TARİH Konuşuyor

CİLT: 8
SAYI: 57
EKİM 1968
125 KURUŞ

BOSNA - SARAY'DA
SON HATIRALAR

Tarih — 397

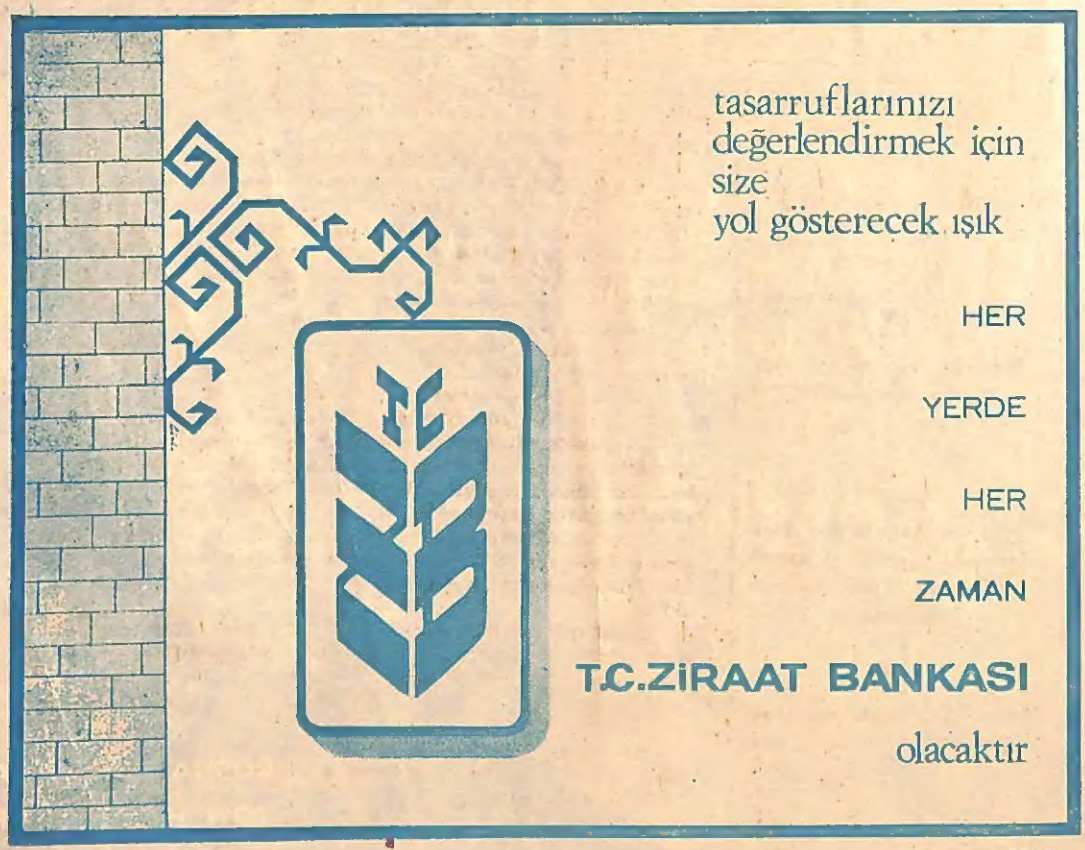

Tarih — 398

(Basım: 10183)

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT : 8 SAYI : 57 EKİM 1968 FİATI : 125 KRŞ.

Sahibi, Yazışleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78-A Tarih Yayınları
Telefon : 22 78 10

Muhabere ve para gönderme adresi
Posta Kutusu 67
İSTANBUL

ABONE ŞARTLARI
Yıllık 12 lira. Dış Ülkelere iki mislidir.

Bu sayı, İstanbul'da Halk Basımevinde dizilip basılmıştır.

Klişeler Akın Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Karadeniz Matbaasında basılmıştır.

Aboneler için her yıl maliyetine, pantazot cild kapakları verilmektedir.

Yusuf Kâmil Paşanın İçindeki Şeytan

1862 de Tanzimat ileri gelenleri, Padişah Sultan Aziz'in keyfi hareketlerine, bilhassa israfına karşı tedbir olarak şu kararı vermişlerdi : Hiç birisi, Sadrazamlığı kabul etmiyeceklerdi...Makamların en ulusu'na karşı bu toptan istiğnânın sebebini Padişah soracak, onlar da :

"— Keyfî harekete son verirseniz bu makama geliriz. Bu da, zât-ı şâhanelerinin mülkü ve bizim Allaha ve tarihe karşı taşıdığımız mes'uliyet ve vecîbenin icabıdır. Yoksa kendi şahsî fermanlarınızı ifa edecek insan bulunuz. Bu koskoca ülkede böylesi de var..." diyecekler ve gerekirse isim de vereceklerdi. Mahmut Nedim Paşa gibiler ne güne duruyordu?

Bu SADRAZAMLIĞA BOYKOT kararını alanlar arasında, "tarih" adı altında yazılmış bazı kitapların da MISIRLI olarak yanlış kaydettikleri, meşhur, Arapkirli Yusuf Kâmil Paşa da vardı : Kavalalı Mehmet Ali Paşanın kerimesi Zeyneb Hanımefendinin zevci ve hâlâ ölmez bir sağlık müessesesi olarak Yaşıyan Zeynep Kâmil Doğumevinin bânisi, değerli fikir adamı Yusuf Kâmil Paşa...

Âli Paşa sadaretten istifa etti, Padişah Keçeci Zade Fuad Paşaya teklif etti, o, verilen karar gereğince kabul etmedi, Mütercim Rüştü Paşa? O da "sıhhî sebebler" le reddetti, Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa? O da özür diledi. Sıra Yusuf Kâmil Paşaya gelmişti. Ortada bir şeyler sezinen Padişah, ısrara karar vermişti : Öylesine sebebler ileri sürdü ki, Yusuf Kâmil Paşa sadareti kabul etti!..

Hayret...

Yusuf Kâmil Paşanın şahsiyetini, mizâcını, karakterini bilenler şaşırmışlardı.

Kendisi şöyle anlatır :

"— Zât-ı Şâhane öylesine ısrar etti ki, tereddüt içinde idim. Nezâketsizlik yapmış olmaktan korkuyordum. Bu arada içimdeki şeytan beni dürttü : "—Kâmil... Bu makamı bu devletin en yüksek mevkii... Bir de sen tecrübe et... Fâni dünyada bergüzar hatıra olur. Bu öyle bir makamdır ki, nice muasırların uğruna başlarını verdiler. Bak, Hünkâr sana kendi eliyle veriyor..." dedi. Şeytana uydum amma, beş aydan fazla da kalamadım. Ne olduğunu gördüm ve tövbe dedim..."

Yusuf Kâmil Paşa elbetteki TÖVBE der: İlim, irfan, fazilet sahibi olduğu için... Şahsiyetini değişen dünya şartları içinde değerlendirebildiği için...

Öte tarafta içindeki şeytan'a ömürboyu kul köle olanlara ne demelidir ?

İçinde bulunduğumuz ekim ayının on birinci günü, Yusuf Kâmil Paşanın doksan ikinci ölüm yıldönümüdür. Yukarıdaki ibret fıkrasıyla, Telemak mütercimlinin aziz ruhunu şâdetmek istedim. — K u t a y .

5 Ekim 1908
5 Ekim 1968

Bir Politika oyunu içinde

Bosna-Herseğin Elden Çıkışı!

Yazan : Cemal KUTAY

5 ekim 1908 de neşrettiği bir beyanname ile Bosna - Herseğin Avusturya - Macar İmparatorluğuna ilhakını ilân eden Fransuva Jozef (1830 - 1916).

Rahmetli Cafer Tayyar Paşa anlatır :

"— İkinci Meşrûtiyetin ilânını takip eden günlerde idi. İttihad ve Terakki vakia iktidarda değildi ve Sultan Hamid'e def'alarca Sadrazamlık yapmış zevat yine Makam-ı Sadaretin sahipleri idiler amma, esas meselelerde gün geçtikçe kısaca adına "CEMİYET" denilen biz İttihadcılar vaziyete hâkim oluyorduk.

Sait Paşa istifa etmiş, 5 Ağustos 1908 de Kâmil Paşa sadrazamlığa gelmişti. Bir taraftan da mebus seçimi hazırlıkları başlamıştı. İttihad ve Terakki'nin elbetteki birçok muhalifi vardı ve bunlar, Prens Sabahattin Beyin memlekete dönüşünden sonra kurulan Ahrar Fırkasının çatısı altında toplanarak müşterek bir cephe kurmuşlardı. Meşrûtiyetin ilânında adları öne geçmiş genç zabitler de politikaya girmek hevesinde idiler. Yirmi yılı aşkın devam etmiş bir mücadelenin emek sahipleri arasında kıdem kavgası göze görünür görünmez ölçülerde gün geçtikçe alevleniyordu. Hepsine bir de mebusluk yeri bulmak cidden zordu. Merkez-i Umumîdeki arkadaşlar buna bir çâre ararlarken, iyi hatırlıyorum, ağabeyim İsmail Hakkı Bey şu fikri ortaya attı:

" — Girit, Bosna - Hersek, Şarkî Rumeli güya bizim... Fakat bunlar fiilen devletten kopmuş vaziyetteler... Meselâ neden Bosna - Hersek'den mebus çıkarmıyalım? Burası, şeklen Avusturya - Macaristan işgali altında amma hukuken Osmanlı devletinin mülkü... Hem böylelikle buraların vatandan kopmasını kabul etmediğimizi de ilân etmiş oluruz...'

Talât Bey (istikbalin meşhur Talât Paşası) **söylenenleri, her zamanki babacan haliyle dinliyordu.**

Ertesi sabah erken saatlerinde, Salacakdaki yalımızın kapısı çalındı. Baktık ki, Talât... Buyur ettik. Hoşbeşten sonra ağabeyim İsmail Hakkı Beye hitap etti :

"— Senin Bosna - Hersekden mebus seçelim fikrin var ya... Geceki toplantıda pek beğenildi. Sadrazama hemen haber gönderdik. Kim teklif sahibi ise gelsin görüşelim demiş. Haydi kalk beraber gideceğiz..."

Ağabeyim bir ânda şaşırdı. O, bu teklifi belki ânî düşünce ile ve hatta lâf

olsun diye söyleyivermişti. Mevzu böyle ciddileşince, her hareketinde mes'uliyet duygusu bilinen mizâcının icabı ile durgunlaştı :

"— Ben sadece fikir olarak söylemiştim. İşi esaslı olarak tetkik etmeden nasıl Sadrazama kalkar gider de meselenin müdafaasını yapabilirim?"

Talât ısrar etti : Zaten yapacak başka şey de yoktu. Nihayet Sadrazam davet ediyordu. Gittiler...

Dönüşlerinde ağabeyimden şunu dinledim: Kendisini Kâmil Paşa sonuna kadar sabırla dinlemiş. Sözünü tekmil edince, masasının üzerindeki 1878 tarihli Berlin muahedesinin Bosna - Hersek maddelerini okumuş :

"— Görüyorsunuz ki burası, Avusturya - Macaristanın işgaline terkedilmiştir. Daha sonra Bab-ı Âli ile Viyana arasında imzalanan muahhar ahitname ile bu işgalin "müddetsiz" olması kabul edilmiştir. Statüko, pamuk ipliğine bağlıdır. Bosna - Hersek bugün fiilen Avusturya - Macaristanın idaresindedir. Devletin şerefini haleldâr edebilecek merivâkilerden içtinap etmek lâzımdır. Sükûn içinde önümüzde halledilecek nâmütenâhî işlerimiz vardır. Bunlar geri tepecek silâhlardır. İşinize müdahale hatırımdan geçmez ve selâhiyetim de yoktur. Fakat bence daha teennî ile hareket etmek mecburiyeti vardır." demiş. İsmail Hakkı Bey de kendisinin sadece fikrini söylediği cevabını vermiş. Çıkmışlar.

GAZETE SÜTUNLARINDA VE AYAKLANAN HİSLER

"— Fakat ertesi gün ne görelim ? Başta TANİN ve MEŞVERET gibi İttihad ve Terakkinin fikirlerini neşreden gazeteler de büyük başlıklarla, Şarkî Rumeli, Girit, Bosna - Hersek gibi, sadece şeklen bizim, aslında fiilen gayrının idaresine geçmiş yerlerde, meselenin bu safhasından hiç bahsedilmiyerek, buralarda da mebus intihabı için faaliyete geçildiği ve İttihad ve Terakki'nin namzedlerini seçmek üzere mahallî temaslara başladığı haberi çıkmaz mı? Hayret ve hatta üzüntü içinde ağabeyimle Merkez-i Umumiye gittik. Talât orada değildi. Cavit vardı. Biz söylemeden mevzuu o açtı : Geceki top lantıda Hüseyin Cahid de, Dr. Bahattin Şakir de varmış. Mevzu öylesine hoşlarına gitmiş ki, hemen gazetelerine koyuvermişler!..

Hadise bu kadarla da kalmadı: İttihad ve Terakki'nin her hareketini tenkit için fırsat arıyan muhalefet, bu kararın nasıl tatbik edilebileceğini sordu. Bu arada, Rumca, Bulgarca, Almanca çıkan gazeteler neşriyata başladılar. Açıktan açığa olmasa bile, Osmanlı devletinin hukuken buna hak ve selâhiyeti kalmamış olduğunu kaydediyorlardı. Buna karşılık, İttihadcı matbuat da, millî hisleri tahrik edecek güzel bir mevzu bulmuşlardı. Halk, Meşrûtiyetin ilânı ile bir çok meselelerin kendiliğinden halledilebileceği yanlış zehâbına kapılmıştı. Bazıları bu hissi körüklüyorlar ve umumî efkârı beklenilmiyen neticelere doğru sürüklüyorlardı. Şunu kaydetmeliyim ki, içimizden hiç birisi, bu hadisenin bir politika oyunu sayılacağı ve acı emr-i vâkilerin kapısını açacağını tahmin etmiyorduk. Yalnız o günlerden birgün, Ali Fethi ile (rahmetli başvekil Ali Fethi Okyar) buluşmuştuk. Gazeteler arasında gün geçtikçe şiddetlenen münakaşaları hatırlatarak dedi ki :

"— Bana öyle geliyor ki, bizim İsmail Hakkının hatırına gelen çâre, mukadderatı zaten fiilen ortada olan zavallı Bosna - Hersekle Girit ve Şarkî Rumelinin başını yiyecek... Aslında zaten elimizden çıkmış olan bu yerlere sahiplik edenler, vaziyetlerini ilân edecekler ve bize de dizimizi dövmek düşecek..."

Ali Fethi, politika mevzularında hepimizden fazla bilgi sahibi idi ve hareketlerinde ağırbaşlılığı ile tanınmıştı. Aksini gönülden temenni etmekle beraber endişelendik ve sustuk."

GERİ TEPEN SİLÂH : FRANSUVA - JOZEF, BOSNA - HERSEĞİN İLHAK KARARINI İLÂN EDİYOR!..

Sadrazam Kâmil Paşa, İsmail Hakkı ve Talât Beylere mevzuun "geri tepe-

cek silâh" kadar tehlikeli olduğunu söylerken, Osmanlı Devletinin son elli yılı içindeki acı tecrübelerine ve artık devletin fiilî kudretini kaybetmesinin kendisince malûm zaaflarına dayanarak konuşmuştu. Fakat, Kâmil Paşa da, elbetteki, bu uyarmanın üzerinden yirmi beş gün geçtikten sonra, 5 teşrinievvel (ekim) 1908 de, Avusturya - Macaristan İmparatoru Fransuva Jozef'in, bir **emr-i hükümdârî** yayınlıyarak, Bosna - Hersek'in, Avusturya topraklarına ilhak edildiğini dünyaya duyuracağını nereden bilebilirdi ?

Daha sonra, ölünciye kadar Viyanada sefir olarak bulunan ve mütarekeden sonra yerleşerek, ancak cenazesi İstanbul'a getirilen eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, sefareti sırasında bir gün bizzat İmparator Fransuva Jozef'den dinlemiş :

"— Ben, Bosna - Hersek için mevcud statükoyu muhafaza edecektim. Meşrûtiyetten b e k l e d i ğ i n i z müsbet neticeleri elde etmenizi samimiyetle arzu ediyordum. Size elden gelen müzahereti yapmalarını nazırlarıma birçok defalar tavsiye etmişimdir. Balkanlarda, kuvvetli ve vaziyetine hâkim bir Osmanlı devletinin bulunması, bu karışık mıntakada huzur ve sükûnun diyebilirim ki, yegâne müeyyidesidir. Kont Andraşi, bu fikri her zaman müdafaa etmiş ve halefi Baron Erental'e, adetâ, siyasî vasiyet olarak Osmanlılıkla dostluk fikrini telkin etmiştir. Fakat Meşrûtiyeti ilân edenler, Bosna - Hersekden mebus intihab etmek suretiyle mülkî hükümranlık haklarını âdeta tevsik etmek isteyince, Berlin muahedesinin bahşettiği haklardan istifade ederek otuz iki senedenberi elimizde bulunan mıntakanın hududlarımıza ilhakını irade ve ilân ettim."

Politika cidden garip tecellilerle doludur : Bosna - Herseği elimizden alan Avusturya - Macaristanla, bu ilhak'ı takip eden altıncı sene içinde müttefik olarak, beraberce Birinci Dünya Savaşına girdik ve iki kolordumuzu, Galiçyaya göndererek, Rusların Avusturya topraklarında ilerlemesini önledik, hatta bozguna uğratarak, Bükreş'in müttefiklerimizle beraber zaptını sağladık!..

ŞAŞKINLIK VE FESE KARŞI BOYKOT !

Hüseyin Hilmi Paşanın, sefirliği sırasında öğrendiği tamamlayıcı bilgiler şunlardı : Almanya, İngiltere - Fransa - Rus ittifakının kendisi etrafında çevirdiği çembere karşı, safına İtalya ve Avusturya - Macaristanı alarak bir denge kurmak dâvâsında idi. Bulgar Prensi Ferdinad, bir Habsburg'lu idi. Yunan tahtındaki Birinci Jorj da, Alman İmparatoriçesi Agustina'nın kardeşiydi. Rumen tahtındaki Karol da, Alman kanı taşıyordu. Eğer Avusturya - Macaristan, Bosna - Herseği fiilen olduğu gibi hukuken alırsa, Rusların önderliğini yaptıkları Slavizm, belirli şekilde sınırlandırılacak ve Bosna - Hersek Slavlığın Avrupa içinde SON hududu olacaktı. Bu bakımdan Berlin'le Viyana ilhakın ilânında anlaşma halinde idiler.

Bosna - Herseği, 1526 da fethetmiştik. Bu fetih, oldukça çetin ve hatta kanlı olmuştu. Bosna çevresi, büyük çoğunluğu ile Müslümandı. Mıntakada sayısız sanat eserlerimiz vardı. Bosna - Hersekli soylu aileler, Osmanlı Saltanatına çok değerli devlet adamları vermişlerdi : Sadrazamlar, Şeyhülislâmlar, Defterdarlar, İyâlet Beyleri, Vezirler, ilim adamları, devlet varlığının her sahasında ünlü şahsiyetler...

Bab-ı Âli, Viyana'nın ilhak kararı karşısında önce şaşırdı. İhtiyar vezir Kâmil Paşa, kudretsizlik denilen acı zaaf içinde, devletin perişân hâlinin ancak, son yüz yılların hemen hemen biricik müdafaa vasıtası olan **protesto**'ya baş vurdu : Her devirde bizde hadiseleri **hukuk bakımından** iyi müdafaa eden kişiler çıkmıştır : Nitekim bu vazifeyi, kısa zaman sonra Romaya sefir olarak giden ve daha sonra Sadrazam olarak gelen İbrahim Hakkı Bey **(Paşa)** eline aldı : Gazeteler, büyük manşetlerle Avusturyanın kararını tel'in ediyor, Berlin muahedesinin Bosna - Herseği ancak **belirli şartlarla ve muvakkat olarak sadece idareten** Avusturyaya bı-

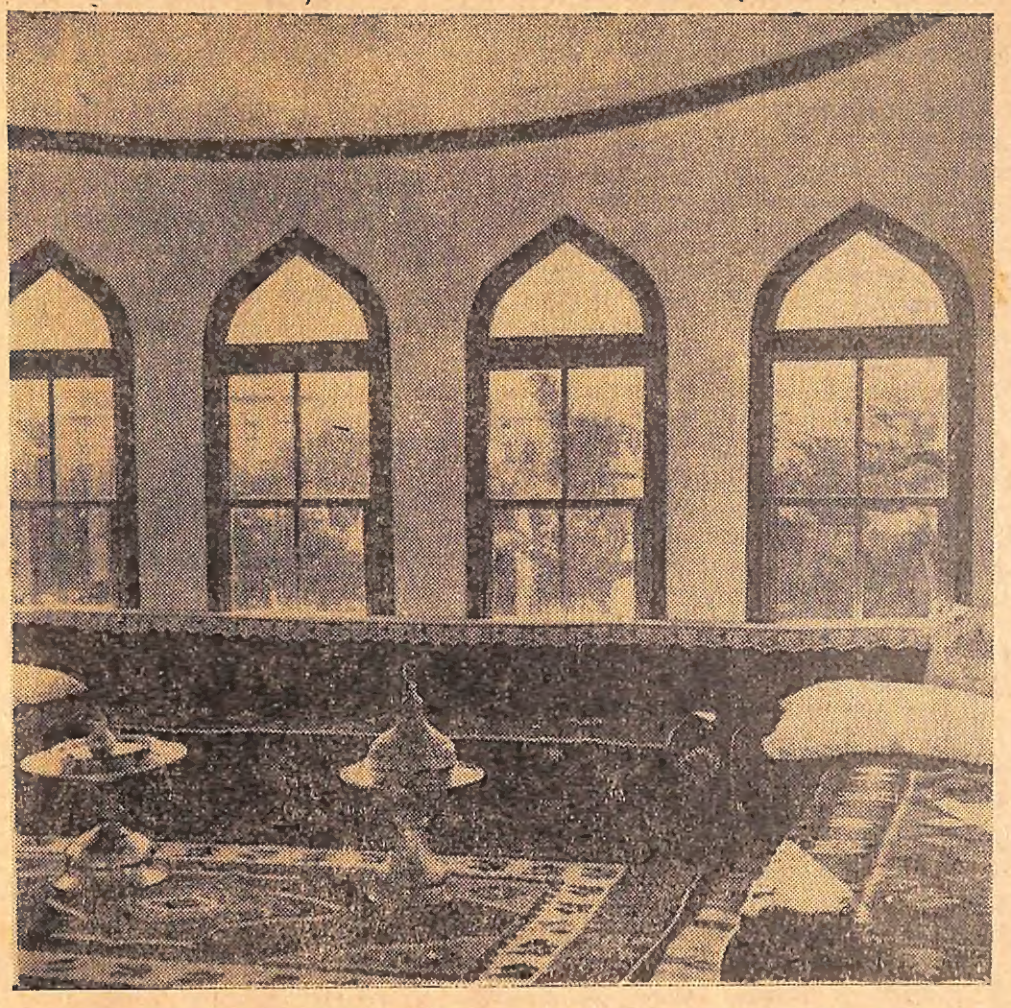

Bosna - Hersek, Avusturya - Macaristana uğur getirmedi : RESMEN ilhakından beş sene sonra, Saray - Bosnayı ziyaret eden Avusturya - Macaristan Veliahdı Arşidük Fransuva Ferdinand ile eşi, 28 haziran 1914 de Sırp anarşisti Gabriyel Prençip tarafından öldürüldü. Birinci Cihan Savaşının vaktinden evvel patlamasına sebep olan hadisede, kaderin acı tecellisi, Osmanlı Devleti de, Avusturya - Macaristanın safında savaşa girdi. Yenilgi üzerine Bosna - Hersek, Sırp - Hırvat - Sloven adı altında kurulan bugünkü Yugoslavyaya bırakıldı.

Bugün, Yugoslav Turizminin başlıca kaynağını Bosna - Hersekdeki Türk sanat eserleri teşkil ve temsil ediyor. Yukarıdaki klişede, Mostar'da, restore edilen ve asli vaziyetinin muhafazasına çalışılan Türk Evlerinden birisi'nin sofasını görüyoruz.

raktığını, maddeleri tefsir ederek anlatıyor, bu ilhakın asla kabul edilmiyeceğini yazıyorlardı. İttihad ve Terakki'nin ileri gelenleri, mevzuun nasıl ortaya atıldığını bildiklerinden, aşırı telâş içinde bu karşı duyguları, millî dayanışma ve tesanüd hareketi hâline getirmiye çalışıyorlardı.

Çok garip ve fakat cidden ibretli olduğu için kaydedilmiye değer : Avusturyaya karşı en "müessir" tedbiri, başımıza giydiğimiz fes'leri, bu ülkeden almamakta bulmuştuk. ŞILIK marka olan bu feslerle, şekerin büyük kısmı Avusturyadan gelirdi. Bütün Avusturya mallarına karşı BOYKOT ilân edildi. Fakat ortada Kapitülâsyonlar belâsı vardı : Emperyalizm'in haşin kıskacla-

rından birisi de bu **uhud-u atîke** denilen haysiyet kırıcı zincirlerdi: Öteki devletler telâşa düştüler. Aynı yolun kendileri için tatbikinden endişe ettiler. Nihayet, İttihadçıların Hammal Ferit Beyi "çâre" yi buldu : Gümrük Hammalları, Avusturya bandıralı vapurlarla gelen malları boşaltmadılar !

Hangi fevrî ve mesnedsiz hareket pâyidardır ve akla, mantığa, kuvvete, kudrete, ilme dayalı olmıyan hangi kalkışın oturuşu şerefli olabilir? Hisler bol bol konuştu, zamanın modasına uyularak her binek taşı üzerinde heyecanlı bir hatîp bağırdı, çağırdı, fakat sonunda 26 şubat 1909 da Avusturya ile İstanbulda bir anlaşma imzalandı : 1878 denberi zaten Avusturyanın idaresinde olan Bosna - Herseğimizi, 1526 da, şanlı fetihler sonu sınırlarımıza katılan, Batı hududlarımızın bir zamanlar maddî mânevî yığınağı olan, her karışında eserlerimizin yükseldiği verimli beldeyi ebediyen terkettik. Bosna - Hersekte kalan devlet malları için Avusturya - Macaristan iki buçuk milyon Osmanlı altını ödiyecekti. Bir de, Avusturyanın işgal ettiği Yenipazar sancağımızı, geri alıyorduk.

KÖTÜ ÖRNEĞİ YENİLERİ KOVALIYOR

Ne yazık ki, Bosna - Hersek misâli TEK kalmadı: Hukukî ve ahdî durumları buraya benziyen **çıban başlarında** kanamalar ve kopmalar belirdi: Bunların başında Girit vardı.. O, kırk seneyi bulan siper harbleri sonunda fethedilen Girit..

6 ekim 1908 de, Bosna - Herseğin ilhak kararından bir gün sonra, Girit Adası, kendi kendisini Yunanistanla birleştirdi. Bab-ı Âli bu birleşmeyi de protesto etti. Başlarında **Ya Girit, Ya Mevt,** yâni ölüm yazılı olanlar, dört taraftan gelerek İstanbul'da toplandılar. Meydanlarda mitingler yapıldı, HARB HARB sesleri bir müddet ufuklarda dolaştı. **"Girit bizim canımız, fedâ olsun kanımız"** sloganlı marşlar söylendi, ihtilâf, Balkan Savaşına kadar sürdü. Bu arada Girit adasında Türk ve Müslüman halk, feci vahşetlere maruz kaldılar. İstanbul ve İzmir gibi kıyı şehirler, Girit'ten sığınan muhacirlerle doldu.

Kapağımızdaki Klişe

Kapağımızdaki klişe, son bağlarının nasıl koptuğunu bu yazının içinde hazin safhalarile verdiğimiz Bosna - Hersek'te bugün ayakta kalan SON Türk - İslâm eserlerinden, 1530 tarihinde yapılmış olan, Bosna - Saray'da Gazi Hüsrev Bey caminin minaresidir.

5/6 ekim 1908 gecesi, Şarki Rumeli adını alan bölge üzerindeki Bulgar idaresi, **müstakil devlet** olduğunu ilân ediverdi!.. Elbetteki, üç hareketin tarihinin birer gün farklı oluşu da sadece tesadüf değildi: Meşrutiyetin ilânı ile Osmanlı devletinin hayatında beklenen düzelmenin karşısına topyekûn çıkanlar, bu çıkışı kâfi görmiyecekler, on dört ay sonra İtalya, yirmi dört saatlik ültimatomla Batı Trablus'u işgal edecekti. Daha sonra da Balkan Harbi..

Esasda elden çıkmış topraklarla olan alâkanın his'le başlayıp, teşriî müesseselerde temsil gibi hukukî bakımdan iddialara yol açabilecek istikamete girmesi iktidarı elinde tutan varlık için acemiliğin ve tecrübesizliğin getirdiği yatırımdı. İttihad ve Terakki'nin hatası, pusuda bekliyen kötüniyetlerin patlamasına yol açtı. Sonuçlar, elbet de kaçınılır gibi değildi. Gerçekte bu topraklar zaten elden gitmişti. Fakat, millî haysiyet bir daha zedelenmiş, mazide gölgemiz altında yaşıyanlar, üstünlüklerini isbat için fırsata sahib kılınmışlardı. Halk ise, sihirli kudret zannettiği meşrutiyete itimadını kaybetti.

Evet.. Devlet idaresi için sadece iyi niyet, ve hatta vatanseverlik kâfi değildi: Tecrübe, ciddîlik, ilim, tarihden ibret alma şuuru lâzımdı, hatta şarttı.

Bâri ders olabilseydi...

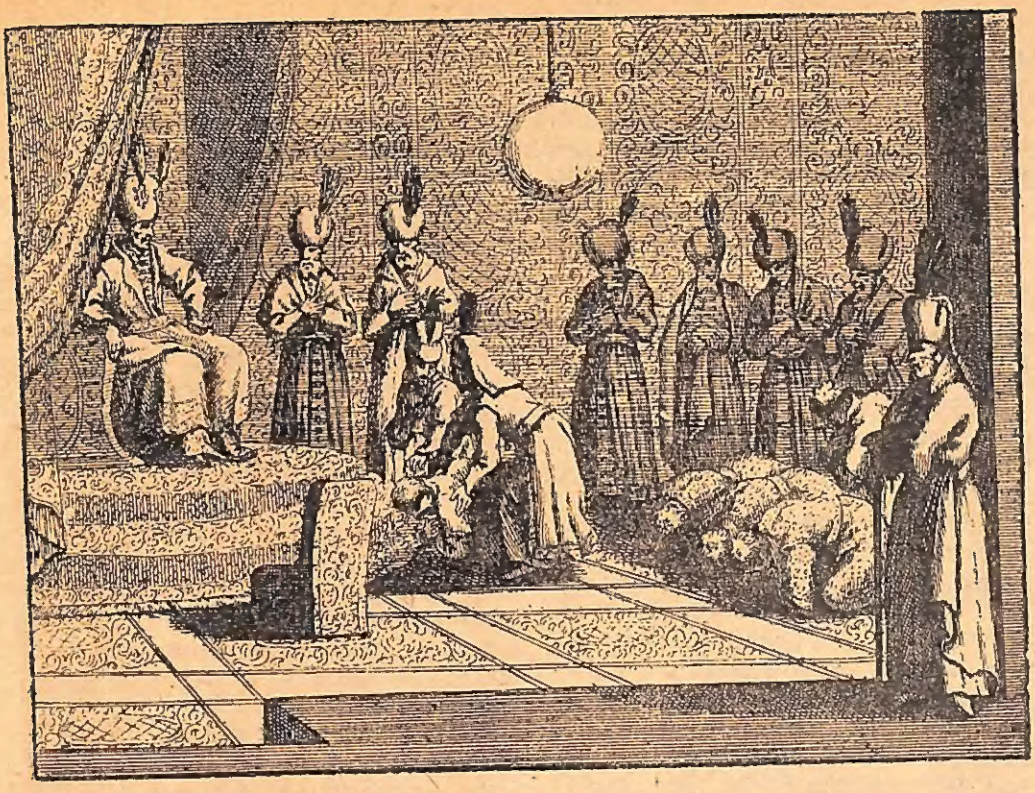

HUZURDA DAYAK ! İmparatorluğumuzun kuvvetine, şan ve şevketine mağrur olduğu devirlerde, devlet haysiyeti ile bağdaşmıyan hareketlerde bulunan elçiler şiddetle cezalandırılıyordu. Bu yüzden Dördüncü Mehmet zamanında (1648 - 1687), Fransız ve Rus elçileri dayak bile yemişlerdi. Yukarıdaki klişe, Dördüncü Mehmed'in Rus elçisini kabulünü göstermektedir : Elçi, kabul sırasında başını fazla eğmek istememiş, ensesine şiddetli bir yumruk yiyince eğilmeye mecbur olmuş, çavuşlar bununla da yetinmiyerek, yüzünü yere sürtünceye kadar ensesini bastırmışlardır.

150 yılda değişen Devlet haysiyeti

İKİ DEVİR ve İKİ ELÇİ

Yazan : Ziya HANHAN

Devletler, malzeme hesabı yanlış hazırlanmış apartmanlar misâli, bir anda yıkılmaz. Hükümranlık tahtının ayaklarına türlü böcekler, haşereler, asalaklar musallat olur, içten içe kemirilen taht önce çatırdar, sonra çöker. Bütün bunlar, yukarıda da belirttiğimiz gibi, yavaş yavaş gelişir, sonunda koca bir devleti, şanıyla, şerefiyle, tarihiyle birlikte yere serer.

Aşağıda, iki sefaret alayının tafsilâtını bulacaksınız. Bunlardan birincisini ünlü seyyahımız Evliya Çelebi görmüş, yaşamış ve seyahatnâmesine kaydetmiş tir.

Diğerini ise, bizzat Büyük Elçi Vahit Efendinin yazdığı SEFARETNÂME'den takip edeceksiniz. İki sefaretname arasında - Yaklaşık olarak - 150 yıl vardır. Yüzelli yıl insan hayatında elbet-

te ki büyük merhaledir. Fakat milletler tarihinde bu müddet, nefes alıp verecek kadar kısadır. Öyleyken 144 yıl içinde Osmanlı İmparatorluğunun nasıl sarsıldığını, nasıl sallandığını, kadr-ü itibardan nasıl düştüğünü görmek pek âlâ mümkün olmaktadır. Bu konudaki düşünce ve kararı okuyucularımıza bırakarak olayları arzedelim :

KARA MEHMET PAŞANIN GAZABI

Yıl 1663 dür. Almanya İmparatoruna bir elçilik heyeti gönderileçektir. Orta çapta bir sancak veziri olan Kara Mehmet Paşa'ya - geçici olarak - Rumeli Beylerbeyiliği pâyesi verilmiş ve bu suretle **"kadri ilâ"** olunmuştu. Paşa, maiyetiyle birlikte Alman Çasarı'nın (Evliya Çelebi İmparatora Çasar diyor) bulunduğu Beç (Viyana) şehri banliyosuna inmiş, yol yorgunluğunu gidermekle meşguldür. Birkaç gün dinlendikten sonra şehre girecek, İmparator ile buluşacaktır. Hikâyenin alt tarafını, heyete dahil bulunan sevimli seyyahımızdan dinliyelim :

"Biz anda otururken (sayfiyede istirahat ederken) Çasarın baş tercümanı Mikael ile Başkomseri (Mabeynci olacak) geldiler. Tercüman, Paşaya :

"— Çasar Hazretleri, Sultanıma selâmlar ettiler. Yarın sabah kutlu Pazar Günüdür. İnşallah alay ile şehri teşrif buyursunlar, dediler."

Tercümanın Çasar hakkında kullandığı övücü sözler Kara Mehmet Paşanın çok gücüne gitti. Özellikle "Çasar Hazretleri azametle buyururlar kim" deyimine kızdı. Bakın Evliya Çelebi Kara Mehmet Paşanın bir çıkışmasını nasıl anlatıyor :

"Mehmet Paşa gazaba gelüp şöyle buyurdu :

"— Vallahi mel'un dinsiz, bir daha senin ağzından, "Çasar azametle şöyle buyurdu" lâfını duymuyayım. Yoksa, seni hançer kabzasıyla temizlerim. Azamet, bir olan Allah'a mahsustur. Bizim padişahımız bile "azametle" diyemez. Siz kim olursunuz ki, azametle dersiniz?"

Deyicek, kâfirin söz söylemeğe mecali kalmayıp, kendilerinden geçip hayrette kalıp..."

Evliya Çelebi, bir başka konuşmayı da şu şekilde nakletmektedir :

"Mikael Tercüman söze başlayıp :

"— Sultanım, Çasar'ın size çok selâmları var. Ricası odur kim, alayınızla kaleye girerken sancak ve bayraklarını ve alemlerini açmasınlar. Mızrak ve sırıklarını kaldırmasınlar. Zira kale kapıları alçacık olup geçmeler müşkül olur. Ve hem de Mehterhaneleri çalmasınlar. Önleri sıra benim musikam çalınsın," dedi. Bu sözler karşısında Paşay-ı Müşarünileyh âteş parçası kesilip, "Baka kâfirler!" dedi."

Evliya Çelebinin anlatmak istediği şudur :

Alman İmparatoru, Türklerin alay göstermesine razı olmamakta ve kabul alayını kendi askerleri, kendi muzikası tarafından yaptırmak istemektedir. Fakat Kara Mehmet Paşa işin farkına varmıştır. Tercüman ve Mabeynciye şöyle çıkışır :

"— Baka Kâfirlere! Bunları bizi tahkir için mi söylersiniz, Yoksa dediklerinizin kabulüne imkân yoktur."

Bu çıkışın üzerine "kefereler" yelkenleri indirmek zorunda kalmışlar ve Paşaya şöyle demişlerdir :

"— Haşa sümme haşa ki, bu dilekler sultanıma hakaret kasdıyla söylenmemiş ola!.. Şimdiye kadar gelmiş olan elçi paşa karındaşlarınıza hep böyle edegelmişüzdür. Kanunumuz böyledir" deyince Mehmet Paşa :

"— İmdi, sizin kanununuz öyle ise, bu dinsiz kâfirlerin bâtıl âdetleridir. Ama biz, islâm padişahı vüzerasuyuz. Bizim ötedenberi kanunumuz böyledir kim, alayımız kendimiz düzeriz. Padişah sayesinde tabil (davul) ve alem (bayrak) sahibi bir veziriz. Rumeli Beylerbeyisiyüz. On iki yük akça "Has" sahibiz. Yedi kat mehterim döğülür. Gerektir ki, bu Beç şehrine dahi yedi kat mehterimi döğerek girsem gerek. Bizi başka elçilerle bir tutmayın. Ve illâ siz bilirsiniz."

ALMANLARIN TELÂŞI

Kara Mehmet Paşa, iyi dayanıyordu. Osmanlı Devletinin ırz ve namusunu koruma uğruna harbi bile göze alacaktı. Evliya Çelebi bu konuyu şöyle anlatıyor :

"Kara Mehmet Paşa, Çasar'ın adamlarını bir iyi azarladıktan sonra perde çavuşuna buyurdu :

"— Tiiiz, Divan Efendisi'ni çağırın. Sadrâzama halimizi bildirip arzedelim. Cümle askeri ve Tatar askerini dağıtmasınlar."

Bunu duyunca Baştercümanla Komserin akılları başından gidüp, paşanın eline ayağına düştüler :

"— Aman Sultanım, lutfeylen Sadrâzama arz yazmaktan vaz geçin; varalım, bir yol Çasarımıza danışalım," dediklerinde Paşay-ı zî vekâr :

"— Bire hey mel'un dinsizler, söze gelince Çasarınızı göklere çıkarırsınız; Çasarımız şöyle uludur, böyle azametlidir, işe gelince ayağımıza düşersiniz."

Elçi Kara Mehmet Paşa, İmparator tarafından kendilerine sunulan araba (hıntov) yı da reddetmiş, **"Bizde arabaya kadınlar biner; biz yağız atlara biner, dizgin sundurur, cirit ve mızrak atarız"** diye geri göndermiş ve Beç Şehrine **"Küheylan atlara"** binerek girmiştir.

Bu anlattıklarımızda Evliya Çelebinin mübalâğacı mizacı bir dereceye kadar görülmektedir. Fakat her halde "usul ve teşrifat" konuşmaları biraz sert olmuş, sonunda Osmanlı Elçisinin bütün istekleri kabul edilmiş ve Kara Mehmet Paşa, yedi kat mehteri önünde olmak üzre Viyanaya büyük bir alayla girmiştir. Böyle bir girişten sonra yapılacak siyasî konuşmaların ne derece yararlı olduğunu kaydetmek ise, hemen hemen lûzumsuz gibidir.

144 YIL SONRA

Şimdi, bir de bizim Vahit Efendi Sefaretnamesini ele alalım :

O tarihten sonra 144 yıl geçmiştir. Bir zamanlar dört köşe, yedi iklimde saygıyla anılan OSMANLI adı, gün geçtikçe değerinden bir şeyler kaybetmektedir.

Avrupa, rönesansını yapmış, buharı sanayide kullanma çabalarına girmiştir. Napolyan Fransa İmparatorudur. Büyük bir Avrupa Devleti Kurma sevdasındadır. Ne var ki, Büyük Britanya Adası, kıt'adan Manş Kanalıyla ayrılmıştır. Eğer bu ada Avrupaya bitişik olaydı, belki de Korsikalı Generalin rüyası gerçekleşecekti. Bizde ise, iç çekişmeler, dış çekişmeler, yeniçeri ayaklanmaları, mezhep kavgaları almış yürümüştü. Bir zamanların dünya ülkeleri arasında taht ve taç taksimi yapan büyük kuvveti, şimdi kendi taht ve tacını kurtarmak çabasına düşmüştü. Büyük ve kudretli bir devletin himayesi altına girmek için çabalar sarfediliyordu. Avusturya ayrı dert, Rusya ayrı dert, Fransa ayrı dertti bizim için. Hatta Eyalet Valileri bile başka bir gaile açıyordu başımıza. Saray'ın gücü Cuma Selâmlığında boy gösteren bir kaç bin askere münhasırdı. İşte, Vahit Efendinin sefareti bu zamanlara rastlar: 1806 - 1807..

MADALYONUN ÖTEKİ YÜZÜ

1806 tarihi, Napolyonun doğu Avrupa üzerindeki fütuhat çağına rastlar.

Bu tarihlerde Fransa büyük Avrupa Devletini kurmanın yoluna girmiş bulunuyordu.

Avrupada henüz hakkından gelinememiş iki devlet vardı : İngiltere ve Rusya.. Napolyon, bu iki devlet aleyhine Türkiyeden ve İrandan faydalanmak istiyordu.

Bu iki müslüman devleti ise, bir mezhep ayrılığı yüzünden birbirini yemek için fırsat ve vesile aramaktaydı. Esasen ortada mühim bir ihtilâf konusu vardı: Irak...

Irak bölgesi, o zamanlar Arap ve Acem Irak'ı olmak üzre iki kısma ayrılmıştı. İranlılar Arap Irak'ını, Osmanlılar ise, Acem Irak'ını kendi topraklarına katmak istiyordu.

Ne hazin bir gerçektir ki, o günlerde gerek Osmanlı Devleti, gerekse İran Şahlığı kendi topraklarının sahibi dahi değildi. Öyle iken birbirinden toprak koparma yollarını araşırıyorlardı. İki Müslüman devlet de - Meşhur deyimiyle- Dimyata - pirince gitme sevdasındaydı. Oysa, evdeki bulgurdan olacaklarını bilmiyorlardı.

İran Hükümdarı Fethi Ali Şah, Mirza Rıza Han'ı, Osmanlı Hükümdarı Üçüncü Selim ise, Mehmet Vahit Efendiyi Napolyon nezdine elçi tayin etmişti. Bu elçiler, kendi devletleri hesabına siyasî bir netice elde etmeden ziyade,

birbirleriyle çekişiyorlardı. Nitekim Mirza Rıza Han, bir baloda gördüğü başı yeşil türbanlı bir kadını Vahit Efendiye göstererek :

"— Bu avrat, Varşova'nın emirlerinden olsa gerek..?" diyor, Vahit Efendi ise :

"— Burada Emir ile Ermeni'nin farkı yoktur." cevabını veriyordu. Zira Vahit Efendi, kendisini Peygamberimizin soyundan gelme sanıyordu. Bir zamanlar Nakib-ül Eşraf denilen bir kısım insanlar tarafından uydurma "şecere"ler düzenlenir, bu şecereler parayla alınıp satılırdı. Parası ve imkânı olanlar birer şecere satın alarak - sözde - Peygamberimizle soy nisbeti kurarlar, başlarına yeşil sarık sararlardı. Mühürlerinde **"Esseyit"** unvanını kullanan bu biçarelerin Peygamberimizle yakınlık şerefleri katiyen bahis konusu değildi. Bu hal gitikçe o kadar yaygınlaştı ki, yedi hânelik bir köyde dahi takma emirler, düzmece seyyitler türedi. Mirza Rıza Han, Mehmet Vahit Efendinin bu durumunu biliyor, o sebepten onu taşlıyordu. Esasen bu gerçeği Vahit Efendi de açıkça hatıratına yazıyordu:

"... Kızılbaş, gülşen-i nahl-i siyasetime sengendaz-ı tariz olayım, deyicek.."

Yani, "Acem Elçisi benim Seyyitlik ve Şeriflik ağıcıma taş atayım derken.." diye anlatıyordu olayı.

İMPARATORU ARAYAN ELÇİ

Mehmet Vahit Efendi, Fransa hâkimiyeti altındaki topraklara ayak bastığı andan itibaren Napolyon'u aramakla meşgul oldu. Fakat uzun süre İmparatorla görüşemedi, daha doğrusu görüştürülmedi. Konuşabildiği en büyük devlet adamı Taleyran oldu.

Taleyran, Fransa Dışişleri Bakanlığını, Fransızlar hesabına parlak bir şekilde yönetiyordu. Bin dereden bin su getirerek Vahit Efendiyi Napolyonla görüştürmüyor, O'nu manevi bir baskı altında tutuyordu. Ne var ki, Vahit Efendi bu çeşit muameyele lâyık bir kişiydi. Meselâ, Kolenkur ile yaptığı siyasî bir temas esnasında :

"— Bu kadar konuştuğumuz yeter, beni gaflet bastırıyor gidip uyuyacağım." dediği ve görüşmeleri yüzüstü bırakarak uykuya çekildiği Fransız gazetecilerinin diline düşecek kadar yaygın bir gerçektir.

Vahit Efendi, Napolyon'un peşi sıra aylarca koştu. Devletin haysiyeti, Vahit Efendinin gevşek ve yersiz davranışlarıyla günden güne zedeleniyordu. Nihayet Danzig Şehrinin alındığı gün mülâkat gerçekleşti. Şimdi bu mülâkatı Vahit Efendi'nin Sefaretnâmesinden izliyelim :

"Varşova Şehrine vusul ve duhulümüz tam şiddeti şitaya (kışın çok olduğu bir sıraya) tesadüf edip Fransa İmparatoru Napolyon dahi düşman karşısında açıktan açığa pâ ber cay-i sebat ve karar olan askerlerini tecessüs ve tanzim için, bizim Varşovaya vürudumuzdan birkaç gün önce hareket ve azimet etmiş olduğundan, Varşovaya dönmedikçe görüşmemiz mümkün olamıyacağını dostumuz Taleyran Cenapları ifade etmekle, her ne zaman görüşme arzusunda olsam ahenksiz sözler ve boş lâflarla düzenbazlıklar edip umduğumuzun tersine olarak üç ay daha beklemek zorunda kaldım. Oysa, İstanbuldaki Fransız Elçisi, bütün isteklerimizin karşılanacağını, ne zaman istersek İmparatorla görüşebileceğimizi söylemişti. Gerçekte ise, bize başka türlü muamele yaptılar. İslâm âdetlerine uymaz nice garip tekliflerle bizi gâh korkutmağa, gâh okşamaya çalışarak hayliden hayliye sıkıştırdılar."

Vahit Efendi, neden sonra Varşovada, Finikştayn Sarayında İmparatorla görüşebilmiş, kendisine bir de **"Fetih Tarihi"** sunmuştur. O günlerde Danzig zaptedilmişti. Vahit Efendi, bu olayı fırsat bilerek Napolyon'un gözüne girmek istemiş ve şu kıt'ayı takdim etmişti :

Ben andaydım, hezar-ü heft-ü heşt sal-i İsa'da
Danıskayı Büyük Napolyon ahzetti âdadan
Ana tarih olur berceste bu mısrağ-ı garramız
Danıska Şehrini aldı, Fransızlar Prusyadan.

Bir Kara Mehmet Paşanın sefaretini düşünün, bir de Mehmet Vahit Efendi'nin sefaretini düşünün. Aradaki fark, Osmanlı İmparatorluğunun haysiyetindeki değişiklik farkıdır.

47 YIL ÖNCE **Kimya Enstitüsü talebeleri, Küçük Dershanede hocaları Müderris (Profesör) Dr. Cevat Mazhar Beyin dersini dinlerlerken. (Birinci sıradakiler (soldan sağa doğru) : Güzide Tevfik, Hayriye Ethem, Mediha Hurşit, Mehmed Ali (Kâğıtçı). İkinci sıradakiler : Salih Mehmet (Turgay), Nureddin Ziya, Rıfat Hakkı, Hilmi. Arkadakiler : Enis Ali, İmâmeddin Ziya, Sami Fuat.)**

Laboratuvar çalışmalarını ayrı ayrı yerlerde yapan kız ve erkek talebeler, ders saatlerinde yanyana otururlar, dersleri müşterek takip ederlerdi. Klişesini yukarıda gördüğümüz 11 mevcutlu olan bu sınıf, 1922 senesinde Kimya Enstitüsünden mezun olup, kimyagerlik diplomalarını almışlardır. (Bu fotoğraf, üstad Mehmet Ali Kâğıtçı tarafından 1921 yılında çekilmiştir.)

Kimya Enstitüsünün 51. ve Türkiye Kimya Cemiyetinin 49. yıldönümünde

Türkiye'de Kimyagerlik

Yazan : Mehmed Ali KÂĞITÇI

Modern Kimya'nın, Lavoisier tarafından başarılmış önemli keşifler ile başladığı kabul edilir. Bu keşifleri takib eden asır zarfında Kimya'nın ulaştığı inkişafların çeşitli yönlerdeki hâsılası, Lavoisier'den önceki kırk asır boyunca elde edilebilmiş neticeler yekûnundan çok daha fazla ve verimli olmuştur.(1)

Antoine Laurent Lavoisier, 16 ağustos 1743 tarihinde, Paris'de doğmuştur. Collège Mazarin'de okuduktan sonra devrinin tanınmış Kimya bilginleri ile de çalışmış bulunan A. L. Lavoisier, Kimyagerlik diploması almış, 1768 yılında Akademiye Kimyager muavini olmuştur.

Kimya ıstılahları, havanın terkibi hakkında bilgi edinilmesi, Oksijen gazının yakıcılığının isbatı, Lavoisier'nin eserlerinden bir kısmıdır. İlk kalori-

(1) **Prof. Ettore Molinari - J. - A. Montpellier, Historique de la CHIMIE. Paris, 1920.**

metreyi de Lavoisier başarmıştır.

Fransa'da, büyük ihtilâl başladığı zaman, A. L. Lavoisier "Devlet Küherçile ve Barut Fabrikaları Müdürü", bulunuyordu. Bu fabrikaların imalâtını ıslâh ve inkişâf ettirmiş, imalâtı modern kimya esaslarına göre düzenlemişti. Bundan başka "Metre Sistemini Tesis Komisyonu" ile "Vergi Mültezimleri Heyeti" üyesi olarak da çalışmakta idi.

İhtilâl devri politikacılarından, "l'Ami du Peuple" muharriri, J. P. Marat'nın tenkitlerini cevaplandırması ve Vergi Mültezimleri Heyetine dâhil bulunması bahane edilerek, Robespierre idaresindeki İhtilâl Hükümeti tarafından idama mahkûm edilmiş bulunan Lavoisier, ilmine ve kimya sahasındaki keşiflerine saygı gösterilerek affını sağlayabilmek için çalışan müteaddid dostlarının ve nüfuzlu kişilerin bütün gayretlerine rağmen kurtarılamamıştır.

Modern Kimya ilminin bânisi, büyük kâşif ve âlim Lavoisier'yi kurtarmak için çırpınanlara, İhtilâl Hükümetinin kanaatını bildiren, Cumhuriyet Hâkimi:

"— Cumhuriyet'in âlimlere ihtiyacı yoktur" (La République n'a pas besoin des savants) demiş ve kararını kesinleştirmiştir. (2)

Bu tarihî cümle elîm olduğu kadar şâyân-ı dikkat ve ibrettir de...

8 mayıs 1794 tarihinde, Modern Kimya'nın kurucusu Lavoisier, ilme ihtiyaç bile duymadığını resmen beyan eden ihtilâl hükümeti tarafından başı Giyotin (Guillotine) ile kesilerek idam edilmiştir.

Bu facia karşısında pek üzülmüş bulunan, o devrin bilginlerinden Comte Louis de Lagrange'ın söylemiş bulunduğu şu sözler bütün dünyada akisler uyandırmıştır : **"— Bu başı onlar, bir anda kesiverdiler, fakat bir eşini yetiştirebilmek için, belki yüz yıllar gerekecektir".** (3)

MEMLEKETİMİZDE MÜSBET İLİMLER

Memleketimizde, Medreseler haricinde olmak üzere, müspet ilimler tedrisatı yapan müesseseler Lavoisier ile muasır ve hatta ondan da önce kurulmuş bulunmaktadır : Üsküdar'daki HENDESEHÂNE 1734 yılında; MÜHENDİSHÂNE-İ BAHRÎ-İ HÜMAYÛN 1773 ve MÜHENDİSHÂNE-İ BERRÎ-İ HÜMAYÛN 1795 tarihlerinde te'sis edilmiş olup, her üçünün de programlarında KİMYA dersleri vardı. (4)

Fakat bu ilim ocaklarının kuruluşundan önce de memleketimizde Kimya (Lavoisier devrinden önceki KİMYA) ile ilgilenilmiş, bir çok bilginler tarafından Kimya konuları üzerine çeşitli eserler meydana getirilmiştir.

Fatih külliyesinde müstakil KİMYA dersi bulunduğunu gösteren bir kayda tesadüf edilemiyor ise de, Tıp tedrisatı bulunduğuna göre - o zamanın telâkkilerine uygun tarzda - edviye'nin vasıflarından, ihzar usûllerinden bahsedilmiş; yâni Kimya konusuna giren bilgilerin de öğretilmiş bulunmasını kabul etmek pek de yanlış olmaz. Abdülhak Adnan'ın 1939 yılında Paris'de bastırmış olduğu "La Science chez les Turcs Ottomans" adlı eserinde, Sultan İkinci Beyazıd'ın KİMYA merakını tatmin için, "Eksir-i Hayât" ve "Hacer-i Feylesofî" üzerine yazılmış manzum eserden bahsedilmektedir.

Yahya bin Mehemmed-ül-Gaffarî tarafından 1517 yılında yazılmış ve Sultan İkinci Beyazıd'ın oğlu Korkud'a takdim edilmiş bulunan "Kitab-ül-Yakût-ül-Mahâzin fi Cevâhir-ül-Maâdin" adlı eserde, o devrin KİMYA ve Ma'deniyât bilgileri, Türkçe olarak yazılıdır. Leipzig müzesinde mahfuz bulunan mezkûr tarihî kitabda memleketimizin coğrafî durumu hakkında da bilgiler verildikten sonra, basit ve mürekkep cisimler ile maden cevherlerinden ve kıymetli taşlardan bahsolunmaktadır. Kitabda, o devrin yedi temel unsuru telâkki edilen Altın, Gümüş, Bakır, Kalay, Kurşun, Demir ve Tutya (Çinko), ayrıntılı olarak açıklandığı gibi, Jeolojik bilgilere ve nazariyelere de geniş yer veril-

(2) **H. E. Fierz - David, Die Entwicklungsgeschichte der Chemie. Basel, 1945.**

(3) **F. J. Moore - William T. Hall, A History of Chemistry. New York, 1939.**

(4) **Atâ Tarihi. I. Cilt, s. 158 ve Osman Ergin, Türkiye Maârif Tarihi. I. Cilt, s. 106.**

miştir. Uzvî (Organik) KİMYA kısmında ise, Züyût-ı Tayyâre (Uçucu yağlar, Esanslar), Misk ve Kâfûr (Camphre) konuları ile iktifâ olunmuştur.

Sultan Üçüncü Murad zamanında (1575 - 1595), Mustafa Sakkakin adlı bir bilginin yazmış bulunduğu kitabda, Cıva'nın tas'idi (buharlaştırılması); Altın ve Gümüş madenlerinin eritilmesi, Altın istihsâli, Feylesof Eksiri imâli, Kükürt istihsâli metotları ve diğer enteresan konular yazılıdır. Paris'de "Bibliothèque Nationale" de mahfuz bulunan bu tarihî eserin son faslı, Cıva'dan Altın imâli metodlarına tahsis olunmuştur. Kitabın müellifi, Cıva'dan Altın imâli sırrını öğrenmek için, mağripli bir Simyagere 1000 Aspre (1 Aspre=1/100 kuruş) ödediğini kaydediyor. Kitabın bu kısmı, o devirde kıymetsiz madenlerin, kıymetli madenlere tahviline merak sardırılmış bulunduğunu göstermesi bakımından, çok enteresandır.

MODERN KİMYADAN ÖNCE...

Onyedinci Asrın ikinci yarısında, İznikli Şeyh Ali Bey tarafından yazılmış "Dürr-ül-Envâr fi Esrâr-ül-Ahcâr" adlı kitabda, madenlerin vasıfları ve istihsâl usûlleri tafsilâtlı olarak bahis konusu edilmiştir.

Bursalı Hâkim Dervîş Ömer Şifâî (1742 de Bursa'da vefat etmiştir), 1702 yılında yazmaya başlamış bulunduğu "Cevher-ül-Ferîd fi Tıbb-ül-Cedîd" adlı 8 ciltlik eserinde uzun uzadıya KİMYA'dan bahsetmektedir.

Bizzat Kimya tecrübeleri yapmış, çeşitli Kimya konuları üzerinde çalışmış bulunan Derviş Ömer Şifâî'nin eserinde, Lavoisier öncesi devirlerin Kimya bilgilerini bulmak kaabildir. Hakîm Ömer Şifâî'nin kitabında, o zamanın Kimya âletleri ve vasıtaları da güzelce resm'edilmiş ve ismilendirilmiştir.

Mekteb-i Tıbbiye'de tedrisatın türkçeleştirilmesi için çalışmış olanların başında gelen ve "Kimya-yı Tıbbî" adlı iki ciltlik eseriyle tedvin eylemiş bulunduğu Türkçe Kimya Istılahlarını memleket irfanına sunmuş bulunan Kırımlı Aziz Bey, mezkûr kitabının "Tarihçe" kısmında Bursalı Ömer Şifâî'nin tarihî eserinden bahsetmekte, Paracelsus ve

Kimya Enstitüsünde kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı çalışma lâbaratuvarları vardı. Müderris muavinleri, lâboratuvar tatbikatını ve talebenin müşküllerini lâboratuvarlarına giderek hallederdi. Yukarıdaki klişe, Hayatî ve Sınâî Kimya Müderris Muavini Mehmet Ali (Kâğıtçı) yı, hanımlar lâboratuvarında izahat verirken göstermektedir.

Stahl gibi, Lavoisier devri öncesi Kimyagerlerden önemli bulunduğuna işaret eylemektedir.

O devirde Paracelsus (Paracelse, 1493 - 1541) tarafından ortaya atılmış bulunan, Kimyevî maddelerle tedavi (Iatrochimie) revacda idi. Ömer Şifâî "Eşşifâî fi Tıbb-ül-Kimyaî" adlı kitabı ile Paracelsus'ün metod ve sistemini memleketimize tanıtmıştır. Abdülhak Adnan'ın kitabında (5) Ömer Şifâî'nin "Mürşid-ül-Muhtar fi İlm-ül-Esrar" isimli diğer bir eserinden bahsediliyor.

Bursalı Mehmed Tahir Beyin, "Osmanlı Müellifleri" adlı eserinin üçüncü cildinde, 1746 yılında vefat etmiş bulunan Bursalı Hâkim Ali Efendi tarafından yazılmış "Kurasat-ül-Kimya" adlı bir eser bahis konusu ediliyor. Tanzimat'ın 100. yıldönümü dolayısiyle yayınlanan kitabın, Doçent Kimyager Tarık Artel tarafından yazılmış olan faslında, Bursalı Hakîm Ali Efendi'nin ki-

(5) **Abdülhak Adnan, La Science chez les Turcs Ottomans. Paris, 1939.**

tabından iktibas edilmiş, o devrin Kimya âletleri resimleri vardır. Bursalı Hakîm Ali Efendi eserini yazarken Paracelsus'un meşhur kitabını esas almıştır. Türk Kimya tarihi bakımından değerli bir vesika olan bu eser, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsünde mahfûz bulunmaktadır.

Aynı yıllarda Osman bin Salih Efendi tarafından da "Tıbb-ül-Kimyaî" adlı bir kitap yazılmış bulunduğu, Bursalı Tahir Beyin "Osmanlı Müellifleri" adlı kitabında yazılıdır.

Türkiye Maarif Tarihi müellifi Osman Ergin ile Abdülhak Adnan'a göre memleketimizde Garp sisteminde tedrisat, 1773 yılında Kasımpaşa'da kurulmuş olan MÜHENDİSHÂNE-İ BAHRÎ-İ HÜMAYÛN ile başlar. Ondan 22 yıl sonra Sütlüce'de MÜHENDİSHÂNE-İ BERRÎ-İ HÜMAYÛN açılmıştır.

Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn Baş hocası namiyle marûf ve bu müessesede hemen hemen bütün Riyazî ve Fizikî - Tabiî ilimleri okutmuş olan İshak Efendi tarafından 1834 tarihinde yayınlanmış bulunan "Mecmua-i Ulûm-ı Riyaziye" adlı eserin dördüncü cildinde, Kimya'ya tahsis edilmiş 25 sayfalık bir fasıl vardır. Kırımlı Aziz Bey "Kimya-yı Tıbbî" adlı kitabının "Tarihçe" faslında, Başhoca İshak Efendinin mezkûr eserinden saygı ile bahsetmekte, ıstılah bakımından ahlâfa örnek bir çığır açmış bulunduğunu belirtmektedir.

Başhoca İshak Efendi'den sonra Mısır Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye'si Kimya muallimi Muhammed-et-Tunûsî de 1842 tarihinde mufassal bir Kimya kitabı yazmış bulunmaktadır. Arapça yazılmış bulunan mezkur kitabın özelliği, Avrupa'da kullanılmakta olan kimya ıstılahlarını olduğu gibi (aynen) almış bulunmasıdır.

Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn Baş hocası İshak Efendi,Kimya ıstılahlarının mukabillerini araştırmış, Müvellidülmâ, Müvellidülhumûza gibi tabirleri bulmuş ve bunları kitabına koymuştur. Mısır Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye'si Kimya muallimi ise, Frenk ıstılahlarını olduğu gibi kabullenmiş ve bunları olduğu gibi, kitabına koymuştur. Her iki müellifin ıstılah konusundaki görüşleri bugün de tartışma konusu bulunuyor.

OKULLARIMIZDA KİMYA DERSLERİ

14 mart 1827 tarihinde açılmış bulunan "Tıbhâne" nin müfredat programında müstakil KİMYA dersi bulunmakta idi. (6) 1831 de, Tıphâne'den ayrı olarak kurulan "Cerrahhâne" programlarında da "Kimya-yı Cerrahî" isimli bir ders vardı.

1834 de Maçka kışlasında tedrisata başlamış bulunan "Ulûm-ı Harbiye" müfredat programına da Kimya dersi konmuş idi.

1838 yılında "Tıphâne" ile "Cerrahhâne" birleştirilmiş, yeniden tanzim ve tensik olunarak "Dâr-ül-Hikemiye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne" unvanı altında Galatasaray binasına naklolunmuştur. Mezkûr müessesede tahsil müddeti 6 sene idi, üçüncü ders yılında sadece Hikmet (Fizik), KİMYA ve Nebâtât (Botanik) dersleri okutuluyordu. Kimya dersleri, Viyana'dan Başhoca olarak celbedilmiş olan K. A. Bernard tarafından okutulmakta idi.

Dâr-ül-Ulûm-ül-Hikemiye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne Başhocası ve Kimya muallimi K. A. Bernard, Yalova ve Bursa kaplıcalarının sularını tetkik ve tahlil etmiş, bulduğu neticeleri 1842 tarihinde yayınlamış bulunduğu "Les Bains de Brousse" adlı kitabına koymuştur.

Fen Fakültesi eski Dekanı (Reisi) Hüsnü Hâmit Beyin 1927 tarihli "Fen Fakültesi Tarihçesi" adlı eserinde, yüksek fen tedrisatını da ihtiva edecek bir Dârülfünûn tesisi fikrinin, Büyük Reşit Paşa tarafından 1844 yılında ortaya atılmış bulunduğu belirtilmektedir. Bu fikrin tahakkuku hayli uzun sürmüş, tabiî ilimlerin tedrisatına ancak 1862 tarihinde başlanabilmiştir. İlk KİMYA hocaları arasında Derviş Paşa zikrediliyor. Kimyager Derviş Paşa 1817 yılında Eyüp'de doğmuştur (vefatı: 1882). Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn'u ikmal ettikten sonra İngiltere'ye ve Fransa'ya ikmal-i tahsile gönderilmiş, Fransa'da "Ecole des Mines" i bitirdikten

(6) Dr. Gâlip Atâ, Tıp Fakültesi. İstanbul, 1925.

sonra yurda dönmüştür. İlk önce Ergani Bakır Madenleri Başmühendisliğinde çalıştırılan Kimyager Derviş Paşa, İstanbul'a celbolunarak "Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye" Kimya ve Fizik (Hikmet) muallimliğine tayin olunmuştur. Dârülfünûn Kimya hocalığına tayin olunduğu zaman Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye'deki muallimliği de uhdesinde bırakılmıştı.

Kimyager Derviş Paşa, tedrisatta yenilikleri takip etmekle beraber Kimya ıstılahlarının Türkçe karşılıklarını bulmak için de çalışmıştır. Bu çalışmalarının neticesi olarak tertip etmiş bulunduğu ıstılah "Nomenclature" sistemini, 1845 yılında basılmış "Usûl-i Kimya" adlı kitabı ile yayınlamıştır.

Hekim - Kırımlı Aziz İdris Bey (1840 - 1878), 1869 tarihinde İstanbul'da "Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne" matbaasında basılmış olan "Kimya-yı Tıbbî" adlı iki ciltlik eserinde, Derviş Paşanın "Usûl-i Kimya"sından sitayişle bahsetmekte olup, gerek tedrisat ve gerekse ıstılah sistemi bakımından değerli bir melhaz olduğunu belirtiyor. (7)

1868 tarihinde açılan ikinci Dârülfünûn'da Kimya dersi, Hoca Tahsin Efendi tarafından okutuluyordu. Kendisi, aynı zamanda Dârülfünûn Müdürü idi.

1878 yılında üçüncü def'a açılmış bulunan Dârülfünûn'un Fen Fakültesi Galatasaray'da bulunuyordu. Burada Kimya dersleri, M. Charles isminde bir zat tarafından okutuluyordu.

TANZİMATTAN SONRA...

1899 yılında tesis edilmiş bulunan "Dârülfünûn-ı Şâhâne" (Üniversite)'nin Fen Şubesi (Fen Fakültesi) programlarında, Kimya-yı Gayr-ı Uzvî (Anorganik Kimya), Kimya-yı Uzvî (Organik Kimya) ve Kimya-yı Hayâtî (Biyokimya) dersleri bulunduğunu, 18 Rebi-ülâhır 1318 ve 1 Ağustos 1316 tarihli İrâde-i Seniyye'den öğreniyoruz.

Tanzimat'dan önceki devirde Kimya tedrisatı, daha ziyade Simya (Alchimie)' nazariyatına göre tatbik edilmekte idi. Tanzimat sonrası ders programlarındaki

(7) **Kırımî Aziz, Kimya-yı Tıbbî. Deraliyye'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne matbaasında tab'ü temsil olunmuştur. Sene 1285 (Milâdî 1869).**

Kimya Enstitüsünden 1922 yılında mezun olan 11 kimyager, asistanları Zihni Bey ile beraber, Enstitünün giriş kapısında. (Bu tarihî fotoğraf, üstad Mehmed Ali Kâğıtçı tarafından çekilmiştir.)

Kimya, Lavoisier sistemine ve nazariyatına göre okutulmaya yönelmişti. Fakat bu mekteplerde Kimya, nihayet yardımcı, tâlî bir ders niteliğinde idi.

Mühendishâne-i Bahrî ve Berrî-i Hümayûnlar ile Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye müfredât programlarının hedefi, Donanmaya, Orduya zamanın ilim ve fen gücü ile mücehhez, münevver zâbitler (subaylar) yetiştirmekti.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de güdülen amaç ise, halkın sağlığını korumak, hastalıkları bertaraf edebilmek ve bu yolda gerekli mücadeleyi başarabilmek idi. Bu amaçlara varabilmek maksadiyle, yeteri kadar Kimya da okutuluyordu.

Açılış tarihleri sıralanan dört Dârülfünûn'da ise "Sciences pures" mülâhazası hâkim ve mergûp bulunduğundan, Kimya'nın tatbikatı ile meşgul olunmamıştır.. Bu vaziyet "Kimya Enstitüsü"nün kuruluşuna, yani 1917 senesine kadar değişmemiştir.

Gelecek sayıda

- **Memleketimizde ilk kimyagerler.**
- **Eskiden gıda maddelerinin kontrolu nasıl yapılırdı.**
- **İstanbul'da ilk laboratuvar.**

Gerileme devrinin acıları içinde duygulu bir padişah

SULTAN BİRİNCİ ABDÜLHAMİD

...zan : **Erdem YÜCEL**

Sultan Abdülhamid I (1725 - 1789), imparatorluğun en karışık ve buhranlı, gerilemenin ise gittikçe şiddetlendiği yıllarda Osmanlı tahtına geçmesi bakımından talihsiz bir padişahtır. Onun bu talihsizliği daha sonraki yıllarda da devam etmiş, günümüzde çeşitli amaçlarla yapılan yayınlar lehte ve aleyhte daima Sultan Abdülhamid II'den bahsetmiş, bir kaç ansiklopedik madde hariç, hemen hemen basınımızda adı hiç geçmemiştir.

Sultan Ahmed III (1673 - 1736) ile Râbia Gülnûş Sultanın oğlu olan Sultan Abdülhamid I, 20 Mart 1725 de dünyaya gelmiş; büyük kardeşi Mustafa III'ün (1717 - 1774) ölümünden sonra 21 Ocak 1774 de Osmanlı tahtına yirmiyedinci padişah olarak oturmuştur.

Sultan Abdülhamid I'in saltanat yılları yukarıda da belirttiğimiz gibi devletin buhranlı zamanına rastlamıştır. Daha önce Sultan Mustafa III zamanında başlıyan Osmanlı - Rus savaşı, o sırada bütün şiddeti ile devam ediyor, memleket içinde yer yer isyanlar çıkıyor ve bunun sonucu olarak da mâli güçlükler devleti zor durumda bırakıyordu. Ayrıca, bunlara ilâve olarak İran meselesi ve Avusturya savaşı, imparatorluğun siyasî durumunu bir kat daha çıkmaza sokuyordu.

Sultan Abdülhamid I, Osmanlı - Rus savaşında düşmana muhakkak bir darbe indirilmesinin şart olduğunu ve ancak bu suretle devletin itibarının yeniden kazanılacağına inanmıştı. Fakat Osmanlı ordusunun Kozluca'da bozularak dağılması ve Ruslara mağlûp olması üzerine Serdar Muhsin - zâde Mehmed Paşa Şumnu'ya kadar çekilmiş, mareşal Romantsov'un barış şartlarını kabul etmekten başka çıkar yol kalmamıştı.

Sultan Birinci Abdülhamid
(Özü kalesinin Ruslar'ın eline düştüğünü haber alınca hayata gözlerini yummuştu...)

Bunun üzerine de Osmanlı hükümetinin temsilcileri olan Ahmed Resmî ve İbrahim Münib Efendiler ile Ruslardan Prens Repnin, 21 Temmuz 1774 de Küçük Kaynarca'da barış antlaşmasını imza ettiler. (1).

Artık sıra savaş boyunca çıkan iç isyanları bastırmaya gelmişti. Bu isyanları bastırmak hususunda Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa'nın ve islâhat işlerinde de sadrazam Halil Hamid Paşanın himmetleri görülmüştür.

İslâm Ansiklopedisinden öğrendiğimize göre, "Suriye'de muharebelerin meydana getirdiği karışıklıktan faydalanarak büyük bir güç kazanan Tahir Ömer, harp esnasında Rus amirali ile münasebete girişerek, bir gaile çıkar-

(1) Bu antlaşmaya göre Kırım ancak dinî bakımdan halife olan padişah ve şeyhülislâma tâbi olacak, diğer hususlarda müstakil kalacaktı.

mıştı. Cezayirli Hasan Paşa, Cezzar Ahmed Paşanın da yardımı ile Suriye'yi yatıştırmağa memur edilip, 1775 senesinde Akkâ'yı muhasara ederek, Tahir Ömer'i te'dibe muvaffak olmuştur."

Diğer taraftan Osmanlıların zayıf anını bekliyerek bütün İrana hâkim olmak isteyen Zend Kerim Han ile, 1775 de başlayıp 1779 yılına kadar devam eden yeni bir savaşa girilmiştir. Bu cephedeki hareket başarılı olmuş, Serasker Vezir Hasan Paşa, İranlıları iki meydan muharebesinde yenerek memleketin doğudaki güvenliğini sağlamıştır.

Sultan Abdülhamid I'i memleket içerisinde uğraştıran bir diğer mesele de, levendlerin bozulması, halka eziyet etmesi ve bir bakıma da onları soyması idi. Fakat şiddetli bir mücadele, levendleri sindirmekle kalmadı, teşkilâtlarını bozup bir kısmını da yok etti.

Küçük Kaynarca antlaşması gerçekte Türkiye ile Rusya arasında tam bir yakınlaşma temin edememişti. Yapılan sadece görünüşte anlaşmaydı. Bu bakımdan gelişmesi beklenebilecek olaylara karşı devletin hazırlıklı olması gerekiyordu. Askerî alanda bir islâhatin yapılması gerekli idi ve bu amaçla Rumeli ile Kafkaslardaki bazı önemli kaleler tahkim edilmiş, Rumeli Kavağı yeni burçların ilâvesiyle genişletilmiş, ordunun bazı kuruluşlarının islâhı için de Avrupadan uzmanlar davet edilmişti. Bu arada Sultan Abdülhamid I'in yaptığı işlerin başında Mühendishane-i Berri-i Hümâyun'un açılması gelmektedir.

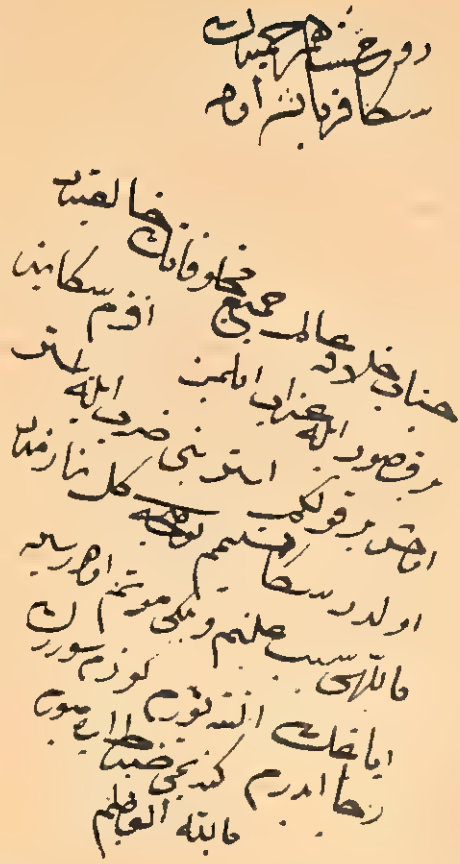

Sultan Birinci Abdülhamid'in ömrünün sonlarına doğru âşık olduğu başkadını Ruhşah'a yazdığı ve "Ruhşahım, Hamidin sana kurban ola..." diye başlıyan mektubu.

RUSYA KIRIM'I İLHAK EDİYOR

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında halledilmiş görülmekle beraber aslında çözümlenemeyen başlıca konu Kırım'dı. Nitekim iki devlet arasında beklenilen hareketin kıvılcımı gene buradan başladı. Zira Rusların baskı ve gayretleri sonucunda, kendi taraftarlarından Şahin Giray'ın Kırım Hanlığına getirilmesi, vaziyeti bir süre için yatıştırdı. Buna göre Kırım Hanlığı gene bağımsız durumunu muhafaza edecek, Rusların antlaşmalarına rağmen buraya gönderdikleri askerleri geri çekilecek, buna karşılık da Osmanlı hükümeti Şahin Giray'ın hanlığına karşı olmıyacaktı.

Meselenin yatıştığı sanıldığı sırada beklenilmeyen bir durum meydana geldi: Kırım'da Şahin Giray'ın idaresinden memnun olmıyan bir kısım halk, özellikle Müslümanlar ayaklandı. Ruslar, Prens Potemkini Kırım'a göndererek binlerce Müslümanın öldürülmesi ile isyanı kanlı bir şekilde bastırdılar. Şahin Giray'ın böylece tekrar yerine oturmasından kısa bir süre sonra Kırım'ın 1784 de Rusya'ya katılması ilân edildi.

Sultan Abdülhamid I, ordunun tam anlamıyla iyi hazırlanamadığı ve yeni bir savaşı kaldıracak durumda bulunmadığı düşüncesinde olduğundan,

ilk anda bir müdahalede bulunamadı. Fakat bu sırada sadrazam olan Koca Yusuf Paşanın savaş taraftarlığı ve ayrıca İngiltere ile Prusya elçilerinin devamlı olarak Bab-ı âliyi Rusya aleyhine kışkırtmaları sonucunda 13 ağustos 1787 de Rusyaya savaş ilân edildi.

Bu defa ilk saldırıya geçen Osmanlılar oldu ise de, daha önceden Ruslar ile gizli bir antlaşma yapan Avusturyalılar, Belgrad ve Sırbistana hücum ettiler. Böylece iki cephede birden savaşmak durumuna düşen Sadrazam Koca Yusuf Paşa, önce Avusturya hücumunu önlemenin faydalı olacağını düşündü. Avusturyalıların saldırısı başarı ile karşılandığı gibi, savaş onların topraklarına intikal ettirildi ve bunun sonucu olarak da Banat zaptedildi. Avusturya Kralı Josef II'nin güçlükle Viyanaya kaçabilmesi ile neticelenen bu savaştan sonra Sultan Abdülhamid I'e "Gazi" ünvanı verilmişti.

Fakat Avusturya cephesindeki bu başarıya karşılık Rus cephesindeki durum hiç de iyi değildi. Prens Potemkin 100.000 kişilik ordusu ile Kuzey Karadenizde önemli bir kale olan Özü'yü kuşatmıştı. Kaleyi savunan Vezir Mehmed Ali Paşa'nın gayretine, Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşanın denizden yardımına rağmen Osmanlılar burada fazla tutunamadılar, 17 Aralık 1788 de kale Rusların eline geçti.

Şehirde asker ve sivil, kadın ve çocuk 25.000 den fazla Türk vardı. Prens Potemkin, bunların hepsini son ferdine kadar türlü işkencelerle öldürttü.

Osmanlılar, önce Özü, daha sonra da Odesa'nın Rusların eline geçmesi ile buradaki en son kilit noktalarını kaybettiler. Bu zor günler, Sultan Abdülhamid I'in sağlığını iyice bozmuş, bu sırada Özü'nün de düşüş haberini alınca âni bir tansiyon yükselmesi ile 28 Mart 1789 da hayata gözlerini yummuştu.

SULTAN BİRİNCİ ABDÜLHAMİD'İN ŞAHSİYETİ

Sultan Abdülhamid I'in şehzadeliği sarayda geçtiğinden, zamanını güzel yazı yazmak, ok ve yay üzerine tezyini motifler işlemek ile değerlendirmiştir. Beylerbeyi ve Emirgan camilerinde onun kendi elinden çıkmış yazıları bulunmaktadır.

Sultan Birinci Abdülhamid, 48 yaşında tahta oturmuş olup, devlet idaresinde gereken tecrübeden yoksun olmasına rağmen gene de güçlükleri yenmek için çalışmıştır. Merhametli, nâzik ve iyi niyetli bir padişah olup, çöküntü halindeki imparatorluğu ayakta tutabilme çarelerini aramıştır. Halkı son derece seven Abdülhamidin, söylentilere göre evliyalığına inanılmıştı. Ayrıca devlet işleriyle yakından ilgilenmiş, her konudaki fikirlerini vezirlerine yazı veya sözle bildirmiştir. Bunun en basit bir örneğini, vezirlerinden birine yazdığı bir yazısından anlıyoruz. Bu yazısında padişah, çeşmelere burma konulduğunu Aksaray'dan geçerken gördüğünü bildiriyor ve ibadullaha ne için eziyet edildiğini soruyordu. Bundan başka arşivlerimizde Abdülhamid I'e ait çeşitli fermanlar, beratlar, hükümler, yabancı devletlerle muhabere ve muahadeler, tebrikler, methiyeler ile mektuplar bulunmaktadır. Diğer taraftan zamanında Halil Hamid Paşa, Cezayirli Hasan Paşa ve Mehmed Paşa gibi başarılı vezirlerin bulunması, onun şansını gösterdiği gibi, onlara gereken yetkiyi vermesi de lehinde kaydedilecek bir husustur.

Abdülhamid I, milletinin mukadderatını değiştirecek enerjik bir hamleyi yapamamakla beraber bütün gayretiy le çalışmış, şefkat beslediği halkının daima iyiye gitmesini amaç edinmiş ve nitekim ölümü de, Özü kalesindekilerin âkibetinden duyduğu teessürden olmuştur.

Buna rağmen Sultan Abdülhamid I' in iradesinin zayıf olduğu ve etrafındakilerin tesiri altında kaldığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden büyük devlet adamı Halil Hamid Paşa'nın idamı gibi kanlı entrikalara âlet olmuştur. Ayrıca Cezayirli Hasan Paşa, Karavezir lâkabı ile anılan Mehmed Paşa, Dürrü Şehvar Hanım ve kocası Nazif Efendi, bu hükümdar üzerinde nüfuz sahibi olanların başında gelir. (2)

---

(2) **R. Ekrem Koçu, Abdülhamid I maddesi, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1958, C. 1, s. 92.**

Ömrünün sonlarına doğru Ruhşah ismindeki başkadınına âşık olduğu ve onun tarafından epeyce üzüldüğü, yazmış olduğu mektuplarından anlaşılmaktadır. Nitekim bu mektuplarından birinde **"Ruhşâhım, Hamidin sana kurban ola. Cenab-ı Hallâk-ı Âlem, cai mahlûkatın hâlikidir; bir kusur ile azap eylemez. Efendim sana bendolmuş bir kulunum; ister darp eyle ister öldür; sana teslimim. Bu gece gel niyazımdır. Billâhi sebeb-i illetim ve belki mevtim olursun. Ayağın altına yüzüm gözüm süürerek reca ederim, kendimi zaptedemiyorum billâhilâzim".** diyerek ona olan aşkını ifade etmiştir. (3)

Sultan Abdülhamid I, ilim ve sanatı da severdi. Nitekim İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra ihmale uğrayarak terkedilen matbaasını canlandırmış, kitap basımına yeniden başlatmıştır.

Çeşitli kadınlardan onikisi kız, onu erkek olmak üzere yirmi iki çocuğu olmuşsa da bunlardan on yedisi küçük yaşlarda ölmüş, geride Esma Sultan, Emine Sultan, Hibetullah Sultan, Şehzade Mustafa ve Şehzade Mahmud kalmıştır. (4)

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN YAPTIRDIĞI MİMARİ ESERLER

Sultan Abdülhamid I'i, devrinin güç şartlarına rağmen yapıcı bir padişah olarak kabul edebiliriz. Günümüzde kendini hayırla hatırlıyacaksak, özellikle onun bu yönünü ele almamız uygun olur.

Annesi Râbia Gülnûş Sultan adına Beylerbeyi Camiini, Hümaşah Sultan ile oğlu Şehzade Mehmed için de Emirgân camiini inşa ettirmiştir. Kendi ismine bir camii olmamakla beraber Bahçekapıda imaret, mektep, sebil, medrese ve türbeden ibaret bir külliye meydana getirmiştir. Bunlardan başka Medine'de bir medresesi, İstanbul'un çeşitli yerlerinde çeşmeleri vardır.

Ayrıca P. G. İnciciyan'dan öğrendiğimize göre, Kasımpaşa deresinin kıyısında denizciler kışlasının yapımına onun zamanında (1780 de) başlanılmış, Mahmud I'in yaptırdığı Bahçeköy bendini de (1784 yılında) tamir ettirmiştir.

Sultan Birinci Abdülhamid'in Bahçekapı'da, bugünkü Dördüncü Vakıf Hanının yerinde inşa ettirdiği ve İkinci Meşrûtiyetten sonra Gülhane Parkı karşısında Zeynep Sultan camii önüne nakledilen çeşmesi.

İstanbul Bahçekapıda bugünkü Dördüncü Vakıf Hanın yerinde bulunan imaret, Meşrûtiyetin ilk yıllarında Evkaf Nazırı Hayri Efendi zamanında yıkılarak ortadan kaldırılmıştır. İstanbul Ansiklopedisinden öğrendiğimize göre, Abdülhamid I İstanbul'da adını taşıyacak bir hayır eseri olarak evvelâ bir cami yaptırmak istemiş, fakat Yenicami gibi şehrin en kalabalık bir semtinde bulunan büyük bir mâbedin yanında kurulacak bir imaretin daha büyük bir hayır olacağını düşünerek ilk kararından vazgeçip bu imareti yaptırmıştı.

İnşasına 1776 - 1777 yıllarında başlanılan imarete ayrıca zengin vakıflar da yapılmıştır. Barok üslûbundaki ya-

(3) Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kılavuzu I, İstanbul 1938, vesika II.

(4) Şehzade Mustafa ile Şehzade Mahmud, Osmanlı tahtına Mustafa IV ve Mahmud II olarak oturmuştur.

pının bina eminliğini Mustafa Ağa yapmıştır; mimarının da Beylerbeyi Camiini inşa eden Mehmed Tahir Ağa olması kuvvetle muhtemeldir.

Sultan Abdülhamid I'in türbesi de medresenin yanında Apologotheton manastırının arsasına devrin özelliklerine uygun olarak barok uslûbunda inşa edilmiştir. Mimar Mehmed Tahir Ağa'nın eseri olan bu türbenin mermer işçiliği gayet muntazamdır. J. P. Von Hammer **"Bu türbe güzel ve asil bir stilde inşa edilmiştir. Hernekadar Kanuni Sultan Süleyman'ın güzel türbesini geçemezse de, binanın tazeliği ve yeniliği görülmeğe değer"** diyerek düşüncesini belirtmiştir. (5)

Türbenin içine girildiği zaman karşılaşılan, kadife üzerine sırma işlemeli büyük sanduka Sultan Abdülhamid I'indir. Ondan başka içeride Aynşah Sultan, Rabia Sultan, Alemşah Sultan, Fatma Sultan, Saliha Sultan, Emine Sultan, diğer Emine Sultan, Sultan Abdülmecid'in kızı Mevhibe Sultan, Şehzade Sultan Ahmed, Şehzade Sultan Mehmed, Şehzade Sultan Murad, Şehzade Sultan Süleyman, Şehzade Sultan Murad, Şehzade Sultan Bayezit, Şehzade Sultan Mehmet Rüştü'nün sandukaları yer almaktadır.

(5) **Doğan Kuban, Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İstanbul 1954, s. 37 J. P. Von Hammer, Konstantinopolis und Bosporus, Pesth 1822, s. 485.**

Reklâm, işlerinizi saat gibi yürütür

REKLÂM VE TANITMA FAALİYETLERİNİZİ
yurt içinde ve dışında
EN ETKİLİ VE EN İSRAFSIZ ŞEKİLDE YÜRÜTMEK İÇİN
Kurumumuz hizmetlerinden faydalanınız

BASIN İLÂN KURUMU

Cağaloğlu, Türkocağı Cad. no 1, kat: 3
Telefon. 27 66 00 - 27 66 01. İstanbul

Basın : 60175

Tarih — 398

Avrupadaki Jöntürkler arasındaki mücadeleler

İSMAİL HAKKI BEYİN AHMET RIZA BEYE DÜELLO TEKLİFİ

Yazan : Feridun KANDEMİR

Prens Sabahaddin Bey.

Avrupadaki Jöntürkler, Prens Sabahattin Beyin 2 Şubat 1902 de Paris'de topladığı ilk kongrede, anlaşmazlığa düşerek, ikiye bölünmüşlerdi.

Anlaşmazlığa sebep olan, Prens Sabahattin Beyin ileri sürdüğü şu fikirdi : **"Sultan Hamid'e karşı bir ihtilâl yapmak istiyoruz. Fakat yapmağa teşebbüs edeceğimiz bu ihtilâlin istediğimiz neticeyi vereceği muhakkak değildir. Ayaklanma gürültüsü esnasında, her hangi bir yabancı hükûmetin kendi çıkarına, işlerimize müdahale etmesi ihtimali vardır. İşte bu çeşit bir müdahaleyi önlemek için, çıkarı çıkarımıza uygun bir hükûmetle şimdiden anlaşmış olmalıyız. Yani memleket içinde, harekete geçtiğimiz vakit, bundan kendi çıkarına faydalanmak isteyecek hükûmetlerin müdahalesini önleyecek hür ve demokrat hükûmetlerin her hangi birile şimdiden uyuşup, ondan sonra harekete geçmeliyiz."**

Prens Sabahattin Beyin bu teklifini çoğunluk doğru bulmuş, fakat Ahmet Rıza Beyle bazı arkadaşları, bunu **"yabancıları işlerimize karıştırmak "** olacağı mülâhazasiyle kabul etmemişler ve böylece Jöntürkler **"müdahaleci"** ve **"adem-i müdahaleci"** diye ikiye ayrılmışlardı. Ancak bu ayrılışa rağmen, birbirlerini incitecek hareketler olmamış, ve kongre medenî insanlara yakışan bir dostluk havası ve sükûnet içinde dağılmıştı. Bu dağılışdan bir müddet sonra müdahaleci denen çoğunluk, **"Teşebbüsü şahsî ve adem-i merkeziyet** gurubu ismi altında fikirlerini yaymak maksadile Folkston'da **"Osmanlı"** gazetesini çıkarmağa başlamış, Ahmet Rıza Beyin başkanlığındaki, azınlık da, **"Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti"** ismini **"Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti"** ne çevirerek Mısırda **"Şurâyı - Ümmet"** gazetesini yayınlamağa koyulmuştu. Ve o zamana kadar İttihad ve Terakki ismi altında toplanmış bulunan bütün inkılâpçı Jöntürkler, artık iki grup halinde karşılıklı vaziyet almış bulunuyorlardı.

İKİ TARAFLI MÜCADELE

Birleşme maksadile yapılan teşebbüsler verimsiz kalınca, taraflar bir takım olayların tesiri ve benlik hırsile yavaş yavaş birbirlerinin can düşmanı haline gelmişlerdi. O zaman başlayan bu karşılıklı can düşmanlığı, meşrutiyetten sonra da devam ederek, nihayet belki de Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasına sebep olan âmillerden biri olmuştu.

Kendini en fazla benlik davasına kaptıran Ahmed Rıza Beydi. 2 Şubat kongresine başkan seçilmeyişini onörüne yedirememeyişle başlayan benlik dâvâsını, kongreden sonraları da devam ettiren Ahmed Rıza Bey, o zamanki yakın arkadaşlarının da dediklerine göre belki de sadece bu hırsla, Prens Sabahattin Beyle, taraftarlarının âmansız

düşmanı kesilmişti. Öylesine ki bunları "serseri, âdi, şarlatan" diye tahkirden dahi çekinmiyordu. Ve işte bu yüzdendir ki, nihayet düelloya davet edilmişdi :

O zamanki Jöntürkler arasındaki anlaşmazlıkları da açıkça belirtmesi bakımından pek enteresan olan bu olayı, Ahmed Rıza Beyi düelloya davet eden, Prens Sabahattin Beyin yakın arkadaşı Kurmay Yarbay İsmail Hakkı Beyden dinleyelim. İsmail Hakkı Bey, 1907 yılı sonunda Kahirede Ahmed Rıza Beye hitaben "Cidal" ismiyle yayınlamış olduğu açık mektupda şöyle diyordu:

"1902 şubatında Prens Sabahattin Beyin himmetile Paris'de malûm olan Kongre yapıldı.

Sen de orada davetli olarak bulunuyordun. Fakat iktidar ve içtimai mevkiin seni bu kongrede üçüncü, dördüncü derecelerde bırakdığından hırsla beklediğin riyaset mevkiinden çok uzak kaldın. Bu hal hodbinliğin (bencilliğin) ile seni sıkdı. Hele kongrede biricik dayanağın olan muhterem vatandaş Halil Gaanem Efendinin de senden fikren ayrıldığını görünce bütün bütün şaşırdın, kaldın.

"PRENS SABAHADDİN SANA NE YAPTI?"

Hatırdadır ki, Sabahaddin Bey ve tarafdarlarını vatana ihanetle itham için yegâne vesile ettiğin ve altı seneden beri teşhir ve ilândan bir türlü usanmadığın, utanmadığın yabancı müdahalesi meselesini, o irfan Hocan Halil Gaanem bile kabul etmiş ve hatta "Action bienveillante" tabirini kendisi bulmuşdu. Fakat sen, bu hakikatlere kani olmadın. Her işinde yaptığın gibi, cahilâne inadında Allah için sebat ettin. Ve her ne olursa olsun kongreden sıyrılıp çıkmağa, yalnız çıkmağa değil, müthiş bir darbe vurup, öyle ayrılmağa karar verdin. Bugün tamam yedi sene oluyor ki, o zavallı mücahid aleyhine yürüyüp gidiyorsun.

Ahmed Rıza Bey, bu Prens Sabahaddin sana ne yaptı? Ne fenalıkta bulundu ki, seneler senesi aleyhinde kalem oynatmakta devam ediyorsun? Eğer başlı başına bir gazete çıkarmakda ise, eğer fikren seninle birleşmekden çekinmiş ise, bunda sinirlenecek ne var? Birleşmek, fikren anlaşmakla olur. Sen altı sene önce kongreden ayrıldın. Evvelâ Mısır'da bulunan eski arkadaşlarınla "Şûrayı-Ümmet" i çıkarmağa başladın. Sabahaddin Bey senin aleyhinde bir satır yazı yazdı mı?

İhtimal ki, Sabahaddin Bey ve bazı tarafdarları kongrede bahis mevzuu olan yabancı müdahale maddesinde hatalı idiler; ihtimal ki, bugün takip etmekde oldukları adem-i merkeziyet meselesinde de ifrad ve hatada bulunuyorlar. Sabahaddin Beyin tereddüdsüz bir fedakâr arkadaşı ve siyasi fikirlerinde fikrime uygun gelenleri itibarile tarafdarı olduğum halde, itiraf ederim ki, bu meselede ben de son fikrine iştirak etmedim. Geçen sene Parisde iken aramızda buna dair saatlerce süren münakaşalara ve ileri sürülen delillere rağmen asıl madde bir türlü fikrime mülâyim gelmedi. Fakat bundan dolayı, o gayretli mücahide, o necip vatansever'e ihanet isnad etsem reva olur muydu? Hususile otuz kişilik bir cemiyet âzasını, "bunlar yabancıların memleketimize müdahalelerini istiyorlar, vatanı ecnebilere satıyorlar, bunlar haindirler, bunlar canidirler" diye suçlayıp, mahkûm etmek - nazarında mukaddes ne ise onun nâmına söyle - garezkârlık, alçaklık değil midir?

Hülâsa şudur ki, Sabahaddin Beye ve tarafdarlarına ettiğin hücumlar ve taarruzlar vatanperverlik ilcasile olmadı, sadece garezkârlık sevdası, teferruat hırsı ile oldu ve çok ayıp oldu.

FAZİLETLİ İNSANLARIN MÜDAHALESİ

Şimdi sadede gelelim : Gazetenizin son nüshasında Padişah yaverlerinden Rıza Paşadan bahsettikten sonra : "Bugün Hidiv'in hafiyelik hizmetinde bulunan bir Türk Zabiti de temeyyüz ve iştihar için benimle düello etmek tecrübesinde bulundu. Görülüyor ki, dünyada öldürülmeğe müstahak yalnız Ahmed Rıza varmış." **zemininde tefahür olunuyor.**

Durunuz bakalım, acele etmeyin. O Türk Zabiti henüz öyle bir tecrübede bulunamadı, bulunmak istedi; ne çare ki, yine sizin düşmanlarınız, taarruzlarınıza uğrayan, faziletli insanlar men ettikler ve dediler ki :

"— Günâgün musibetler içinde bulunan bahtsız vatanın kurtarılıp selâmete erdirilmesi gibi meydanda mukaddes bir vazife dururken şahsiyat ile uğraşmak takibedilen yüksek maksad ile mütenasip olmaz ve bu, yâr ve ağyar karşısında kötü tesir hasıl etmekten hali kalmaz. Vatanımızın hizmetinde bulunmağa ömrümüzü hasrettiğimizden dolayı sekiz seneden beri aile efradımız hapishanede inler ve biz bugün tavan aralıklarında yaşarken, liberal vatandaşlarımız tarafından memleketimizin her tarafına salınan mektuplarda, Abdülhamid'den beter bir kan emici dev olmak üzere tanıtılmaktayız da, meyus olmuyoruz. Çünkü bizi vatanımızdan uzaklaşdıran sebepleri sadece dışardaki millî muhitlerimizde de bulmuş, bu günkü felâketin yalnız Abdülhamid'in vûcudile kaim olmadığını, şahsi tecrübelerimizle de görmüş oluyoruz. Buna karşı en makûl hareket ne hiddet, ne meyusiyettir. Hakikat ve adaleti sevdirmeye, sevenleri çoğaltmağa çalışmak, garaza karşı sevgiye dayanmaktadır."

Ahmed Rıza Bey, bilirsiniz ki, bugün hafiyeliğin merkezi ve menbaı İstanbuldadır. Kıymeti, revacı da başlıca oradadır. Ben bundan on iki sene evvel, İstanbulda kaymakam (Yarbay) rütbesile ve oldukça mühim bir mevkide bulunuyordum. Gaddarlığın pek ilerisine varmıyarak ayda bir jurnal yazmış olsaydım, şüphesiz bugün en aşağı bir Ferik (Orgeneral) olurdum. Yahud zülfü yara dokunmayarak, yalnız dilimi tutsaydım, zamanın tesirile edep ve itidal dairesinde yerimde otursaydım, yine hiç değilse bir Mirliva (General) bulunurdum. Fakat istibdat devrine karşı izharından çekinmediğim şiddet, nefret ve mukavemetim uğrunda yirmi beş senelik üniformamı, meydan muharebelerinde hayatım pahasına aldığım nişanlarımı, ailemi, istikbalimi gaip ve feda ederek bir eşkiya gurubu içinde zencirbent Rodos Kalelerine sürülüp atılmazdım. Demek isterim ki, isnadınız gibi Hidiv'in hizmetinde bulunsa, ve Hidiv Hazretleri bu işi bilfarz kabul buyursalar, yine İstanbulda göreceğim feyz ve terakkinin yüzde birine Mısır'da nail olamazdım.

Vatanımızın mühim kısımlarından olan Mısır'da hafiyelik makulesinden hiz metlere pul veren yoktur. İşte bana bu hafiyelik iftirasını ettiğin için seni düelloya davet ettim. Ama sen davetten kaçındın, niçin?

Ahmed Rıza Bey, düello bilhassa sizin gibi sözünü bilmez ve ağzından çıkanı kulağı işitmez garezkârların arasıra namuslu insanlar haklarında açdıkları mübarek ağızlarını edep ve terbiye dairesinde tutmağa mecbur eden en mühim çare değil mi?

Benim size düello teklifim, şöhret için değil. Belki senelerden beri Avrupada bulunmanızdan, çocukluğunuzdan beri Avrupa hayat ve terbiyesini görüp, bugün yaşayış tarzınızı bu muhite tatbikde taassup derecesine varmanızdan ve hatta Ali Şefkatî merhumun cenazesinde bulunduğunuz gün, herkes gibi fes giymenizi ihtar edip de, dinlenmediğini gören bir vatandaşın "— Ya İstanbula gidersiniz, ne yapacaksınız?" sualine verdiğiniz: "— Sirkeci Garından silindir şapka ile serbestçe inilip gezilecek hürriyet görmedikçe İstanbula dönmem." cevabını perişan hafızamda menkuş bulunmasından ileri gelmişti.

Yoksa bir bütün Türkün, bir yarım Türk'e Avrupa usulünde bir mübareze teklifine kalkışması gülünç olacağını ben de bilmez değilim. Ve bir de, sözün tesiri kılıçdan, tabancadan daha ehven midir ki, beni söz ile mukabeleye davet ediyorsunuz? Size istemeye istemeye ve daha ağır sandığım bu yazılı hitaplarımdan acaba daha az mı müteessir olacaksınız? Süphanâllah.!

Halbuki vaktile düelloyu kabul edeydiniz (belki) daha o zaman çarpışdıkdan sonra kucaklaşır, ve şimdi birbirimize samimi eller uzatır, sevişirdik. Ve bu suretle birbirimizi ömrümüz boyunca hırpalayıp çekiştirmek ayıbından kurtulmuş olurduk. Azizim, dil yarası,

diş yarasından çok keskindir. Kapatılması da kabil değildir. Düello teklifimle, zannediyorum ki, size haksız ve zebunkûşane bir muamelede de bulunmadım. Biliyorsunuz ki, namus ve şeref meselelerinde Avrupada asırlardanberi kabul olunmuş ve hâlâ da cari olan bu mübareze usulünü, size gayet makul bir kaide altında teklif ile, evvela şahitlerimi göndermeğe teşebbüs ettim. Yaş ve bedenî teşkilât itibarile size karşı meydan okumadım, sanırım. Maşallah, servi gibi bir boy, şapsağlam bir vücud! Bedenî kuvvet ise, şüphesiz benden kat kat ziyade, şu halde şöhret temin edecek ne kalıyor? Şimdi insaf ediniz, bu şartlar içinde sizi düelloya davet etmek isteyen bir adama apaşlık (külhanbeylik) isnadı edep ve mantığa uyar mı?

"ZEHİR SAÇAN DİLİNİZE GEM VURMAK İÇİN.."

Beyefendi, sizi düelloya davet etmek isteyenler, nadir - ül mevcut vücudunuzu ortadan kaldırmak değil, belki defalarca tekrar ettiğimiz veçhile, garez ve haset saikasile namuslu ve haysiyetli insanlara durmaksızın zehir saçan mübarek dilinize gem vurmak için istemişlerdir. Fakat siz yanaşmıyor, öyle tehditli ve apaşvâri şeylerden hoşlanmıyorsunuz. Ve boyuna söylenip duruyorsunuz.

Biz Abdülhamit gibi bir Asuman-î belânın zulüm ve istibdadından muvakkaten kurtulduk derken, vatan dışında Ahmed Rıza Beyin cevri tecavüzüne maruz kaldık. Öteki hiç değilse bir hükümdar, fıtreten müstebid, aldığı terbiye muktezası gaddar bir hükümdardır. Zulüm ve gadrine çekilse de, çekilmese de katlanmak zaruri idi. Ya zât-ı valâları, insaf ediniz de öyle söyleyiniz, Ahmed Rıza Bey, sen hakiki bir vatanperver bile olabilir misin? Sen sadece hırs ve teferrüd illetile malûl bir hastasın! Cihad ve gaza meydanında yalnız kalmak için her fazileti inkâr, her hakikati feda etmekten çekinmez bir dessassın. Emellerine, şöhretine, hele menfaatine küçücük nakise getirdiklerini hissettiğin hamiyet sahiplerini her türlü hasis vasıtalara müracaatla devirip yıkmakda tereddüt etmezsin. Nazarında sözün, faziletin katiyen tesir ve değeri yok, yalnız mensup olduğun pozitivizm mezhebi iktizası canını, bir de menfaatini çok seversin. Vatan dışında bulunan arkadaşların hepsi de bu gerçekleri teslimde müttefikdirler. Şu saydığım kusurlardan âzâde olaydın, elbette mesleğine, vatan ve milletine hayli hayırlı hizmetlerde bulunabilirdin.

Bizzat kendin de bir çoklarına demiyor musun ki : "— Avrupaya gelip benimle buluşan her vatandaş, önceleri hakkımda sevgi ve saygı gösterdiği halde sonraları benden yüz çeviriyor ve bir daha semtime uğramıyor. Ne acayip şey!" diye hayret ediyorsun. Bunda hayret edilecek ne var? Bu hal sekiz sene evvel bende de aynile vaki olmuştu. Vatanda iken yıllarca gıyaben Ahmed Rıza namına beslediğim o sıcak, şiddetli ve halis samimi duygular, daha ilk mülâkatta sönmüş ve sarsılmıştı.

Ah Rıza Bey, ah yanarım, hâlâ ağlarım, vaktile nusha gibi kalbimin en yüksek yerinde sakladığım o güzin, tertemiz ruh ve vicdanımın çiçeğine ki, birdenbire soldu, kurudu, hazan yaprağına döndü."

TARİHTEKİ SIFATI

Ahmed Rıza Bey, bu ve bunun gibi şiddetli tariz ve hücumlar karşısında elbette susmadı, zaten bir müddet sonra da meşrutiyet ilân edilmiş, kendisi de İstanbula dönmüş bulunuyordu. Fakat İstanbuldaki mücadele hayatında da hakikaten bencilliğine mağlûp olarak teferrüt etmek hevesinden kurtulamadığı için, en yakın eski mücadele arkadaşlarını da kaybetmiş, bir müddet âyan reisliğinde bulunduktan sonra, yaşının da hayli ilerlemiş olduğu günlerde, geçmişdeki bütün hizmetlerine rağmen, âdeta yapayalnız kalarak, unutulup gitmişti.

Fakat elbette ki, Tarihteki hürriyet mücahitliği sıfatını ilelebet muhafaza edecektir.

Üsküdar'da, Rıfaiyye'den Tabaklar - Çarşamba Tekkesinin son postnişini, âlim, şair, edib ve musikişinas Hayrullah Taceddin Beyin (Yalım) vefatı günü yakın dostu üstad Cemaleddin Server Revnakoğlu kabir başında, merhumun meziyetlerini anlatırken.

Tarikat Mensuplarına ait

ZARIF FIKRALAR ve ENTERESAN OLAYLAR

Yazan : Cemaleddin Server REVNAKOĞLU

NİÇİN SADECE ALLAH DERLERMİŞ

Galata'da Kulekapısı Mevlevihanesinin son postnişini, zamanın kudretli Mesnevihanı, şair ve neyzen Hâfız Ahmed Celâleddin Efendi merhuma sormuşlar :

"— Mevleviler, semâ' esnasında niçin yalnız İsm-i Celâl okurlar da (sadece Allah! derler de) **diğer "Esma" yı söylemezler?"**

Bir hakîm-i Kâmil-i islâm olan Ahmed Celâleddin Efendi Hazretleri, bunu gayet tabiî görerek :

"— Sebebini, Cenab-ı Hak Kitab-ı Kerîminde bildiriyor" demiş.

Ve şu Âyet-i Celîleyi okumuş :

"—Eleys - Allahü bikâfin abdehu". (Allah, kuluna kâfi değil midir ki?..)

"BEN ÜÇ KAFLI'YIM BANA LOLO OLMAZ"

Ahmet Remzi Dedenin sevdikleri arasında samimî olduklarile lâtife ederken:

"— Siz benim kim olduğumu biliyormusunuz? Bana kim derler bakayım?" derdi.

Cevab alamayınca hemen kendisi yetiştirirdi :

"— Bana adı ile, sanı ile "Üç Kaflı" derler..

"— ? ? ? ? "

"— Evet "Üç Kaflı". Kayseri'de doğdum, Konya'da çile çıkardım, Kastamonuya şeyh oldum. Anlaşıldı mı şimdi?.. Ben "Üç Kaflı" yım bana lolo olmaz."

gelmiş geçmiş 64 Reis-ül-Küttâb, yani Hariciye Nazırının şahsiyetini ve devirlerini anlatan **Hadikat-ür-Rüesâ** adlı eseri ile, yine kendi zamanına kadar gelmiş geçmiş Darüssaâde Ağlarının şahsiyet ve fealiyetlerini derliyen **Hadikat-ül Kübera** adlı eseridir. Bunlardan hemen hemen hepsi, Batı dillerine çevrildi. Meşhur Hammer, Osmanlı - Moskof Harbinin safhalarını en ince bölümlerine kadar, hiç bir Osmanlı müverrihinde görülmemiş derinlikte anlatan bu eserleri Almancaya çevirdi. Altına koyduğu "hâşiye"ler, daha sonra yazdığı **Devlet-i Osmaniye Tarihi**'nin o devre ait kısımları için adetâ esas kaynak olmuştur. Hammer, öteki Osmanlı tarihçilerinin hiç birisine göstermediği değeri Ahmet Resmî Efendiye verir ve onun kısa cümleler içinde vardığı hükümleri adetâ tahlil eder. Aradan yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen, Ahmet Resmî Efendinin anlattıklarından ibret dersleri almak için bizim yaşadığımız zaman, Hammer'inkinden daha başka da değildir!.

FRANSIZ RAHİBİNİN EN ÇALIŞKAN TALEBESİ

Ahmet Resmî Efendi çok küçük yaşında İstanbula gelmedi: Ömrünün onbirinci yılında, hayatının en büyük hadisesi oldu: Babası İbrahim Ağa, Girit'in devlet merkezi olan Kandiyede Gümrük Emini olmuştu. Burada, Fransız Katoliklerinin kurduğu Fransisken Manastır okulunda Per Fransuva adlı Rahibe gösterdiği kolaylıkla başlıyan dostluk, küçük Ahmed'in hayatında yepyeni ufuklar açtı: Gerçekten âlim, fâzıl, devrinin bilim dallarında üstad olan rahip, zeki, munis tabiatlı küçük Ahmed'i TALEBE olarak yanına aldı, kısa zaman da onu evlâdı yerine koydu, bütün bilgisini bu kavrayışlı Osmanlı çocuğuna aktardı. Yedi yıl sürmüş olan yetişme devri içinde Ahmet Lâtince, Fransızca, İtalyancayı mükemmel öğrenmişti. Bu zaman içinde Medrese tahsilini de ihmal etmemişti. Ondokuz yaşında iken babası onu, Cezair-i Bahr-i Sefid Beylerbeyi Tayyar Paşanın maiyetine verdirdi. Genç Ahmet, çevresindekilerin mahrum olduğu bilgisine eklenmiş çalışkanlık ve ahlâkı ile Paşaya kendisini kısa zamanda sevdirdi, mühürdar'ı oldu.

Tayyar Paşa İstanbula döndükten sonra Ahmet Efendiyi, Reis - ül - Küttâp, yâni bugünün Dışişleri Bakanı olan Tavukçu zade Mustafa Efendiye takdim etti. 1733 de, yâni otuzüç yaşında iken Mustafa Efendinin kızı ile evlendi. Önce Bursa ve daha sonra Selânik'te devr-i teftiş vazifesini öylesine mükemmel başardı ki, Üçüncü Sultan Osmanın dikkatini çekti, huzura kabul edildi, denilir ki Üçüncü Osman ölmeden evvel, yerine geçecek olan veliahdı ve yeğeni Üçüncü Sultan Mustafaya, artık AHMET öz adının sonunda, doğduğu yere izafetle R E S M Î mahlası da olan genç devlet adamını tavsiye etmiş ve ona önemli vazifeler vermesini söylemiştir.

HABSBURGLARIN SARAYINDA

Üçüncü Sultan Mustafa, selefinin tavsiyesini unutmamış olacak ki, tahta çıktığı zaman, devrin âdeti gereğince Osmanlı mülkünün sahibi olduğunu dünya devletlerine bildirme vazifesinin en önemli safhasını, Ahmet Resmî Efendiye havale etti: Viyana ve Parise O'nu gönderdi.

Onyedi, onsekiz, hatta ondokuzuncu yüzyıllar içinde Osmanlı İmparatorluğunun çoğu zaman kötü ve dertli münasebetleri olan başlıca iki komşu devlet vardı: Habsburg Hanedânının idaresindeki Mukaddes Roma - Cermen İmparatorluğunun vârisi, ve Romanof sülâlesinin idaresindeki Rus Çarlığı...

Habsburg'lar, bugünkü Doğu Almanya'dan başlıyarak, İtalyayı da içine alan, tüm Macaristan ile bugünkü Çekoslavakya ve Polonyanın bazı bölümlerini de kavramış Avrupanın en büyük İmparatorluğuna sahib bulunuyorlardı. Bizimle, Bosna - Hersek'de, Bohemya'da hudutları vardı. İkinci Viyana kuşatmamızdan sonra aramızdaki savaş, aralıklarla devam edip duruyordu.

Ahmet Resmî Efendinin, Üçüncü Sultan Mustafanın tahta geçtiğini haber verme devresinde Viyana tahtında, İkinci Jozef bulunuyordu. Mariya Terezzi'nın münevver oğlu, Avrupa Hanedânı arasında ilk defa **"Aydın Mutlakiyetçilik"** denilen ve elli sene sonra dünyayı sarsan Fransız ihtilâlinin ferd ve toplum hayatına getirdiği varlıkları kendi kafası içinde düşünmüş olmanın şerefine

Ahmet Resmî Efendinin seyahatnamesinde uzun uzun anlattığı Viyana Pazar'larında o günün hayatını anlatan bir gravür... Osmanlı elçisi, kadın - erkek, bir toplumun umumî yaşama içinde vazifelenmiş ve birleşmiş olmasını, Batı'nın temellerinden sayar... Ne çare ki, ondan 186 sene sonra, bu ülkede hâlâ, aynı gerçeğin karşısına çıkanlar vardır!..

sahipti. O tarihte Batı'nın Paris'le beraber en büyük şehri sayılan Viyana'ya gelen Ahmet Resmî Efendi, âlim Hocası Fransız Cizviti Per Fransuva'dan dinlediklerinin anıtlaşmış varlıklarıyla karşı karşıya geldi ve denilebilirki bunlara sadece hayran kalmadı, onları sevdi de...

Nitekim, SEFARETNAME'lerinde gördüklerini sadece anlatan değil, onlara **hasret çeken** ve zaman zaman, kendisini tutamıyarak **"— Ah., Neden benim vatanımda yok?"** acısını duyurabilmiş olmanın edâsı da vardır. Unutmayınız ki, Ahmet Resmî Efendi bu ayrı görüşün sahibi iken, Patrona Halil adlı şakî ve şerîrin İSTEMEZÜK nârası o bedbaht, o muhterem Nevşehirli İbrahim Paşanın mezarsız kalmış cesedinin üzerinde, hâlâ, Sam rüzgârı hâlinde dolaşıyordu... Ahmet Resmî Efendiden yüz sene sonra, şair Ziya Paşa:

Diyâr-ı küfrü gezdim, beldeler, kâşâneler gördüm,
Dolaştım mülk-ü islâmı bütün vîraneler gördüm

diyebilmesi için, kendisini, Mustafa Fâzıl Paşanın altınları cebinde ve Londra'da olmanın rahat ve emniyeti içinde bulması lâzımgeldi. Ahmet Resmî Efendi ise, Habsburgların sadece saraylarının mermer eb'adını değil, içindeki kafaları anlatırken daha cesur ve daha açık oldu. Bu fark, şüphesiz ki bu söylenenleri kendisinden gayrılarının asıl anlamı ile kavrıyamıyacak kadar gerçeklerden uzak olmanın rahatlığının bedeli idi. Üçüncü Sultan Mustafanın tahta geçtiğini Habsburg Devletine bildirmek için giden Ahmet Resmî Efendinin asıl vazifesi, bu şeklî duyurmanın dışında ve çoook genişliğinde kaldı: Viyana'yı hâlâ ayakta kalmış plânı, sarayları, üniversiteleri, rasadhaneleri, lâboratuvarları, bilim merkezleri, kadın - erkek milletleşmiş ve cemiyetleşmiş topluluğu ile anlattı.

BÜYÜK FREDERİK'in YANINDA

Ahmet Resmî Efendinin Viyana yolculuğu on bir ay sürmüştü. O, İkinci Jozef'in Petersburg'a yaptığı ve esas gayesi Osmanlı İmparatorluğunun Avru-

padaki topraklarını Moskoflarla paylaşmak olan seyahatinden dönüşünü beklediği dört ay içinde, hemen hemen bütün Avusturya - Macaristanı dolaşmıştı.

Eğer ülkesini **değişen dünya**'ya yönelt mezse, daha çok şeyler kaybedeceğini kavramış olmanın acısı ile :

Yıkıluptur bu cihân sanma ki bizde düzele

diye feryâd eden Üçüncü Sultan Mustafa, Ahmet Resmî Efendinin anlattıklarını ibretle dinlemiş, kendisini devletin ileri mevkilerinde de deneme güvenini esirgememişti: O'nu, Maliye tezkerecisi Anadolu muhasebecisi yaptı, 1763 de de BÜYÜK ELÇİ olarak Berlin'e, Prusya kralı Büyük Frederik'in yanına gönderdi.

Ahmet Resmî Efendi, bugünkü Almanya'nın, daha açık tâbiri ile çağdaş Cermenliğin kurucusu olan, hakîm, âlim, fâzıl, şair, tarihçi, tabiatçı, sanatkâr Hükümdara âşık oldu. Bir tâcidarın bu meziyetleri içinde devrinin askerlik ilminde yenilikler yapacak büyük bir kumandan, sosyal ıslâhatı en köklü tedbirlerle ele alacak çapta devlet adamı da olabileceğini BÜYÜK Frederik'in şahsında gördü. Ahmet Resmî Efendi Berline gittiği zaman, Santa - Luci sarayında, antik İtalyan sanat eserleri arasında Fransız Ansiklopedistlerini, Prusya Kralı ile ilim ve sanat mübaheseleri içinde buldu.

Büyük Frederik'in Osmanlı sefiri ile görüşmesi sırasındaki mevzular, sadece Ahmet Resmî Efendinin sefaretnamesinde yer almakla kalmadı, bu bahisleri Büyük Frederik, hatıraları arasına alacak kadar değerli, hatta ibretli buldu. Hangisini anlatmaktan nefsinizi ve ibret duygularınızı mahrum edebilirsiniz bugün?... Meselâ, İlm-i Nücûm **(yıldızlara bakarak gelecekleri kavrama talih oyununa)** çok meraklı olan Üçüncü Sultan Mustafa **zâyiçe-i semavî (gök yüzündeki boşlukdan hüküm çıkarma)** mütehassısı istemişti Büyük Frederik'ten... Prut'ta sıkıştırılmış Moskof ordusunu bir fâhişe ile altın yığınları karşılığı salıvermiş olmanın aybının unutulmaz boşluğu altında olan Büyük Frederik, Osmanlı Padişahının bu isteğini, irtikâb edilmiş günah ile birleştirerek şu cevabı verdi :

"— Benim müneccimlerim, devlet adamlarım ve kumandanlarımdır. Eğer zat-ı şâhâneleri gelecek için doğru hükümler ve tedbirler bahsinde bunlara değer verirlerse kendilerine hizmete amâdeyim."

Ahmet Resmî Efendinin SEFARET NAME'sinde bu acı gerçekler, öylesine hazin üslûb içinde ve asıl mukayeseleri yapamamış olmanın çâresizliğine bürünmüş olarak sıralanır ki, O'nu, meselâ Hammer'in Almancaya çevirmesi yerine, bugünkü neslin anlıyacağı dille Türkçemize çevirip, çocuklarımızın önüne :

"— İşte.. Senin o hududları içinde güneşin batmadığı koskoca imparatorluğunun hakikî yıkılış sebepleri.. Al, oku, ve Cumhuriyetini aynı akibetten korumak için değişen zamanın kapını çalmasını bekleme!.." nasihatı ile verecek himmetimiz dahi yok..

SON YİRMİ YILLIK ÖMRÜ

Ahmet Resmî Efendi, 1763 de gittiği Berlinde, ondört ay kaldı, 1757 de Avusturya - Macaristana yaptığı yolculuktaki o güzel âdetini burada da tatbik etti: Bütün Almanyayı gezdi, oradan, Belçika sınırına, daha sonra Fransaya girdi, Osmanlı devletinin özel elçisi olarak değil de, bir dünya parçasını ibretle seyre gelmiş turist hüviyeti içinde dolaştı, gördü, kendi ülkesi ile kıyaslamalar yaptı ve, söylenebilir ki, o felâketler kaynağı Kaynarca muahedesini ülkesinin bozgunlar acısı olarak imzalamak için Rus Başmurahhası Potemkin'in karşısına otururken hiç de irkilmedi: Çünkü artık bütün bu olub bitenler Ahmet Resmî Efendi için bilmece değildi: Hepsi, değişmiş dünyanın şartlarını idrâkden mahrum kalmış bir ülkenin değişmez kaderi idi. Bu kaderin acılığı da, ihmaller, medeniyete göz kapamak yobazlığının bedeli idi. Neden şaşmalı idi? Ahmet Resmî Efendi **Hülâsat-ül-İtibar**'nda hepsini yürekden anlattı.

Ahmet Resmî Efendi, Büyük Frederik'in sarayında gördüklerini, Batı â-

leminin köşe - bucağında, bir **dünya düzeni** olarak idrâk edebilmenin şuuru ve ezgileri ile ülkesine dönmesinden sonra daha yirmi yıl yaşadı, bu zaman içinde devletin üst basamaklarında yetkili ödevler aldı: Sadaret mektupçusu, Çavuş Başı, Mutfak Emini, Tersâne Emini, Ruznamçe-i Evvel, Kethuday-ı Sadr-ı Âli oldu.. Bu vazifelerin günümüzdeki karşılığını anlatabilmek için sadece sonuncusunun zamanımızdaki yerini kaydedelim: Kethuday-ı Sadr-ı Âli'lik **İçişleri Bakanlığı** idi.

Hepsinde tam bir başarı gösterdiğini kendisi dahi söyliyemiyor Ahmet Resmî Efendi.. Nasıl söyliyebilir?. Âlim Cizvit Rahibi Per Fransuva'nın çocuk kafasına soktuklarını, II. Jozef ve Büyük Frederik'in ülkelerinde, halkın hayatına ve günlük varlığına girebilmiş eserler hâlinde gözleriyle görmüş, kulaklarıyle duymuş, kültürü elverişli vasatında değerlendirmiş Ahmet Resmî Efendinin çağının şartlarını ülkesinde tatbik edebilmesi mümkün mü idi? Bu acı kıyaslamalara rağmen nasıl olup da seksen üç yaşına kadar yaşıyabilmiş olması da mantığı rahatsız ediyor.. Amma bu nâsibeye de mazhar oldu. Arkasında, belki günün birinde, İmparatorluğumuzun **gerçek tarihi** yazıldığı zaman sağlam kaynakların başında sayılacak sekiz eser bırakarak, 4 eylül 1783 de, seksen üç yaşında hayata gözlerini kapadı. Üsküdarda Selimiyeye gömüldü.

Reklâm, işlerinizi saat gibi yürütür

REKLÂM VE TANITMA FAALİYETLERİNİZİ
yurt içinde ve dışında
EN ETKİLİ VE EN İSRAFSIZ ŞEKİLDE YÜRÜTMEK İÇİN
Kurumumuz hizmetlerinden faydalanınız

BASIN İLÂN KURUMU

Cağaloğlu, Türkocağı Cad. no. 1, kat: 3
Telefon: 27 66 00 - 27 66 01, İstanbul

(Basın : 60091)

Tarih — 391

Romanlara ve filmlere ilham kaynağı olan

ÇARIN GÖZDESİ KATYA

Rusya çarı II. Aleksandr, Katerina Dolgoruki adında genç ve güzel bir kıza tutulmuş, sonunda gizlice evlenmişti. Hem parlak, hem acıklı tarafları olan bu aşk macerası birçok romanlara ve filmlere konu olmuştur. Rus tarihinin uzmanlarından olan CONSTANTİN de GRUNWALD aşağıdaki yazısında size bu meraklı hikâyeyi anlatıyor.

Rus Çarı II. Aleksandr'ın gözdesi Prenses Katerina (Katya) Dolguraki.

I. Nikola'nın yerine Rusya tahtına çıkan Çar II. Aleksandr babası gibi boylu boslu, yakışıklı, pervasız tavırlı bir gençti. Anasından ise kendisine azbuçuk gevşek bir karakterle hassas bir mizaç geçmişti.

Daha gençliğinde, gönül maceralarıyla ana - babasını kaygılandırıyordu. Bir ara saraydaki nedimelerden Polonya'lı asil bir kız olan Olga Kalinovski'ye tutulup evlenmeğe kalkmış, fakat annesi çariçenin idareli tavrı ve sabrı sayesinde bu küçük aile dramı memnunluk verici bir sonuca bağlanmış; Aleksandr da zamanı gelince mensup olduğu hanedanının şanına daha lâyık bir izdivaç yapmıştı.

1838 de Avrupa'da yaptığı bir inceleme gezisi sırasında, genç Rus prensi prenses Maria von Hesse - Damstadt'a rastlamış, o günün akşamı da yaverlerine:

"— Ben ancak bu kızla evlenebilirim" demişti.

Onun böylece bir kıza tutuluvermesi hemencecik tenkidlere yol açmıştı: Bazı dedikoducular, genç prensesin gerçekten o prens ailesine mensup olmadığını, Baron Grancy adındaki mareşalin kızı olduğunu söylüyorlardı. Fakat bu hal, Aleksandr'ın duygularını değiştirmedi :

"— Prenses Maria'yı seviyorum, onunla evleneceğim," diye diretti. **"Ondan vazgeçmektense tahtımdan vazgeçerim."**

Babası Çar I. Nikola sonunda razı oldu, iki genç de 1841 yılının nisanında evlendiler.

İlk yıllarda Aleksandr, yaptığı seçim dolayısiyle pişman olmuş görün-

medi. Karısı gayet ciddi şeylere meraklıydı, kendisini hayır işlerine adamış durumdaydı. Saray halkı onun tavırlarını biraz kasılmış buluyor, fazla merasime düşkün olduğunu söylüyordu ama kocası onu çok sevmekte, bir dediğini iki etmemekteydi.

Aleksandr 2 Mart 1855 te Çar sıfatiyle Rusya tahtına çıktığı zaman ondan altı çocuğu olmuştu.

Fakat bu birbirini kovalıyan doğumlar ve Petersburg'un sert iklimi Çariçenin sıhhatini çabucak bozdu. Hekimlerin tavsiyeleriyle bir köşeye çekilen çariçe de kocasının yavaş yavaş kendisinden bıkmağa başladığını farketti.

II. Aleksandr Kırım savaşının en civcivli zamanında tahta çıkmış, babasından bir sürü gaileyi de devralmıştı. Sivastopol'da Rus ordusu yurt topraklarını güçlükle koruyabiliyordu. Devlet idaresi keşmekeş içindeydi. Halk gittikçe artan bir kaygı içindeydi.

Genç Çar Rusya'nın lehine olmıyan bir barış imzaladıktan sonra halkı memnun etmek için bir sıra tedbirler almağa başlamıştı. İlk olarak köylüleri kölelikten âzad etmiş, sansürü gevşetmiş, il idarelerine de geniş bir bağımsızlık vermişti. Adalet işlerini düzene sokmuş, en iyi batı örneklerine uygun bir adalet makanizması kurmağa çalışmıştı.

ÇARIN KATYA İLE KARŞILAŞMASI

Bazı kimseler onu büyük bir hürriyetçi diye alkışlamağa başlamışlardı bile. Aslında ise bu kendi halinde, yardımseven ve nazik adam havai tabiatliydi, kendine karşı olduğu kadar başkalarına karşı da vesveseliydi. Giriştiği ıslahat hareketi birkaç yıl sonra birdenbire duruverdi. Gerici çevrelerin karşı koymalarından korkuya kapılan Aleksandr, başladığı eseri yarıda bırakmış, böylece de aydınlarla üniversite gençliği arasında bir ihtilâl hareketinin ilk tohumlarını serpmişti.

Genç Çar bu yüzden hayal kırıklığı içinde ve şaşkın bir haldeydi. Kaygılarından ve sarayın resmî havasından kurtulmak ihtiyacındaydı. O arada yirmi yaşında güzel, akıllı bir kıza gönül vermişti, kızın adı Aleksandra Dolgoruki idi, kendisi prensesti. Fakat bilinmiyen sebepler yüzünden bu gönül macerası yarıda kaldı, genç kız alelâcele babası yaşındaki General Albedinski ile evlendirildi, General de hemen Baltık illerine genel vali tâyin edildi.

İşte tam o sırada Çar Aleksandr, hayatında kesin bir rol oynıyacak genç bir kızla karşılaştı. Onun da adı prenses Dolgoruki idi ama kendinden önceki prensesle hiçbir ilgisi yoktu. İki kız uzaktan uzağa hısım oluyorlardı sadece. Çar, yeni sevgilisine Petersburg'daki Devlet Parkında rastlamıştı. Katerina "Katya" Dolgoruki o sıralarda Smolny'deki kız enstitüsünü yeni bitirmişti. Bütün kibar aileler Devlet Parkına giderlerdi. O da böyle bir gezinti sırasında, parkta Çar'la karşılaşmıştı.

ON BEŞ YIL DEVAM EDEN GÖNÜL MACERASI

Genç kız birkaç ay sonra, 1866 yılının temmuzunda Çar'ın metresi oldu. Katerina - yahut Katya - Dolgoruki sonradan :

"— Çar daha o gün bana, seni Tanrı huzurunda meşru karım sayıyorum, ilk fırsatta da seninle evleneceğim, dedi," demişti.

Bu gönül macerası Çar'ın ölümüne kadar, tam on beş yıl sürdü. Bunun hakkında pek bilgi sahibi değiliz. Günün tarihçileri, hükümdarı ilgilendiren böyle bir olaydan sözetmekten sakınmışlardı. Sonradan iktidara geçen Bolşevikler ise Çarların özel hayatlarına hiçbir ilgi göstermemişlerdi. Ancak, öğrenebildiğimize göre bu gönül macerasının başında Katya haftada üç dört defa Kış Sarayına giderek anahtarını hep yanında taşıdığı küçük bir kapıdan içeriye giriyordu. Fakat dedikodular alıp yürüdüğü için ailesi genç kadını Napoli'ye götürdü. Katya burada kısa bir süre kaldıktan sonra 1867 yılının haziran ayında Paris'e gelerek Çar'la buluştu. Basse - Rempart sokağında, yabancı gözlerden uzak bir konakta oturuyor,

her akşam da Çar'la buluşmak için Elysees Sarayına gidiyordu.

Katya Petersburg'a dönünce yengesinin yanında oturmağa başladı. Kendi uşakları, atları, arabaları vardı. Çar Çarskoyeselo'ya, Peterhof'a, Livadia'ya gidince Katya da oralarda bir köşk kiralıyordu.

DÜNYANIN EN TATLI, EN GÜZEL KADINI..

Çarla sevgilisi Katya arasındaki bağ kesin bir hal almıştı ama yine de gizliydi. Genç kadın Çariçenin nedimeliğine tayin edildiğinden, zaman zaman kabul törenlerinde görünüyordu ama hiçbir zaman ziyafet davetlerini kabul etmiyor, tiyatro, konser gibi umumi ve kalabalık yerlere gitmiyordu.

Çar Aleksandr dünyanın en tatlı kadınını bulduğuna inanmaktaydı. Gerçekten, Katya sedef tenli, kestane rengi saçlı çok güzel bir kadındı. Yüz çizgileri muntazam, ağzı biçimliydi. Saf bakışları insanın içine işliyordu. Fakat ne yazık ki ölçüsüzdü, pek akıllı değildi: Çar'ın gayet yakın sırdaşıydı ama hiç de ona çıkar gütmez, yerinde öğütler verecek çapta değildi.

Çar'ı tanıdığı sırada henüz yirmi yaşına girmemişti. Çar ise kırk yaşlarında vardı. Üstelik iktidarın kaygıları onu çabucak yıpratmıştı.

Rusya o sıralarda büyük bir keşmekeş içine giriyordu. Rastgele alınan ceza tedbirleri ise genel hoşnudsuzluğu arttırmaktan başka sonuç vermemekteydi. Devlet idaresi daha ıslah edilir edilmez çözülmeğe başlamıştı. İhtilâl tehlikesi, korkunç bir heyula gibi başkaldırıyordu. Seçkinler, aydınlar arasında bir gençler grubu türemişti. Bunlara, Turgenyev'in bir romanından alınan deyimle **"nihilistler"** deniyordu. Hepsi köy komünleri ve cumhuriyetçi federalist bir sistem kurulmasından yana idiler.

HER AN ÖLÜMÜN TEHDİDİ ALTINDA

Nihilistler geniş bir kampanyaya girişmişler, köylüleri aydınlatıp gerçek kurtuluş yolunu onlara göstermeğe çalışıyorlardı. Fakat mujik'ler bu saçı sakalı birbirine karışmış şehirli gençlerin gelip tumturaklı nutuklar çekişlerini hayretle karşılıyorlardı. Sonradan başları derde girmesin diye, bunları hemen polise teslim etmeğe başladılar. Umudları böylece boşa çıkınca, bu kendilerinden geçmiş ihtilâlciler tehiş usullerine başvurup doğrudan doğruya Çarın canına kasdetmeği tasarladılar.

Yıllar yılı Aleksandr her an tehdit altında, ölüm korkusu içinde yaşadı. Bu şartlar altında Katya'nın aşkı onun için tek sığınaktı. Kendini bu sevdaya gittikçe daha fazla kaptırması ve çevsinde söylenebilecek sözlere aldırış etmemesi, iradesinin gevşemeğe başladığını göstermekteydi.

1872 yılının mayıs ayında Katya Dolgoruki bir oğlan doğurdu. Bu olay büyük gizlilik içinde geçsin diye, Çar şöyle bir karar vermişti: İlk doğum sancıları başlar başlamaz Katya Kışlık Saraya gelip I. Nikola'nın özel idaresine yerleşecekti. Zaten iki sevgili de ötedenberi burada buluşmaktaydılar.

Fakat bu sır uzun süre gizli tutulamadı. Hâdise Çar hanedanında olduğu kadar aristokrat ailelerde de öfke ve üzüntü yarattı. Kimse bu kendi gelen entrikacı kadının yükselmesini, sivrilmesini istemiyordu ama Çariçenin çok kötü olan sağlık durumuna bakarak herkes: "Sakın bu kadın günün birinde Çar'ın meşru eşi olmasın?" diye gaygılı kaygılı soruşturmaktaydı.

KANLI SUİKASTİN TOHUMU ATILIYOR

Ertesi yıl Çarın gözdesi bir çocuk daha doğurunca hoşnudsuzluk büsbütün arttı. O andan itibaren de Çarın oğlu olan Grandük Aleksandr'ın çevresinde (ki o da sonradan III. Aleksandr adıyla tahta çıkmıştır) bir çeşit gizli ihtilâlci komite türedi. Bu hareket hem Çarın az - çok hürriyetçi davranışlarının, hem de artık herkesin gözü önünde olup biten uygunsuz hareketlerinin aleyhindeydi.

Aristokratlar arasında beliren bu hoşnudsuzluk, halk tabakasından olan

Çar II. Aleksandr'ın 13 Mart 1881 günü bombalı bir suikasta uğrayışını gösteren temsilli resim.

ihtilâlcilerin de ekmeğine yağ sürdü. Petersburg sokaklarını 1 Mart 1881 günü kana bulayacak olan suikastin tohumu da böylece, daha o günden atılmış oldu.

Dört yıl önce, Aleksandr, Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa tutuşmuştu. Savaş alanından Katya'ya ateşli aşk mektupları gönderiyordu. Cepheden daha yorgun, bitkin halde dönmüştü. Gözleri donuk, beli büküktü. Katya'ya her zamandan daha çok ihtiyacı vardı. Çok geçmeden onu Kışlık Saraya yerleştirdi.

Çariçenin dairesi kocasınınkinin yanındaydı. Çok geçmeden o da kiminle komşuluk ettiğini anladı. Fakat hiç ses çıkarmaksızın bu yeni imtihana da göğüs gerdi.

Zaten kederden bitkin haldeydi. Verem hastalığı ciğerlerini kemiriyordu. Haysiyetini korumak kaygısıyla daha kibirli, daha yanına varılmaz bir hal aldı. 1880 de de ölüm, onu çekmekte olduğu bütün acılardan kurtardı.

SUİKASTÇİLER İŞİ AZITIYORLAR

O yüzyılın başından beri Rus çarları özel hayatlarının üzerine kalın bir perde gererek rezaletleri önlemenin yolunu bulmuşlardı. Fakat Çar Aleksandr aynı şeyi yapacak kadar kuvvetli bir karaktere sahip değildi. Gözdesini Kışlık Saraya yerleştirerek dedikoducuların ağzına durmadan çiğniyecekleri bir sakız vermişti.

Fakat Çar bununla da yetinmedi. Çariçenin ölümünden bir ay sonra gözdesiyle gizlice evlendi. Ona da, çocuklarına, torunlarına da Yuriyevski prensi unvanını verdi.

Petersburg salonlarında dedikodu gırla gidiyordu. Daha şimdiden, Katya'nın yakında çariçeliğe yükseleceğinden sözediyorlar: "Görürsünüz bakın: Tahtın vârisleri de onun "piç" leri olacak," diyenlere rastlanıyordu.

Beri yandan suikastlar birbirini kovalamakta, tethişçiler Kışlık Sarayının bir kısmını bomba ile yıkacak kadar işi azıtmaktaydılar. Bir taraftan da Devlet idaresini elinde tutanlar arasında gizli bir çatışma alıp yürümüştü. Sert tabiatlı olanlar bu gibi hareketlerin şiddetle bastırılmasını istiyorlar; mutedil kişiler ise aşırı unsurları safdışı edecek cüretli ıslahata girişilmesi gerektiğini savunuyorlardı.

ÇAR YİNE YARIM TEDBİRLER ALIYOR

Çar Aleksandr her zaman yaptığı gibi, ikisinin ortası bir yol tutturdu. 27 Şubat 1887 de "Toplum Düzenini Koruma Yüksek Komisyonu"nu kurarak ona çok geniş yetkiler verdi. Komisyon başkanlığına da Ermeni asıllı, iyi

bir general olan, ilerici fikirleriyle ünsalmış Kont Loris - Melikov'u getirdi.

Zeki ve ölçülü bir adam olan Kontta hem ülkücülük, hem Makyavelcilik vardı: Bu yüzden en cüretli tedbirleri almaktan çekinmedi. Çarlık Kançelaryasının üçüncü şubesini bir kalemde lâğvediverdi: Zabıta ile ilgili bütün yetkiler bu şubede toplanmış bulunmaktaydı.

Sonra da memlekette demokrasinin ilk tohumlarını ekmeğe kalkıştı: İl meclisleri tarafından seçilecek temsilcilerin aracılığı ile, bütün millet kanunların hazırlanması işine katılabilecekti.

Bazıları bu yeni politikaya Katya'nın ilham kaynağı olduğunu ileri sürdüler. Hatta çok rağbet gören bir filmde de bu düşünce belirtildi. Aslında ise Katya ne gerici, ne hürriyetçi idi. Kafasının almadığı bu anayasa tasarılarından çok kocasını, çocuklarını, mücevherlerini düşünüyordu muhakkak. Buna karşılık Loris - Melikov'un Katya'ya hulul ederek ona daha ihtişamlı bir yaşayış vaadedip güvenini kazandığı iddia edilebilir.

ÖLÜM ÇARIN ÜZERİNE KANADINI GERİYOR

Her ne olursa olsun halk nazarında Katya bir suç ortağı sayılıyordu ve tethişçiler kesin darbeyi indirmeğe hazırlanırlarken, kibar salonlardaki hınç ve öfke de son hadde ulaşıyordu. Facianın son perdesi yaklaşmaktaydı.

12 Mart 1881 günü akşamı Çar Loris - Melikov'u kabul etti ve yayınlanacak bir bildiri ile mutabık olduğunu ona söyledi. Bununla bütün millete, Çarlık Kurulunda temsilci bulundurulabileceği haber verilecekti. Ertesi 13 Mart günü kilisedeki âyinde hazır bulunduktan sonra Çar Mihail Sarayının manejine giderek muhafız kıtalarının geçit töreninde hazır bulundu. Günlerden pazardı. Başkentte hükümdara karşı yeni bir suikast hazırlandığından sözediliyordu ama Çar bu söylentilere aldırış etmedi.

Katya saraydan çıkmaması için Çara çok yalvarmıştı ama nafile. Çar : **"Merak etme, dönüşte seninle Yazlık bahçede sâkin bir gezinti yaparız. İlk defa seninle orada tanışmıştık hani,"** dedi. Fakat daha o anda ölüm Çarın üzerine kanadını germişti..

Çar dönerken hemen daima tenha olan bir rıhtım boyunca tethişçiler pusu kurmuş, onu bekliyorlardı. Çarın arabası tam uzun saçlı bir delikanlının önünden geçtiği sırada adam elindeki paketi atların ayaklarına doğru fırlattı. Paket yere düşer düşmez büyük bir gürültü ile beraber koyu bir kar ve duman bulutu yükseldi.

İKİNCİ BİR BOMBA PATLAYIVERİNCE...

Çara bir şey olmamıştı ama maiyetindeki kazaklardan ikisiyle küçük bir çocuk yerde yatıyorlardı. Aleksandr korkusuz bir eda ile onlara doğru yürüdü. iki metre ilerisinde meçhul bir adam rıhtımın korkuluğuna dayanmış duruyordu. Aynı anda o da Çara doğru bir bomba fırlattı. Bu seferki bomba yerini bulmuştu. Yüzü yara - bere içinde olduğu halde, Çar Aleksandr yere yuvarlandı. Harmanisi sırtından fırlamış, bacakları parçalanmıştı. Bol miktarda kan kaybediyordu.

Can çekişen hükümdarı saraya getirdiklerinde Katya herşeyden habersiz, şapkasıyla mantosunu giymiş, gezintiye çıkmak için kocasını bekliyordu.

Katya felâket haberini öğrenir öğrenmez koştu, Çara ilk yardımı yaparak şakaklarını eterle ovdu, ona oksijen verdi, hatta cerrahlar bir türlü dinmek bilmiyen kanı durdurmak için yaralının bacaklarını bağlarlarken onlara yardım bile etti. Kocası son nefesini verdiği zaman da gözlerini o, kendi eliyle kapadı.

Böylece, Katya'nın çariçe olmak hulyası mahvolmuştu. Kara peçeler altında gidip kocasının tabutu önünde dize geldi, uzun uzun dualar etti...

Az zaman sonra Katya Rusya'nın başkentinden ayrıldı, Fransa'nın Güneyinde bir yere yerleşerek uzun yıllar orada dünyadan elini eteğini çekmiş bir halde, hatıralarıyla başbaşa yaşadı, 1922 de de hayata gözlerini yumdu.

Çeviren: S. Tiryakioğlu

Ahlat'taki Orta Çağdan kalma kümbetlerden ikisinin bugünkü hali.

Tarihî ve mimarî eserlerile

AHLAT

YAZAN : ERDEM YÜCEL

Anadolu'nun doğusunda bulunan Ahlat üzerindeki ilk yerleşmeler çok eski çağlara inmektedir. Ancak Tarih ve Sanat Tarihi yönünden çok önemli bir yeri olan bu bölgede birkaçı müstesna, esaslı arkeolojik araştırmalar yapılamamıştır. Bu topraklarda yaşamış kavimler ve yetiştirmiş olduğu sanatçılar, şehrin ismini tarihde daima bahsettirmiştir. Ciddî bir araştırma süzgecinden geçirilmesi gereken bölgede, günümüze kadar ayakta kalabilen tarihî yapı ve bunun yanı sıra mezar mimarisi bilhassa ilgiyi çekmektedir.

Bitlis vilâyetinin Nemrut dağı ile Van gölü arasındaki sahada kurulan Ahlattan İslâm Ansiklopedisi şu şekilde bahsetmektedir: **"Bugün eski Ahlat şehri tamamiyle metrûk ve gayr-ı meskûndur. İki kilometre şarkta kurulan yeni şehir, gölün sahillerine kadar uzanmakta olup, Van vilâyetine tâbi bir kaza merkezidir. (Nüfusu 3000)"** (1) Kaamûs'ul A'lâm da Ahlat hakkında şu satırları kaydetmektedir : **Bitlis vilâyetinde Van gölünün şimali-garbî sahilinde kaza merkezi bir şehir olup 4000 ahalisi vardır. İki surla çevrilidir, bir kalesi vardır. Eski şehir, şimdikinin yarım saat uzağında bir tepenin üzerinde bulunuyordu. Hârabeler el'an mevcuttur."** (2)

Tarihî çağlarda her şehrin olduğu gibi, Ahlat'ın da ismi mahallî bir efsane ile ilgilidir. Buna göre vaktiyle buralarda yaşayan hükümdarın, güzelliği

(1) **Ahlat maddesi, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1960, C. 1, s. 161.**

(2) **Şemseddin Sami, Kaamûs'ul A'lâm, İstanbul 1306, C. 1, s. 46.**

ile ün salmış bir kızı varmış. Fakat bir gün tedavisi imkânsız ağır bir hastalığa tutulmuş, babasının başvurmadık hekim bırakmamasına ve bütün ihtimamına rağmen kurtarılamıyarak hayata veda etmiştir. Lat ismindeki kızın ölümü karşısında son derece teessüre kapılan baba, onun özlemini her an **"Ah! Lat, Ah! Lat"** kelimeleri ile ifade etmiş, zamanla bu iki kelime halk dilinde birleşerek şehrin ismini meydana getirmiştir.

İLK YERLEŞME

Ahlat üzerindeki ilk yerleşmenin başlangıcı hakkında kesin bir şey söylenememekle beraber, bunu M. Ö. 900 - 600 arasında tarihlendirmek doğru olacaktır. İlk defa 1828 - 1829 da F. E. Schultz, 1856 da Layard, 1898 de W. Belck ve nihayet 1916 da Marr tarafından yapılan araştırmalardan elde edilen kitâbeler, M. Ö. 900 - 600 arasında bu bölgede Urartu'ların yaşamış olduğunu ortaya koymaktadır.

Eski çağlarda Urartulardan sonra burada Asurlar ve kısmen Bâbiller hüküm sürmüş, M. Ö. VIII. yüzyılda Persler, M. Ö. IV. yüzyılda da Büyük İskender şehri ele geçirmiştir. İskenderin ölümünden sonra - kısa bir süre için de olsa - Ahlat, Selevkoslara tâbi olmuş, sonra Partların eline geçmiş ve zamanın en hareketli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bundan sonra küçük Asyayı ellerine geçiren Roma İmparatorluğu, hudutlarını doğuya uzatınca, Ahlat onların hâkimiyeti altına girmiş ve ismine **"Hilyat"** denilmiştir. Bunu takip eden yıllarda Ahlat bir ara İranlıların, bir ara da Ermeni krallığının eline geçmiş ve Ortaçağın nüfusu en kalabalık Ermeni şehri olmuştur.

M. S. VII. yüzyılda Ahlat, Halife Ömer zamanında, kumandanlarından Ayaz İbn-i Ganem tarafından Bizans'ın idaresindeki Hıristiyan derebeylerinden zaptedilmiştir (3). Daha sonraları Bizansın ve Arapların hâkimiyeti altına giren şehir, Halife Mütevekkil zamanında birtakım karışıklıklara sahne olmuş, o sıralarda vali Yusuf Bin Mehmet, patriği Bağdat yakınlarına sürmüş ve buna gücenen yakınlarından biri tarafından da öldürülmüştür. Valinin katledilmesi üzerine Abbasiler, kuvvet göndererek şehri yeniden düzene kavuşturmuşlardır.

BÜYÜK SELÇUKLULAR DEVRİ VE SONRASI

XI. yüzyılda Anadolu, Büyük Selçuklular tarafından fethedilmiş ve Ahlat da bir nevi idare merkezi olmuştur.

Ahlat, Selçuklular zamanında büyük bir gelişme göstermiş, nüfusu 50.000'e yükselmiştir. Ayrıca Malazgirt meydan muharebesinde Alpaslan'ın kuvvetlerine buradan 20.000 kişinin katıldığı da belgelerle ispatlanmıştır. Daha sonraları XIII. yüzyıl sonunda Bilecik yöresinde devlet kuran Osmanoğullarının atalarının da ilk defa buraya yerleştikleri zannedilmektedir. Orta - Asyadan kopup Söğüt'e kadar ilerleyen Osmanlıların bir önceki kuşağını meydana getiren Oğuzların Kayı kolunun kısa bir süre Ahlat'da yaşadıkları ve daha sonra batıya yöneldikleri hakkında bazı söylentiler vardır. O zamanlar Kayı kolunun başında Ertuğrul Gazinin babası Gündüz - Alp'ın (4) bulunduğu ve doğudan batıya olan bu ilerlemenin başlıca sebebinin Moğollar olduğu zannedilmektedir.

Diğer taraftan, öğrendiğimize göre; **"Büyük ve kalabalık bir aşiret olan Karakeçililer, Oğuz Türklerinin Kayı boyuna mensup olup, bunların bir kısım oymakları Moğolların baskı ve saldırışları üzerine Ertuğrul Bey ile beraber Horasan - Azerbeycan - Ahlat yoluyla Anadoluya gelmişlerdir."** (5)

XV'nci yüzyılda Akkoyunluların önemli merkezlerinden olan Ahlat, Uzun Hasan'ın ölümünden sonra meydana gelen karışıklıklar sırasında epeyce zarar görmüş; Uzun Hasan'ın oğlu Maksut burada bağımsız bir hükümet kurmuştur.

---

(3) **Abdürrahim Şerif, Ahlat Kitâbeleri, İstanbul 1932, s. 35.**

(4) **Ertuğrul Gazi ile babası Gündüz-Alp, Karakeçili aşiretine mensup olup aynı zamanda da bu aşiretin başbuğları idiler.**

(5) **M. Şakir Ülkütaşır, Eski devirlerde Ertuğrul Gazi töreni, "Türk Kültürü" Ankara 1967, S. 51, s. 195.**

Onüçüncü Yüzyıl Türk taş işçiliğinin zengin örneklerinin bulunduğu Ahlat Kadılar mezarlığındaki mezar taşları.

Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'i Çaldıran savaşında yenmesinden sonra da tamamen Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir.

Orta çağda kendisinden daima bahsettirmiş olan Ahlat'a 1046 yılında gelen ve ondan sonra Bitlis'e, daha sonra da Erzen ve nihayet Meyyafarikin ile Amid şehirlerine uğrayan İran şairi Nâşin Husrev bu şehirler hakkında bilgi vermektedir. Büyük Türk taarruzundan bir yıl evvel bu seyahati yapmış olan şâir, Ahlat'ta Arapça, Farsça ve Ermenice olmak üzere üç dil konuşulmakta olduğunu kaydetmektedir. (6)

AHLAT'IN MİMARÎ ESERLERİ

Sanat tarihi yönünden çok değerli eserler veren Ahlat, Ortaçağda en parlak devrini yaşamıştır. Bu devrin eserlerini, başta türbeler olmak üzere, camiler, - ayrı bir çalışma konusu olarak - mezar taşları, mahzen, sarnıç ve mağaralar teşkil etmektedir. Eserler Ahlat'ın mahallî karekterini aksettiren kırmızı taştan yapılmış ve bu taşlar özel bir takım âletlerle işlenerek çeşitli motiflerle süslü örnekler meydana getirilmiştir. Bugün bütün azameti ile ayakta duran bu eserler, Ahlat'ı turistik yönden olduğu kadar sanat tarihi bakımından da ilgi çekici bir merkez haline getirmektedir.

Ahlat'ta bugün Ortaçağdan kalma, çatıları konik ve pramidal, zemin plânları ise daire veya köşeli olan kümbet denilebilecek (7) türbelere rastlanmaktadır. XIII ve XIV'ncü yüzyıllarda inşâ edilmiş olan bu türbeler, Selçuklu mimarisinin en zengin ve en iyi muhafaza edilmiş olarak günümüze gelebilen eserleridir. Yeteri kadar incelenmemiş olan bu kümbetler, Ahlatta yaşamış çeşitli Türk hükümdarları tarafından yaptırılmıştır. (8)

---

(6) Mükrimin Halil Yınanç, Bitlis maddesi, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1961, C. 2, s. 662.

(7) Celâl Esat Arseven, "Eski Türk kurganlarının bir nev'i demek olan bu mezar kulelerine kümbed isminin verildiğini ve bu sözün tümsek anlamına gelen toprak yığınlarına ve mezarlar üstündeki toprak kabartılarına verilen tümbe kelimesinden geldiğini" kaydetmektedir. Bk: C. E. Arseven, Türk Sanatı Tarihi, C. 1, s. 138.

(8) Bu kümbetler hakkında kısa da olsa bk. A. Kabriel, Voyages archéologiques dans l'Turquie Orientale, Paris 1940, s. 241 - 251; Arapça kitâbeleri için bk: Abdürrahim Şerif, Aynı eser.

Anadolu Selçuklu türbeleri, İrandaki Büyük Selçuklu türbelerinin bir bakıma devamı olmakla beraber bunlardan Ahlat'da karşımıza çıkanlar bazı bakımlardan ayrı karekter göstermektedirler. Bu arada şunu da belirtmek yerinde olur ki, Anadolu'da genellikle sekiz veya oniki köşeli olan türbelere karşılık Ahlattaki örnekler yuvarlak gövdelidir. Bu türbelerin hepsinin birleştiği nokta, üzerleri külâh veya pramidal olan yapıların biri ölünün gömüldüğü mahzen, diğeri de içinde mihrabın bulunduğu ikinci kattan meydana gelmiş olmalarıdır. Üzeri tonozla örtülü mahzen kısmına taş bir merdiven ile inilir ve ölü mumyalanarak burada bir lâhid içerisine konurdu.

KÜMBETLER

Selçukluların Anadoluya gelişinden sonra yapılan eserler arasında yer alan kümbetlerden bilhassa Ahlattakiler ayrı bir gurubu meydana getirmektedir. Bunlardan Ulu Kümbet veya Usta Şağird (1273), Hasan Padişah (1275), Buğutay Aka (1281) türbeleri yuvarlak gövdelidirler.

Ahlattaki bu türbelerden Emir Bayındırınki 1491 tarihli olup, üst kısmının yarısı sütunlar ve kemerlerle güneye doğru açılmış orijinal bir kümbet şekli göstermektedir. İstanbulda Sultan Ahmet meydanındaki Alman Çeşmesi ile aradaki benzerlik, ilk bakışta göze çarpmaktadır. (9) Ayrıca bu kümbetin yanında yine Emir Bayındır tarafından inşâ ettirilmiş bir mesçit vardır ki, kitâbesinden Baba Can isminde bir mimarın eseri olduğu anlaşılmaktadır.

Ulu kümbet veya Usta Şağird ismindeki türbenin bilhassa dışı, ilgi çeken bir görünüşe sahiptir. Türbenin kitâbesi olmamakla beraber, kuzey doğusunda bulunan ve bugün ortadan kalkmış olan 1273 tarihli Sâdi Ağa türbesine üslûp bakımından benzemesi, Ulu Kümbetin de bu tarihlerde yapılmış olduğu ihtimalini hatıra getirmektedir. (10) Kümbetin yuvarlak gövdesinin üst kısmını çevreleyen ayet fırizi, kabartma silmeler, üstüste sıralanmış değişik kompozisyonları olan panolar, ona ayrı bir görünüş kazandırmak tadır. Ahlat'da ismi bilinebilen diğer kümbetler şunlardır : Küçük Kümbet, Hasan Padişah Kümbeti, Hüseyin Timur, Erzen Hatun, Şehit İsmail, Alimoğlu, Emir Ali, Mirzabey ve Hacı Nine.

Bunlardan bilhassa Hasan Padişah kümbetinin, Erzurumlu muallim Abdürrahim Şerif'den öğrenildiğine göre dikkat çekici bir hikâyesi vardır. (11) Arif Efendinin yazma "Ahlat" risalesi, yerli ihtiyarlar ve Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre; Kümbetin içerisinde oldukça iri vücudlu, gür sakallı, sargılara sarılmış, Hasan Aka'nın tabut içerisinde mumyası, karşısında elinde asası ile ayakta duran kadife elbiseli vezir varmış. Fakat ne yazık ki, Evliya Çelebinin gördüğünü kaydettiği bu mumyalar, H. 1324 (M. 1906) yılında yakılan bir adak mumu ile yanmıştır.

Ahlatta kümbetler kadar önemli bir başka konu da mezar taşlarıdır. Yüzlercesi toprak üzerinde ayakta duran ve belki ondan daha fazlası toprak altında yatmakta olan bu eserler, Türk plâstik sanatının zengin örnekleridir. Genellikle 1203 - 1300 M. yıllarına tarihlendirilen bu taşlar, üzerlerine kabartma olarak işlenmiş geometrik bezemeler, lotüs, palmet örnekleri ve taş işçiliğinin en yüksek noktasına çıktığı yazı firizlerile görülmeğe değer güzelliktedir. Her mezar, sahibinin özellikle âlim, devlet adamı, sanatkâr ve hâkim olmaları, Ahlatlıların savaşçı oldukları kadar kültürlü ve ilme değer veren insanlar olduğunu göstermektedir. Mezar taşlarının üzerinde durulması gereken bir başka nokta da, kitâbelerde eski Türk isimlerinde sık sık rastlanılan "Aka" isminin görülmesidir. Şu halde İslâmiyetin, dolayısıyla Arapçanın Anadoluya etkisine rağmen Ahlatlılar, diğer şehirlerin aksine öz Türkçelerini kaybetmiyerek kendi benliklerini muhafaza etmişlerdir.

Diğer taraftan bu mezar taşları, Ah-

---

(9) E. Diez _ O. Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul 1955, s. 82.

(10) A. Suut Kemâl Yetkin, İslâm Mimarisi, Ank. 1959, s. 205; A. Gabriel, aynı eser, s. 244.

(11) Abdürrahim Şerif, Aynı eser, s. 68; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s. 4

lat tarihinin birçok karanlık noktalarını aydınlatmaktadır. Mesalâ gene A. Şerif'in okuduğu bazı taşlara göre : **"728 H. senesinde Ahlat ciddî karışıklıklara sahne olmuştur. Ebu Sait Bahadır Hana isyan eden Emir Çobanın yaptığı savaşlar buradan öğrenilmektedir. Ayrıca Emir Çobanın güzelliği ile tanınmış kızı Bağdat Hatun, vezir Şeyh Hasan İlkâni'nin karısıdır. Bu kadına âşık olan Ebu Sait Bahadır Han, onu vezirinden boşattırıp kendisi almış ve bundan sonra da saray rezaletleri bir kat daha artmış, kavgalar birbirini takip etmiştir. İrandan gelerek dağlarda yaşayan Kürtler ise, bunu fırsat bilerek Ahlat'a hücum etmişlerdir."** (12)

Ahlat kalesinin kuzey - batısındaki mezar taşlarının bulunduğu topluluk, diğerlerinden bir noktada ayrılmaktadır : **"Kadılar Mezarlığı"** denilen bu sahada, Ahlatlı tanınmış ve aynı zamanda eser sahibi hukukçuların mezarları bulunmaktadır.

AHLAT'DAKİ DİĞER ESERLER

Ahlat'da inşa edilmiş diğer mimarî eserlerin başında hiç şüphesiz camiler gelmektedir. Osmanlı devrine tarihlen dirilen bu yapıların başında Emir Bayındır kümbetine bitişik olarak 1477 de inşa edilen cami gelmektedir. Kemerli bir avludan girilen bu camiin içerisinde tezyini unsurlara rastlanmamakla beraber, kuvvetli bir taş işçiliği bilhassa kendini göstermektedir. Ayrıca bazı pencereleri çeviren ve dantela gibi işlenmiş kuşaklar ile dışarı taşkın mihrabın keskin hatları, âdeta birbiri ile tezat halindedir.

Şehrin iç kalesindeki İskender Paşa Camii ve hamamı 1584 tarihlidir. Camiin mimarı kesin olarak belli değilse de, Mimar Sinan'ın eseri olması ihtimalinden bahsedilmektedir. (13) Fakat Mimar Sinan'ın eserlerinin listesini veren kaynaklarda böyle bir kayda rastlanılmamaktadır. İşçilik ve mimarî şekil bakımından camiin Sinan'a değil de mahallî bir sanatkârın eseri olmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Gene iç kale'de yer alan Kadı Mahmut Camii'nin iç süslemesi, İskender Paşa Camiine göre biraz daha fazladır. Yapılışı hakkında 1584 ve 1597 gibi iki ayrı tarih ortaya atılmıştır. Bu cami de mimarî bakımdan kuvvetli bir taş işçiliği göstermekte olup, üzeri merkezî bir kubbe ile örtülmüştür. Kare bir kaide üzerinde yuvarlak gövdeli olarak yükselen minare ise, güney - doğu Anadoluda beylikler devri mimarîsinin özelliklerini aksettirmektedir.

Van gölü sahilinde ve Ahlat'a çok yakın mesafedeki kale, ilk defa Yavuz Selim'in emriyle H. 921 de (M. 1515) İranlılara ve Kürt aşiretlerinin zaman zaman yaptıkları saldırılara karşı yapılmıştır. Daha sonra (1554) da Kânunî Sultan Süleyman, surları biraz daha genişletmiş, ayrıca gözcü kuleleri ile bir kışla ilâve etmiştir. Bu arada nisbeten eski sur kalıntılarından faydalanılmış ve yıkılmış kümbetlerin taşlarıyla bazı mezar taşları da birçok yerlerde kullanılmıştır.

Kısaca bahsettiğimiz Ahlat eserlerine ilâve olarak Emir Bayındır kümbeti civarındaki bir yapı kalıntısı ile, Bayındır köprüsünü söyliyebiliriz.

---

(12) **Abdürrahim Şerif, Aynı eser, s. 75.**
(13) **Abdürrahim Şerif, Aynı eser, s. 95.**

Cebel-i Lübnan hadiselerinin cereyanı sırasında Dürzî reislerinden bir grup, toplantı için gittikleri Emîr Hasan al-Atraş'ın Ahire'deki konağının kapısından girerlerken.

Tanzimattan 1. Dünya Harbine kadar başımıza dert olan

DÜRZÎ MESELESİ

Yazan : NAZMİ SEVGEN

— 3 —

Devlet için hayatî bir zaruret haline gelen bu siyasî adaletin en mühim kurbanı Şam valisi ve Arabistan ordusu müşirî Nâzır Ahmet Paşa'dır. İlk kurmay subaylardan ve bir aralık Harbiye Mektebi Nâzırlıklarında bulunmuş olduğu için **"Nâzır"** lâkabıyle anılan bu aydın ve muktedir kumandan, son Rus seferlerinde ferik rütbesiyle Rumeli ordusu kurmay başkanı iken kazandığı Çatana zaferiyle meşhurdur.

Fuat Paşa Şam'a varır varmaz Ahmet Paşayı azledip İstanbul'a göndermiş, hadiseyi vukuundan evvel haber vererek vaktiyle ikaza çalışmış olduğu halde İstanbul'da rütbesi kaldırılıp askerlikten tardedildikten sonra zavallı müşîr, Suriye'ye muhakeme edilmek üzere geri gönderilmiş ve nihayet askerî mahkeme, yukarıda bahsettiğimiz taksirinden dolayı idamına hükmetmiştir. Zarurî bir tedhiş siyasetine kurban giden bu temiz, mütevekkil ve dindâr askerin hükmü dinleyince :

lat tarihinin birçok karanlık noktalarını aydınlatmaktadır. Mesalâ gene A. Şerif'in okuduğu bazı taşlara göre : **"728 H. senesinde Ahlat ciddî karışıklıklara sahne olmuştur. Ebu Sait Bahadır Hana isyan eden Emir Çobanın yaptığı savaşlar buradan öğrenilmektedir. Ayrıca Emir Çobanın güzelliği ile tanınmış kızı Bağdat Hatun, vezir Şeyh Hasan İlkâni'nin karısıdır. Bu kadına âşık olan Ebu Sait Bahadır Han, onu vezirinden boşattırıp kendisi almış ve bundan sonra da saray rezaletleri bir kat daha artmış, kavgalar birbirini takip etmiştir. İrandan gelerek dağlarda yaşayan Kürtler ise, bunu fırsat bilerek Ahlat'a hücum etmişlerdir."** (12)

Ahlat kalesinin kuzey - batısındaki mezar taşlarının bulunduğu topluluk, diğerlerinden bir noktada ayrılmaktadır : **"Kadılar Mezarlığı"** denilen bu sahada, Ahlatlı tanınmış ve aynı zamanda eser sahibi hukukçuların mezarları bulunmaktadır.

AHLAT'DAKİ DİĞER ESERLER

Ahlat'da inşa edilmiş diğer mimarî eserlerin başında hiç şüphesiz camiler gelmektedir. Osmanlı devrine tarihlen dirilen bu yapıların başında Emir Bayındır kümbetine bitişik olarak 1477 de inşa edilen cami gelmektedir. Kemerli bir avludan girilen bu camiin içerisinde tezyini unsurlara rastlanmamakla beraber, kuvvetli bir taş işçiliği bilhassa kendini göstermektedir. Ayrıca bazı pencereleri çeviren ve dantela gibi işlenmiş kuşaklar ile dışarı taşkın mihrabın keskin hatları, âdeta birbiri ile tezat halindedir.

Şehrin iç kalesindeki İskender Paşa Camii ve hamamı 1584 tarihlidir. Camiin mimarı kesin olarak belli değilse de, Mimar Sinan'ın eseri olması ihtimalinden bahsedilmektedir. (13) Fakat Mimar Sinan'ın eserlerinin listesini veren kaynaklarda böyle bir kayda rastlanılmamaktadır. İşçilik ve mimarî şekil bakımından camiin Sinan'a değil de mahallî bir sanatkârın eseri olmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Gene iç kale'de yer alan Kadı Mahmut Camii'nin iç süslemesi, İskender Paşa Camiine göre biraz daha fazladır. Yapılışı hakkında 1584 ve 1597 gibi iki ayrı tarih ortaya atılmıştır. Bu cami de mimarî bakımdan kuvvetli bir taş işçiliği göstermekte olup, üzeri merkezî bir kubbe ile örtülmüştür. Kare bir kaide üzerinde yuvarlak gövdeli olarak yükselen minare ise, güney - doğu Anadoluda beylikler devri mimarîsinin özelliklerini aksettirmektedir.

Van gölü sahilinde ve Ahlat'a çok yakın mesafedeki kale, ilk defa Yavuz Selim'in emriyle H. 921 de (M. 1515) İranlılara ve Kürt aşiretlerinin zaman zaman yaptıkları saldırılara karşı yapılmıştır. Daha sonra (1554) da Kânunî Sultan Süleyman, surları biraz daha genişletmiş, ayrıca gözcü kuleleri ile bir kışla ilâve etmiştir. Bu arada nisbeten eski sur kalıntılarından faydalanılmış ve yıkılmış kümbetlerin taşlarıyla bazı mezar taşları da birçok yerlerde kullanılmıştır.

Kısaca bahsettiğimiz Ahlat eserlerine ilâve olarak Emir Bayındır kümbeti civarındaki bir yapı kalıntısı ile, Bayındır köprüsünü söyliyebiliriz.

---

(12) Abdürrahim Şerif, Aynı eser, s. 75.
(13) Abdürrahim Şerif, Aynı eser, s. 95.

"— Eğer devletin gailesi benimle bertaraf olacaksa helâl olsun", dediğinden bahsedilir. Eski dostu olan Fuat Paşa da :

"— Ben ömrümde bir tavuk kesmemiş ve bir kuş vurmamış iken Cenab-ı Hak, bakınız nelere âlet etti," demiştir.

Zavallı Ahmet Paşanın kurşuna dizilirken gözlerini bağlatmayıp "ateş!" kumandasını bizzat verdiği hakkında mahallî bir rivayet vardır. Merhumun feci âkibetinden son derece müteessir olan "ehl'i - Dimış", bu kurbanı mertebe-i refia'i ma'neviyyeye ilâ edegelmiştir.

Nâzır Ahmet Paşa ile beraber çeşitli rütbelerden bir takım subaylar da kurşuna dizilmişlerdir. Bunlardan en mühimleri miralay Ali, kaymakam Osman, kaymakam Abdüsselâm Beylerle binbaşı Mehmet Ali ve binbaşı Ali Ağalardır. İdam edilenlerin mecmuu 185 gösterilir.

KEÇECİ ZADE FUAT PAŞANIN BÜYÜKLÜĞÜ

Aşağıda görüleceği gibi Fuat Paşanın Avrupa müdahalesini zararsız bir hale getirip Suriye'yi kurtarmakla neticelenen bu fevkelâde memuriyeti Sultan Aziz devrinde sedaretle İstanbul'a gelinceye kadar 1 yıl 5 ay kadar sürmüştür.

Fuat Paşanın Suriye ve Lübnan'ı teskin etmekle neticelenen icraatından dolayı İngilizler Bab-ı Âliye Filistin, Suriye ve Lübnan'dan mürekkep bir hidivlik teşkiliyle Keçecizâde Fuat Paşanın hidiv olmasını teklif etmişlerse de, paşa teklifi; **"mukaaseme-i memleket demek olduğundan dolayı kaale getirilmiş olması bile âzim teessüfe şâyân"** diye şiddetle reddetmek büyüklüğünü göstermiştir.

Cebel-i Lübnan'ın imtiyazlı bir sancak haline getirilmesi işte bu kanlı olayın neticesidir. Yukarıda tafsilâtiyle kaydettiğimiz Lübnan ve Suriye vak'aları, Avrupa'ya çok büyük mübalâğalar ve heyecan veren şayialar şeklinde aksetmiş, doğu hıristiyanlığı tehlikede gösterilmiştir. Bilhassa Fransız basını çok heyecanlı yayın yapmış, kamuoyunun tazyiki büyük devletleri hareket getirmiş, Suriye'de Fransız nüfuzunu çekemiyen İngiliz devlet adamları bile Avam Kamarasında Osmanlı idaresini tenkid etmiş ve bilhassa büyük maceralara atılıp parlak muvaffakıyetler temin ederek mevkiini tahkim etmek isteyen III. Napeleon, Fransa'nın Suriye'ye karşı ötedenberi beslemekte olduğu eski emellerin tahakkuk zamanı geldiğine hükmederek askerî müdahale siyasetinde önayak olmuştur.

Lübnan ve Suriye'nin teskin ve islâhını, Avrupa kamu oyunun tatmini bakımından zaruri gören diğer devletler, Fransızlar'ın bu meşhur emellerini tâdil için ilk önce 3 Ağustos 1860 Cuma günü Paris'te bir protokol imzalamışlardır. Türkiye adına Paris Büyükelçisi Ahmet Vefik Paşanın imzalamış olduğu protokol, Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya temsilcileri tarafından imzalanmıştır. En mühim esas olarak, Türkiye'ye **"yardım"** adı altında yapılacak olan askerî müdahalede hiç bir devletin araziye ait hiç bir hususi gaye takip etmiyeceğinden ve münferid nüfuz ve ticarî menfaat maksatları da güdülmiyeceğinden bahsedilerek, Kırım harbine nihayet veren 1856 tarihli Paris barış andlaşmasının 9. maddesindeki islâhatın tatbiki temenni edilmektedir. Tabiî böyle bir protokol, asker sevkinden evvel bir kere Fransa'nın meşhur ihtirasına set çekmek demektir. Bu suretle Paris anlaşması, imza tarihinden 4 yıl, 5 ay, 7 gün sonra Türkiye'nin içişlerine askerî ve siyasî müdahale yapılarak imza sahipleri tarafından resmen ihlâl edilmiştir.

PARİSTE İMZALANAN PROTOKOLUN ESASLARI

Paris'te aynı devletler arasında akdedilen askerî mukavele 7 maddeden ibarettir. En mühim esasları şöyle sıralanabilir :

1 — Devletlerin teklifi ve Türkiye'nin kabulü üzerine güvenliğin iadesinde Türk askeriyle elbirliği etmek üzere Suriye'ye azamî oniki bin kişilik bir Avrupa kuvveti gönderilecektir.

2 — Bu miktarın yarısı olan altı bin

kişilik bir müfrezeyi Fransa hükümeti derhal yola çıkaracaktır.

3 — Altı bin kişi kiyâfet etmediği takdirde, oniki bine çıkarmak için asker verecek devletler, Bab-ı Âli ile anlaşacaklardır.

4 — Avrupa kuvve-i seferiyesinin kumandanı, Suriye'deki Türk fevkalâde komiseriyle temas ederek harekâtını tanzim edecektir.

5 — Devletler, aynı maksatla, Suriye kıyılarına harp gemileri de göndereceklerdir.

6 — Muhtelif cemaâtlarla meskûn yerlerde her cemaâtın ayrı bir şeyhi olacaktır.

7 — Kanun nazarında müsavat esası ilân edilecektir.

8 — Üç dereceli bir adlî teşkilât kurulacaktır.

9 — Asayişi temin için mutasarrıfın emrinde bir inzibat kuvveti bulunacak, nüfusun binde yedisi nisbetinde gönüllü efrattan teşkil edilecek olan kuvvetin hususi üniforması olacaktır.

10 — Lübnan mutasarrıfı fevkalâde hallerde lüzum görürse Suriye ordusundan yardım istemek selâhiyetini haizdir.

11 — Hükümet 3500 kese tutan Lübnan vergisini icabı halinde 7000 keseye kadar çıkarabilecek ve bu para mahallî ihtiyaçlara sarfedildikten sonra artan miktar Devlet hazinesine ait olacaktır.

12 — Gider geliri aşdığı takdirde aradaki farkı devlet ödeyecektir.

Aynı gün imzalanan ikinci ve mütemmim bir protokol gereğince Lübnan mutasarrıfı vezir payesini haiz olacak ve Dayr-ül-Kamer kasabasında oturacak, memuriyet müddeti üç yıl sürecek, muhakemesiz azledilemiyecek, müddeti bitmeden üç ay evvel hükümet büyük devletler mümessilleriyle anlaştıktan sonra halefini tayin edecek, bütün bu esaslar hakkında bir ferman neşredilecektir.

6 Eylül 1864'de Türkiye'nin isteği ve devletlerin muvafakatlariyle Bâb-ı Âli'de imzalanan yeni bir Lübnan nizamnâmesinde teferruata ait pek ehemmiyetsiz birtakım tâdilât yapılmış, anahatları olduğu gibi bırakılmıştır.

AVRUPALILARIN MÜDAHALESİNİ ÖNLİYEN YENİ TEDBİRLER

İşgal sırasında Fransızların, Dürzî'ler aleyhinde bir harekette bulunmalarına meydan vermeyen Fuat Paşanın isabetli tedbirler neticesi olarak Havran ve Cebel Dürzî'leri birleşemediler. Fakat Avrupalılar, Hıristiyanlara kötü muamelelerde bulunan Dürzî'lerin cezalandırılmalarında ısrar ediyorlardı. Fuat Paşanın uygun siyaseti ve tedbiri sonucu olarak suçlu Dürzî'ler birer birer tevkif edilerek Türk askerî kuvvetlerinin merkezi olan Muhtara'daki askerî mahkemeye sevkedildiler. Yapılmak istenen müdahaleye rağmen bir kısmı sürgün, bir kısmı da idam cezalarına mahkûm oldular; cezalar infaz edildi. Bir taraftan bu işler olurken, bir taraftan da hükümet, Fransızların Suriye'yi boşaltmaları için büyük devletler nezdinde teşebbüslerde bulunuyordu. Nihayet 1861 yılı Haziranının ilk günlerinde Fransızlar Suriye'yi boşalttılar.

Bunun üzerine Suriye'de bulunan Avrupa komisyonu da merkezini İstanbul'a nakletti. Hükümetle bu komisyon arasında Cebel'in idare tarzı hakkında 9 Haziran 1861 tarihli bir anlaşma imza edildi. Cebel-i Lübnan'ın teşkilât ve idaresine dair olan bu nizâmname ile Beyrut ve Şam vilâyetlerinden tamamiyle ayrı ve müstakil olarak bir idare teşkil ediliyordu. İdarenin başına yerli olmayan tebadan bir Hıristiyan mutasarrıf getiriliyordu. Mutasarrıfın yanında her cemaattan birer vekil, ayrıca ikişer âzadan mürekkep bir idare meclisi bulunacaktı. Emniyet ve âsâyiş muhtelit bir zabıta kuvveti tarafından temin edilecekti. Mutasarrıfın hizmet müddeti üç yıl olarak kabul edilmiş, mutasarrıflığa da elçiliklerin muvafakatları alınmak suretiyle David Efendi adında bir Ermeni katolik vezir rütbesiyle getirildi. Bu sebeble de David Efendi Davud Paşa oldu. Üç yıllık hizmet müddetini tamamlayan Davud Paşanın hizmeti beş yıl daha uzatıldı.

Gelecek sayıda

- **1862 - 1930 olayları**
- **Dürzî'lerin âdet ve akideleri**

"HAVVA ANAMIZ HOŞ GELDİNİZ!"

Mevlevî şâirleri arasında ilk defa hece veznini kullanan ve Mesnevî-i Şerîf takrîrleri ile şöhret yapan Antalyalı Âdem Dede Efendi, Galata - Kule Kapısı Mevlevîhânesinde postnişin iken Arzî Mehmed Dede Efendi de, onun "Kaari-i Mesnevîsi" idi (1). Âdem Dedenin vefatından sonra, onun yerine Mevlevîhâneye şeyh olmuşdu..

Âdem Dede, bir gün dergâha âid bir iş için Arzî Dedeyi Şeyhulislâm Efendiye gönderir. Şeyhulislâm Efendi, zamanın meşhur siması, âlim, şâir, edîb Behaî Efendidir. Âdem Dedeye intisabı olan bir çok devlet ricâli ve meşâhir arasında Behâi Efendi de, Âdem Dededen "sikke pûş" olmuştu; yani, onun muhiblerinden - dervişlerindendi. Bu itibarla şeyhi tarafından gelen Arzî Dedeyi güler yüzle karşılar; kendisine pek iltifat eder ve hatta onu kendi yanına oturtur. Görüşme, konuşma sırasında Behaî Efendi, bir münasebet düşürüp, Arzî Dedeye Tekkedeki son vazîfesini sorar. Zâten sıkılgan bir hâli olan Arzî Dede, büsbütün şaşırır, dili dolaşır :

"— Fakîriniz Âdem Dede Efendinin Kaar-i Mesnevîsiyim" diyeceği yerde :

"— Âdem Dedenin karısıyım." der. Zarîf Şeyhulislâm bunun bir yanılma ve utangaçlık eseri olduğunu zâten sezmiştir. Arzi Dedeye tatlı tatlı bakarak, sakalını okşayıp gülümsiyerek :

"— Oooo.., Maşallah Havva Anamız hoş geldiniz.." der.

Arzî Dede, pek hoşuna giden bu lâtîf nüktenin biraz önce yaptığı lisan sürçünü (2) unutur, mahçûbiyeti azalır, içi ferahlar ve Şeyhulislâm Efendinin huzûrunda kendisini tutamaz o da güler.

Şeyhulislâm Efendi de, onu bu suretle güle güle eder.

ÜSKÜDARLI ŞEYH HAYRULLAH TACEDDİN BEY KİMDİR ?

Üsküdarda, At Pazarı taraflarında, Selîm Paşa Yokuşunda Rıfâiyye Tarikatinden Debbağlar - Tabaklar, yahut âyîn gününün ismi ile Çarşamba Tekkesinin son postnişini Küçük Tevfîk Efendi Zâde Hayrullah Tâceddîn Bey (Yalım) merhum, Üsküdar ve çevresinin çok iyi tanıdığı, büyük saygı gösterdiği, pek sevimli, sempatik, değerli bir insandı. Üsküdar mekteplerinde yıllarca muallimlik etmiş, yazdığı kitapları memleket gençliğine bizzat okutmuştu. Üsküdarlı eski aile çocuklarının büyük bir kısmı, onun tedrîs ve tefvîz rahlesinden yetişmişlerdi. Bu sebeble kendisine "Hoca Baba", "Hoca Şeyh", "Şeyh Baba" derlerdi. Hoca Şeyh'in talebesinden bulunmak, Üsküdarlı gençler ve aydınlar için ayrı bir şeref ve iftihar vesîlesi idi.

Şeyh Hayrullah Bey, edîp, şâir, âlim,

---

(1) Mevlevî dergâhlarında Mukaabeleye başlamadan önce, Mesnevi-i Şerif okutulurdu. Mevlevîlerin bir nevi dersi idi. Öteden beri âdet olmuştu. Bu vazifeyi tekkenin postnişini bulunan şeyh efendi yapardı. Yahut "Mesnevihan Efendi" denilen bu işte salâhiyetli ve pir makamından icâzetli (izinli) bir zat kürsiye çıkar, Mesnevi'den o günkü dersi takrîr ederdi. Bu münasebetle Mesnevihanlar da, şeyh efendiler gibi sikkeleri üzerine destar sararlardı. Mesnevihâna mahsus kürsinin yanındaki diğer kürside "kaari-i Mesnevî" bulunurdu. Elinde kitap olduğu halde o gün derste geçen beyitleri evvelâ kendisi okurdu. Ders devam ederken Mesnevihan'ın yanıldığı yerleri hatırlatmak suretile ona yardımcı olurdu. Mesnevihanlık, Mevlevî Dergâhlarında ayrı bir vazife idi. Kaari-i Mesneviye "Kaarî' Dede" de derlerdi.

Mevlevî edîp ve şâirlerinden Ahmet Midhat Behârî Bey, Tekkeler devrinden şimdi hayatta kalmış ve en son Mesnevîhandır. Hepsinin yaşlısıdır; fakat Şeyh değildir. "Kaari-i Mesnevî", hiç yoktur.

(2) Halk arasında "sürç-i lisan" şeklinde kullanılıyorsa da, bu terkip, çok yanlıştır. Zirâ sürçmek mastarından gelen "sürç" kelimesi, Arapça, Farsça değil, öz Türkçedir. Bu kelimeden Fârisî kaaidesi ile terkib yapılıp, kullanılamaz Doğrusu "lisan sürçü" dür.

müellif ve musikişinasdı. Bilhassa klâsik tekke musikîsinde ihtisas sâhibi idi. Üsküdarda Hazret-i Hüdâî Hânkahı gibi koca bir âsitânede (pîr evinde) uzun yıllar zâkir başılık etmişti.

Târih, Tasavvuf ve Edebiyata dâir malûmat ve hâtıratı, herkesin istifade edebileceği bir zenginlikte idi. Ne sorulsa cevap verirdi.

Her mecliste aranılan tatlı sohbetleri, ârifane nükteleri, enfiye tiryâkiliği, eski İstanbul Efendiliğinin en kibar örneği olan terbiye ve nezâketi, çelebî halleri ile bir başka âlemdi. Hele o iltifatlar yağdıran beşûş çehresi, dostlarını, "vây Efendim!" ile karşılayışları, yerden alıp verdiği kandilli temannaları, Şeyh Hayrullah Beyin göze çarpan başlıca husûsiyetlerinden idi.

Doğma büyüme Tekke çocuğu idi. Soydan ve kökden Üsküdarlı olduğu için bütün tahsîlini Üsküdarda yapmıştı. Zamanında büyük insanlar yetiştiren Ravza-i Terakki Mektebinde (3) okudu. Sonra da buraya muallim geldi ve kendi kitabı olan **Ahlâk Dersleri"** ni bu mektepte, kendisi okuttu.

Hayrullah Bey, nükte ve zarâfet adamı olduğundan eski Türk temaşa hayatımızla da meşgul olmuşdu. Bu mevzua dâir yazılar ve tetkikler yayınlamış, tulûat tiyatroları için bir de piyes yazmıştı. Babası Şeyh Tevfik Şuaî Efendinin eski dervişlerinden ve komik Abdî Efendinin sahne arkadaşlarından Kanbur Mehmet Efendinin "Kavuklu" ya çıktığı bir Orta Oyununda, kendisine pek rica edilmiş olduğundan dayanamamış, Dümbüllü İsmâil Efendi ile, karşı karşıya Pîşekâr oynamıştı.

Eski edebiyatın lâfız sanatlarını meydana getiren "telmih, "tevriye", bakımından pek değerli olan ince "cinâs" ları, edîbane "açmaz" ları ile ortalığı kırıp geçirmiş ve mâruf sahne kurdu Dümbüllüyü, hayret ve takdirler içinde coşturmuş ve biraz da şaşırtmıştı.

Rahmetli Hakkı Tarık Hocamın büyük himmetlerle tertipleyip, vücûda getirdiği "Basın Hayatında 50 Yıl" jübilesinin üçüncüsünde, (30 mayıs 1953 de) İstanbul üniversitesi konferans salonunda hayatları kutlanılan eski ve yaşlı kalem erbabı arasında, Hayrullah Taceddin Bey de vardı. Son derece mahviyetkâr olduğundan ve tab'ında mevcut olan kemâl-i edebinden, o gün salona girmek istememişti. Rehberliğim, delâletim ve kendilerinden bu hususta tahsîsen "niyâz" ım olmasa idi, biliyorum ki, geri döneceklerdi.

Son vazifesi olan Defterhâne - Kuyûd-i Kadîme kaleminden cüz'î bir maaşla emekliye çıktığından hayatı biraz sıkıntı içinde geçti. Fakat o, yine bunu belli etmek istemezdi. Cebinde belki on kuruş bulunmaz, neşesinden de durulmazdı. İlim heyecânını, insanlık sevgisini son güne kadar kaybetmemişti. Bol bol yazdı, çizdi, konuştu, okudu ve öğretti. Hele bahar aylarında kendi eli ile "Bahâriyye" ler, "Nevrûziye" ler yazıp, anlayan dostlarına dağıtması, senelik mutâd zevklerinden idi.

Türk Tarih Kurumu - Türk ve İslâm devri kitâbelerini tetkik ve derleme kurulunda bulunduğum yıllarda, Üsküdar tarafları için Ebülkavuk Hakkı Molla'dan ve Şeyh Hayrullah Taceddîn Beyden çok istifâdeler etmiştik.

---

(3) Üsküdar'ın zamanında en mükemmel teşkilâtlı ve en eski husûsî mekteplerinden biri olan "Ravza-i Terakkî" mektebi, Tabutçular içinde idi.

Önceleri Celvetiyye Tarikatinden, sonra Sa'diyye Tarikatinin Vefâiyye koluna geçen Hallac Baba-yi Velî Tekkesi ile Türbe binasının arasında bulunuyordu. Hürriyetden bir yıl önce "Hâmîdiyye Mektebi" ismini aldı.

Hürriyetten sonra "İttihâd-ü Terakki Numûne Mektebi" oldu. Şimdi Halil Rüşdü İlkokuludur.

Yeraltı câmii şerîfinin meşhur hatîbi Üsküdarî Hâfız Ali Efendi, zamanımızın necm-ül hattatini hattat, kemankeş Toygarlı Necmeddîn Efendi, değerli muharrir ve muallim Burhâneddin Felek, mektep müdürünün evlâdlığı Hâfız Nihad Bey ve Hayrullah Taceddin Bey, aynı sınıfta talebe idiler; aynı sene mezun oldular..

ŞAPKA VE MÜSLÜMANLIK

Hayrullâh Taceddîn Bey, ileriyi gören, uyanık bir insandı. İlk zamanlarda bir çoklarının pek alışamadığı kisve (kıyafet) inkılâbını o hiç yadırgamamıştı. Üstelik seve seve giyilmesini, benimsenmesini, hatta telkin ediyordu. Cevher-i Îmân'ın, bezde, kumaşta değil, kalbde, gönülde olduğunu söylüyordu.

Şapkayı giymekle kâfir olmaz insan bilmiş ol,
Tâc-ı îymân müslümân'ın kalb-i zîşânındadır.

Sene 1925. O tarihde hazret-i Şeyh'den başka hiç bir edîp ve şâir veya bir fikir adamı, böyle bir söz söylemiş değildi; söyliyemezdi.

★ ★ ★

Tekkelerin sırlanması da, onu telâşlandırmamıştı. **"Ârif olan çekmez elem"** diyordu ve üzülenleri şu yolda irşâd ediyordu :

Tekkeler mesdûd diye ârif olan çekmez elem,
Tekke-i iklîm-i lâhut, her zeman meftûhdur.

★ ★ ★

"Bey" yerine "Bay" denilmesi, Şeyh Efendiyi, âdeta sevindirmişti. Ne kadar da hoşuna gitmişti:

Ben evvelâ "Bey" idim sonra Efendi oldum,
Efendi, Bey kalmadı; şimdi bana "Bay" dendi.

Yavrularınızın istikbalini düşünmek sizin vazifenizdir.

Yavrunuzun okul hayatı ile birlikte masrafları da artacaktır.

Artan bu masrafları karşılamaktaki zorluğu şimdiden hesaplıyarak tasarruflarınızı size faydalar temin edecek bir bankada toplamalısınız

ZENGİN İKRAMİYELERİ İLE

TÜRKİYE HALK BANKASI

YURDUN HER KÖŞESİNDE EMRİNİZDEDİR.

Tarih — 399

(Basın : 13173 - A - 20610)

Tanzimat'ı durdurma yolunda ilk karşı hareket

Yazan : Cemal KUTAY

Osmanlı saltanatı, İKİ DEFA, tahta çıkacak ERKEK EVLÂD bulamamak tehlikesi içinde sarsılmıştı: Dördüncü Sultan Murad, Revan seferinin zaferle sonuçlanmasını, kanla ebedileştirmek istercesine yetişkin iki kardeşini İstanbula dönmeden önce verdiği gizli emirlerle boğdurtmuş, dönüşünde de TEK ERKEK kalan, aklî dengesi bozuk İbrahim'i öldürtmek istemişti. Annesi Kösem Sultan önüne çıkmış, artık son saatlerini yaşıyan Padişah da, eliyle yerine getirmek istediği cinayete, bedenî takat bulamamıştı. Tarihlerimizin DELİ dedikleri, fakat bu şartlar içinde kimin aklının başında kalabileceğini düşünmedikleri İbrahim'in saltanatı böyle başlar...

İkincisi, Üçüncü Sultan Selim'i tahtından eden Kabakçı ayaklanması sonu tahta çıkan Dördüncü Mustafa devrindedir : Kendisinden başka, sadece amcası Üçüncü Selim'le kardeşi Şehzade Mahmud'dan gayrı ERKEK taht sahibi kalmadığını gören Dördüncü Mustafa, Alemdar Mustafa Paşa Selim'i yine tahta çıkarmak için Topkapı Sarayına dayanınca, ilk tedbir olarak amcasını öldürtmüştü : Kendisini, elindeki ney'le savunan Nizam-ı Cedîd'in muhterem Padişahının kanlı cesedi, kapıları eğer yarım saat önce kırabilseydi, faciayı önliyecek Alemdar'ın önüne bırakılmasından sonra, ortada, tahta geçebilecek bir tek kişi kalmıştı: Şehzade Mahmut... Onu da, kılıçlamaya, hatta elleriyle boğmıya gelenlere karşı, cesur bir kadın çıktı : Cevrî Kalfa... Alemdar, Şehzade Mahmud'u, yaralı ve bitik, sarayın damından kurtardı. Hadiseden beş ay sonra, artık İKİNCİ SULTAN MAHMUT unvanı ile tahtta olan Padişah, Yeniçerilerin Alemdarı yoketmesinin korkusu içinde, ağabeyisinin kendisine karşı tatbik etmek istediğini gizlice yaptırıverdi : Dördüncü Mustafayı boğdurdu... Böylelikle ortada tahta çıkabilecek Osmanlı soyundan TEK KİŞİ kalmamıştı.

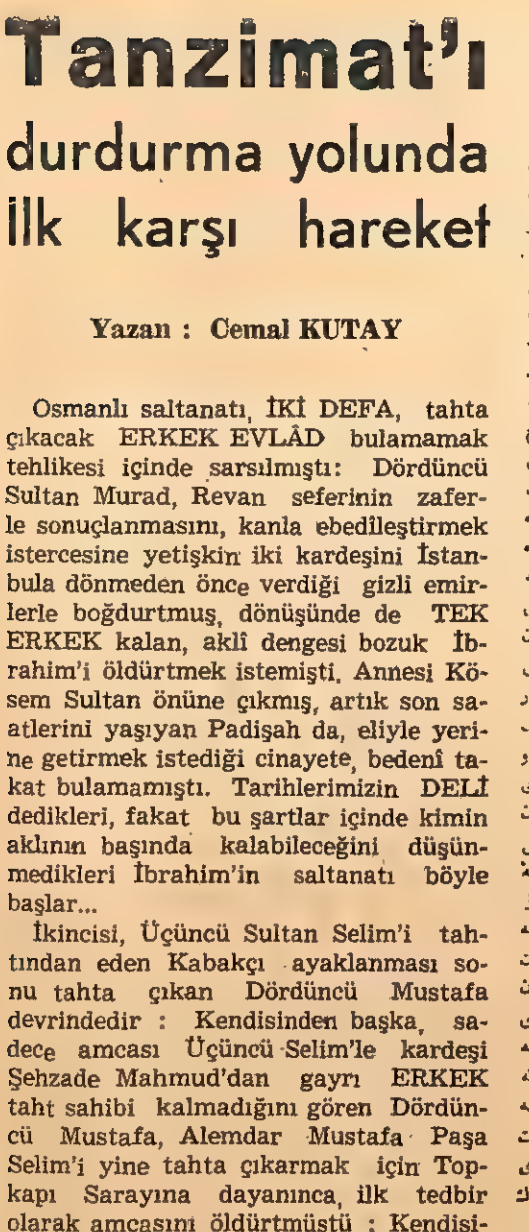

Devletin resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi'in Tanzimatın ilânına dair Padişah Sultan Abdülmecid'in fermanını metin hâlinde neşreden sayısının birinci sahifesinin klişesi.

İkinci Sultan Mahmud'un ON DOKUZ erkek çocuğundan ikisi PADİŞAH oldu : Abdülmecid ve Abdülâziz... İkisi de, babalarının, amcaları Sultan Selim tahttan indirildikten sonra, **Şimşirlik**'te geçirdiği korkulu senelerin tesiri altında yetiştiler... Bu KORKU'nun asıl sebebi, tahtta olan kardeş veya amcanın kendilerini yoketmesinden fazla, derlenme - toparlanma hareketine karşı, Yeniçerilik ve Medrese'nin elele verip giriştiği sert karşı koymalarının ürküntüsü idi. Fakat İkinci Sultan Mahmud, **Vak'a-ı Hayriyye** olarak vasıflandırılan Yeniçeri Ocağının yıkılmasından sonra, tahta geçecek büyük oğlu Abdülmecid'e düşündüğü ıslâhatı başarabilecek elverişli sahayı hazırladı, 30 Haziran 1839 da elli dört yaşının içinde hayata gözlerini kapadı.

Abdülmecid, bu unutulmaz facialarının silinmesi imkânsız tesirleri ile tahta çıkmıştı.

ABDÜLMECİD VE TARİHİN HÜKMÜ

İkinci Sultan Mahmud veremden ölmüştü : Oğlu ve halefi Sultan Abdülmecid de, otuz dokuz yaşında aynı illetten hayata gözlerini kapadı.

Bedenî kudretinin, küçük kardeşi pehlivan yapılı Sultan Aziz'le kıyaslanmıyacak kadar zayıf ve nâhif olmasına rağmen, ülkenin içinde bulunduğu çetin buhranlar önünde en cesur kararları alabilmek kudretini gösterdi: Tanzimatın ilânı ile başlıyan ve tahta çıkışının dördüncü ayının sonunda gerçekleşen büyük değişme kararının tepkileri olmadı mı? Elbette oldu... Hatta, kısaca KULELİ VAK'ASI denilen hazırlığın ard sebeblerinde bu karşı koymanın izleri vardır... Öyle ki, aradan otuz beş yıl geçmesine rağmen, Beşinci Murad'ın kısa ve kadersiz saltanatı içinde hazırlanan ilk Kanun-u Esasî'nin karşısına dikilenlerin başında olan Uzun Etek Rıza Bey, Veliahd Abdülhamid Efendiye şöyle diyordu :

"— Bunlar, cennetmekân pederinizin yolunda gitmek isterler. Şehid-i mağfurun (Sultan Azizi demek istiyor) **akibeti elîmesi nazar-ı şâhanelerinden dûr** (yâni uzak) **kalmasın. Ellerine fırsat geçerse maazallah devleti Frengistân'a benzetirler."**

1876 da İlk Kanun-u Esasî'nin önüne çıkanlar, Tanzimat'ı durdurmıya çalışanlardan hayatta kalanlarla onların mânevî vârisleri idiler. Sultan Abdülmecid'in babası İkinci Sultan Mahmud'un kanlı ve sert saltanatının acıları içinde, iktidarının beşinci yılında genç bir devlet adamının, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşanın eliyle hazırladığı YENİ DÜZEN FERMANI'na E V E T diyebilmesi, gerçekten cesaret meselesi idi: O, tereddüd etmeden bu cesareti gösterdi. Tarihin şahsı ve devri için verdiği kesin hüküm budur.

İLK KARŞI KOYMALAR

" — Bu devlet eski bir yapıdır. Temelleri çürümüş olsa dahi ıslâha cevâz yoktur. Bir direğine el atılırsa maazzallah yıkılır. Nasibi ne kadar ise böylece pâyidar olacaktır. El sürmek cinayet-i azîmdir." felsefesinin İkinci Sultan Mahmud devrinde mümessili olan Koca Hüsrev Paşa, İkinci Sultan Mahmud son nefesini verdiği ânda, adetâ zorla Padişahın mührünü Sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşadan almış, yenileşme taraftarlarını bir bir sindirmiş, ve acı hikâye malûmdur, Reşit Paşayı Padişaha gönderirken, Onun, **din-ü devlet için** zararlı bir adam olduğunu, ve öldürülmesine ferman buyurulmasını istiyen niyâzını, kapalı bir zarfın içinde eline vermişti!.. On dokuz yaşına rağmen, bu kanlı teklifden, huzurunda istediklerini bir bir açıklamasına imkân verdikten sonra bahseden ve karşısındakine **hayatını tam teminat altında görmesini söylediği gibi, düşündüklerini de tatbik imkânı hazırlıyan** genç tâcidar için karşı çıkacak kuvvetlerin kudreti kadar sertliği elbet de meçhul değildi: Nitekim, 3 teşrinisâni **(kasım)** 1839 da Gülhane meydanında okunan **Tanzimat Hatt-ı Hümâyunu**'nun getirme çabasında olduğu hava, kurulması istenilen düzenin çağrısı daha kulaklarda iken başladı.

Genç Padişah, karşı koymaların daha ilk ândan başlıyacağını tahmin etmenin ön sezisi içinde, Ferman'ın son satırlarını şöyle bitiriyordu :

Tanzimat madalyaları. Tanzimatın ilânından on bir sene sonra, 1850 de yapılabilmişti. 100 aded altın, gerisi bronz karışımı idi. Bugün çok az kalmıştır.

"—... Bu anlatılan şeyler eski usulü baştan başa değiştirmek ve yenilemek olacağından, bu irade-i şahanemiz İstanbul ve bütün memleketimiz ahalisine ilân edilip duyurulacağı gibi, dost devletlerin de bu usulün inşaallah ebediyen bekasına şâhid olması için İstanbulda oturan bütün elçilere de resmen bildirilsin. Hemen Ulu Tanrımız hepimizi muvaffak buyursun, ve bu kurulan düzene aykırı hareket edenler Allahın lânetine uğrasınlar ve ebediyen kurtuluş bulmasınlar... Âmin..."

Cevdet Paşa, kendisine hâs içli üslûbu ile Tanzimat'ın ilânını anlatırken, çehrelerdeki izleri de kaydeder: Çoğu endişeli imişler. Çünkü Gülhane meydanının biraz ilerisindeki At Meydanı, Et Meydanı daha otuz yıl önce ne facialara şâhit olmuştur.. İşte **Vak'a-ı Vakvakiyye** denilen ve sadrazamların parçalanmış cesedlerinin dallarında sallandığı çınar ağacının hışıltısı, o serin sonbahar gününün rüzgârlarıyla kulaklarda yakın maziyi hatırlatır imiş. Amma yine Cevdet Paşa söyler ki, Padişah da, Hatt-ı Hümâyunu gür sesiyle okuyan Reşit Paşa da, vasiyetleri cebrinde olmasına rağmen üzerlerine aldıkları yüce vazifenin şuuruna sahip imişler.

Öyle olmasa idi, karşılaşmaları mukadder mukavemet önünde ne yapacaklarını önceden tesbit etmenin şuuru içinde adım adım hedefe gidebilirler mi idi?

EDİRNE VALİLİĞİ İLE SAHNEDEN ÇEKİLİŞ

Tanzimat'ın Osmanlı ülkesine getirdiği YENİLİK'lerin benimsenmesi en zor olanını, bu devrin tarihini en geniş şekilde yazmış olan Engelhard şöyle isimlendirir : **Rüşvetin kalkması.**

Ve, şunu ilâve eder: **"— Rüşvet, aldığı maaş belli olmıyan Osmanlı ricâli için adetâ devletin bünyesi içinde varlıktı. Tanzimat, maaşları belli miktarlarda tutmak ve muntazam ödemek şartı ile Rüşveti kaldırdı. Fermanda, iltimas, rüşvet, hatta hediye adı altındaki alışları İslâm dininin nasıl reddettiği haramlar ve günahlar olduğu gerçekten çok güzel izah edilmiştir. Bu anlatış, Mustafa Reşit Paşanın İslâm felsefesine, hayatını Medreseye vakfetmiş bir çok ülemay-ı rüsûm'dan daha çok sahib olduğunu isbat eder."**

Rüşvet, sadece memleket içindeki insanların değil, dışardakilerin de arzularına bir ân evvel kavuşmaları için baş vurdukları en kısa yoldu. Nitekim,

Avrupanın aldığı imtiyazların içyüzünde başta Padişahlar ve Sadrazamlar olarak verilmiş çeşidli rüşvetlerin tesiri büyüktü : Bu rüşvetler, altın, değerli mücevherler, kıymetli mülkler olduğu gibi, güzel kızlara kadar, ödenenin değer verdiği mevzulara göre değişirdi. Cins atlardan dövüş horozlarına kadar uzandığını Busbek'in **Osmanlı Mektupları**'nda ibretle okumak mümkündür. Rejimlerin değişmiş olmasına rağmen, RÜŞVET'in günümüzdeki anlamı ile bunlar mukayese edilirse, değişenin devirlerin revâç ve itibara ait mevzularına inhisar ettiği, düşünmiye lâyık konu olarak önümüze çıkar...

Tanzimat'ın ilânı sırasında devleti meşgul eden karışık mevzuların başında MISIR MESELESİ geliyordu, ve artık Mısır'da OSMANLI VALİSİ değil de, kendi sülâlesi adına "MISIR BEYİ" olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, kendi meselesini halletmek için, yine, **RÜŞVET**'e dayanıyordu. Şimdi Engelhard'ı dinliyelim :

"—... Fakat hiç alışılmamış ve beklenmemiş bir hâl oldu: Genç Padişah, kendisine hiç bir hediye ve behiyyenin verilmesi bahsinde cesaret vermedi, hâl ve tavrı ile de bunları redde kararlı olduğunu ihsâs etti. Mevzuu halledecek makam da Hariciye Nezareti idi. Nazır Mustafa Reşid Paşa da, Mehmet Ali Paşanın az insanın mukavemet edebileceği câzibe ve azametteki teklifini tereddütsüz reddetti: Mehmet Ali Paşa, Reşit Paşaya koskoca Mısır kıt'asının bir senelik vâridatını teklif etmişti. Bu, o zamana kadar Osmanlı vezirleri arasında, Rüstem Paşa hariç, hiç kimsenin sahib olamıyacağı azîm servet idi.

Bu netice, Osmanlı vüzerâ, âyân, eşraf ve erkânını evvelâ hayrete, sonra hiddete sürükledi. Padişah da, Reşit Paşa da hadiselerin inkişafını isabetle tâyin eylemişlerdi. Tâviz vermek icab ediyordu. Bu, geçici ve daha ileri sıçramak için kuvvet almayı mecburî kılan gerileyiş idi: Reşit Paşa, 29 Mart 1841 de Hariciye Nazırlığından azledildi, iki gün sonra, 31 Mart 1841 de de bu makama, Rıfat Paşa getirildi. Reşit Paşa, İstanbul'a en yakın büyük belde olan Edirneye vali tâyin edildi."

Mustafa Reşit Paşa, Paris'te sefir iken. (İllüstrasyonda çıkmış gravürlerinden.)

"— TANZİMAT HAREKETİ DEVAM EDECEKTİR..."

Tanzimata karşı çıkanlar, elbette ki, asıl gayeyi ve düzen hareketine karşı koymalarının iç sebebini meharetle sakl amışlardı : Kendisine CİHAN SERASKERİ denilen Rıza Paşanın önderlik

ettiği karşı kuvvetler, Reşit Paşanın uzaklaştırılmasını kâfi zafer saymışlardı. Genç Padişah ise, hemen hemen devletin bütün kademelerine hâkim, bilhassa geniş imparatorluğun beldelerinde, derebeylik sisteminin devamı ile nüfuzlarını ve varlıklarını sürdüren **eşrâf ve âyân'ın** Reşit Paşanın çekilmesinden cesaret bularak daha ileri gitmemeleri için ertesi gün **(1 Nisan 1841)** yeni Sadrazam İzzet Mehmet Paşaya hitaben **beyaz üzerine bir hatt-ı hümâyun** gönderdi : Padişahların, Bab-ı Âli tarafından kendilerine arzedilen mevzuların haricinde, doğrudan doğruya verdikleri kararı ifade etmesi bakımından özelliği olan **beyaz üzerine hatt-ı hümâyunu**nda Sultan Abdülmecid şöyle diyordu :

"— Cümlece malûm olmalıdır ki, Gülhane'de ilân ve ahkâm-ı şer'iyye ve münifesinin harfiyyen tatbiki matlub-u şâhanemiz olan TANZİMAT'ın tesis eylediği ahkâm, zerrece feragat edilmeksizin tenfîz edilecektir. Devlet-i aliyyemizin bünyadı mâhiyetinde olan Tanzimat ahkâmının cümle vüzerâ, vükelâ ve memureyni devletimizle, tebea-i şâhanemiz için rehber olması arzuy-u melûkânemizdir. Bu tekidimin cümle vilâyata tebliği irade-i şâhanemiz mucibince meyanındadır."

Ve, Reşit Paşa, Edirneye tâyin edilmesine rağmen, kendisine verilmiş olan **bazı hususî mevzular'ın** halli için İstanbulda kaldı. Padişahın bizzat verdiği bu **mahrem tetkikat'ın** sonunda ise, yine Paris sefareti verilerek memleket dışına çıktı. İlk ânda yine getirilerek ve bu sefer SADRAZAM pâye ve unvanı ile, başladığı hareketi devlet varlığında çalışma düzeni haline getirebilmesi için...

BEŞ YILLIK MÜCADELE

Reşit Paşanın, Tanzimat Fermanının ilânından sonra, ilk **karşı hareket** neticesi Hariciye Nazırlığından uzaklaştırılması üzerinden BEŞ YIL geçecek, bu arada Osmanlı ülkesinde, genç padişahın kafasında, dünyada, yepyeni şartlar belirecekti. Tanzimata karşı olanlar birer birer tasfiye edilmişlerdi: Reşit Paşanın en kudretli muarızı Cihan Seraskeri Rıza Paşa, hiç beklemediği bir ânda azledilecek, Konyaya adetâ sürülecekti. Koca Hüsrev Paşa da, doksan dört yaşında hayata gözlerini kapıyacaktı. Bu beş yıl içinde Sultan Abdülmecid, iki defa yurt içi seyahati yapacak, ülkesinin içinde bulunduğu şartları daha yakından kavrıyacaktı. Avrupa, Osmanlı İmparatorluğunda Batılaşma hareketinin tecellilerini ilgi ile takip edecek ve yarı yolda kaldığı zannını uyandıran ilk günlere rağmen, uhdesine yine Hariciye Nezareti verilen Reşid Paşanın şahsiyeti ile, onu daima samimiyetle desteklemiş Hünkâr'ın azmi önünde zamanla düşüncesini değiştirecek, Osmanlıların yeni düzenin içine belki ağır, fakat emin adımlarla girdiğini kabul ve tasdik edecekti.

Başladığı işi en selâhiyetli devlet makamına geçerek tamamlaması için Reşit Paşanın yurda dönmesi zamanı gelmişti. Bu hakikatı, artık çok yaşlanmış olan Sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşa, Padişaha bizzat arzetti. Onun hayatında izi silinmez bir acı vardı : Daha otuz iki yaşında iken vezir olmuş, Sultan Mahmut kendisini SADRAZAM yapmıştı. O meşhur ve mel'un Hâlet Efendinin devletin yakasını elleri içine aldığı acı günlerdi. Bir çokları gibi padişaha gammazlamış, Sadaret Makamından attırmış, boynu vurulacakların bekleme yeri olan Balıkhane'ye indirtmişti. Sultan Mahmut, gerçekten yakışıklı bir zat olan Mehmet Emin Rauf Paşanın, başına çok yaraşan Kallavî'yi hatırlamış :

"— Varsın hayatı bağışlansın... Başına Kallavî çok yakışır..." demişti. Amma seneler geçince, o başdaki saçlara ak düşmüş, beden bükülmüştü... Ne zaman bir **yenileşme** hareketi olur, Mehmet Emin Rauf Paşa da ona muhatab olursa, acı acı gülümser : **"— Artık Kallavî beni kurtaramaz..."** derdi. Fakat devir gerçekten değişmişti : Artık ortada Kallavî'nin kendisi de kalmamıştı.

28 Eylül 1846 da Mustafa Reşit Paşa, 3 kasım 1939 da okuduğu TANZİMAT FERMANI'nın temel hükümlerini devlet ve millet hayatına yerleştirmek emeliyle Sadaret makamına geliyordu...

Cebel-i Lübnan'da Maruni kadınlarından bir grup.

Tanzimattan 1. Dünya Harbine kadar başımıza dert olan

DÜRZÎ MESELESİ

Yazan : Nazmi SEVGEN

— 4 —

Havran Dürzîleri, Cebel-i Lübnan hususî teşkilât ve idaresinin dışında kalmışlardı. Bunlar zaman zaman baş kaldırmışlar, din ve milliyet farkı gözetmeksizin civar köylere tecavüz ve yağmalarda bulunmuşlardır. Bütün bu hareketler, Havran'a hâkim olan al-Atraş ailesine mensup kimseler tarafından hazırlanmış ve idare edilmiştir. 1860, 1879 ve 1886 ayaklanmalarında bu aileye mensup şahısların parmağı bulunduğu tahakkuk etmiştir. Bilhassa 1893'deki ayaklanma Şibli al-Atraş tarafından hazırlanmış, kendisi tutularak Suvaydiye'den getirilirken Dürzîlerin taarruzuna maruz kalındığı için serbest bırakılmıştır.

1908 inkılâbına kadar Cebel-i Düruz ve Havran dolaylarında daha bazı Dürzî şekavet ve hareketleri devam etmiştir. İnkılâptan sonra, Dürzîlerin tedibine Sami Paşa memur edildi. Paşa, ör-

fi idare ilân etmek suretiyle harekete girişti; ileri gelenler ve halk köyleri boşaltarak Laca'ya, dağlık araziye kaçtılar ve dağıldılar. Birçok hareketlerden sonra müzakereyi kabul ederek Şam'a gelen Dürzî reisleri, Sami Paşa tarafından tevkif ve idam edildi. Buna rağmen Dürzîler 1911 yılına kadar mücadeleye devam ettiler. Birinci Dünya Harbi başlarında kapitülâsyonların ilgası sırasında Cebel-i Lübnan muhtariyeti de kaldırılarak burada müstakil mutasarrıflık teşkil edildi.

Birinci Dünya Harbi sırasında, Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Dürzîlerin bazı hareketlerine rağmen onları yumuşatıcı bir siyasetle idareyi uygun bulmuş, bu sebeple de harbin sonuna kadar Dürzîlerin hiç bir hareketi görülmemiştir. Yukarıda kaydedildiği gibi Sami Paşa tarafından idam ettirilen Dürzî reisleri arasında babası da bulunan Sultan al-Atraş, 1918 mütarekesinden sonra Şam'a giren Fransız ordusunun başında görülmüş ve ötedenberi güttüğü Fransız dostluğu bu suretle tahakkuk etmiştir.

Mütarekenin devamı müddetince gerek Cebel-i Lübnan ve gerek Havran'daki Dürzîlerin bir kısmı Fransızları, bir kısmı da İngilizleri tutmuştur. Yapılan plebisitte Dürzîlerin çoğunluğu Fransızlara oy vermişler, bu suretle de Suriye'de Fransız mandası kurulmuştur. 1921'de Fransızlar, Cebel-i Düruz'da kendi himayelerinde bir emirlik kurmuş, başına da Salim- al-Atraş'ı getirmişlerdir. 1921'den 1926'ya kadar Cebel-i Düruz'da Fransızlara karşı mütemadi kıyam halinde bulunan Dürzîler, nihayet mağlûp olarak Fransız idaresine itaatta bulunmayı kabul etmişlerdir. 1921'de Cebel-i Düruz'da kurulan Dürzî emirliği, 1930'da "Cebel-i Düruz Hükümeti" adını almıştır. Sahil kısmındaki Dürzîler ise, İkinci Dünya Harbinden sonra istiklâlini ilân eden bu günkü "Lübnan cumhuriyeti" nin hudutları dahilinde kalmışlardır.

Dürzîler, kendi iddialarına göre eski Arap meliklerine tabi iken âl-i Tenuh'ın kılıç artıklariyle Halep'in Muarra taraflarına hicret etmiş, İslâmiyetin zuhurunda Şam'ın fethine giden Sahabelere yardımda bulunmuş, Hicretin ikinci yüzyılında Beyrut havalisine yerleşmişlerdir.

Dürzîler, Mısır'da hükümet eden Fatimî'lerden Hâkim-i Biemre'nin ulûhiyetine kail olup ona ibadet ederler. Hâkim-i Biemre, Hicrî Beşinci ve Milâdî Onbirinci Yüzyıllarda zuhur eden Mansur Ûbeydî b. Abdüaziz b. Abd'ül-Muiz'-ül Fatimî'dir. Yıldızlar ilmi ile fal ve tılsıma rağbet ettiğinden, Dürzîler de ona tabi olarak bu bilgileri elde etmeye çalışırlar.

Fatimîler, Rafizî olduğundan, Hâkim-i Biemre de Rafizîdir. Lâkabı Biemr-Ullâh idi. Ulûhiyet davasında bulunduğu için kendisine Hâkim-i Biemre denilmiştir. Şer'e ve akla sığmaz ve birbirini tutmaz tavır ve hareketleri nihayet kendisinin öldürülmesine sebeb olmuştur. Öldürülme şekli üzerinde ihtilâf vardır. Dürzîler, Hâkim-i Biemre'nin bir gece yalnız başına Kasabat-ül-Hilvan denilen Berka'i-Zerk'a varıp oradan semaya ûrûc ettiğine, yani yükselerek göğe uçtuğuna inanırlar. Fakat daha doğrusu şudur ki, kır bir merkeble gezip dolaşmak ihtiyacında bulunan Hâkim-i Biemre, birgün bu tarz da Berka-i Zerk'a nahiyesine giderken yolunu gözetleyen birkaç Müslümanın taarruzuna uğrayarak öldürülmüş ve cesedi çıplak olarak o civardaki bir kuyuya atıldıktan sonra elbise düğmeleri ilikli olarak merkebin yanına bırakılmıştır. Mütecavizler kasabaya gelerek Müslümanlara, bekledikleri vak'anın vukuunu haber vermişlerdir. Hâkim-i Biemre'nin dönmediğini gören yakınları, izini takip ederek merkeple elbiselerinden başka bir şey göremedikleri için semaya yükseldiğine kail olmuşlardır.

MEZHEBİN ESASLARI

Hâkim'in en evvel dâvasını tasdik ve kabul eden Şeyh Mehmet Dürzî olduğu için mezhep onun adını almıştır. O da Hâkim-i Biemre'nin ulûhiyetini ilân ettiği için halkın hücumuna uğrayarak öldürülmüştür. Hâkim-i Biemre, evvelâ buna göz yumar olmuş ise de, bir müddet sonra da o da Şeyh Mehmet Dürzî'nin katillerini öldürtmüştür. Sonradan türeyen Hamza b. Ali, halkı Hâkim-i Biemre'nin ibadetine davet ve icabet e-

denlerle Mısır'da gizli mabedler edinip Hâkim-i Biemre'ye ibadet etmeye başlamışlardır. Dürzîler, Hâkim-i Biemre'yi Allah olarak tanıdıkları gibi, Hamza b. Ali'nin de onun peygamberi olduğuna inanmışlardır. El-gaye ve El-Nasiha isimli gizli kitapları bu gibi akidelerin izahlariyle doludur. Bu kitaptan anlaşıldığına göre mezhebin dört esas rüknü vardır :

a) Hâkimi, Allah olarak tanımak ve bilmek,
b) Aslında Hamza b. Ali demek olan emri tanımak,
c) Hudud denilen İlâhî emirleri öğreten ve tekrar edenleri tanımak,
d) Mezhebe ait inanışların neticesi olan vesaya ve vezaifi ifa etmek.

Dürzîler, peygamberlere inanıp sahabeden Seman Fars hakkında hürmet ve itikatları fazladır. Tenasühe de inanırlar. Mezheplerinin usul ve furu'u gizli olup, ağyara şöyle dursun, kendi içlerinden "cihal" dedikleri avama bile göstermezler. Halvet dedikleri mabedlerinde her Perşembe akşamı yapılan toplantılarında ukal dedikleri havas takımı bulunup, cihale buraya yaklaşmak ve girmek memnudur. Kur'an-ı Kerim'e itikatları varsa da, bazı âyetleri Sünnet ehlinin reyine muhalif yolda tefsir ederler. Mezhep kitaplarının okunması da ukala mahsus olup, bu kitaplar gizli tutulur. Ele geçse bile birtakım işaret ve remizlerle yazılmış olduklarından tamamiyle anlaşılamaz. Dürzîlere, kardeş ve evlât ile evlenme gibi birtakım çirkin haller isnad olunuyorsa da, kendileri bu gibi fiilleri inkâr ederler. Birden fazla kadınla evlenmek kendilerinde gizli tutulan hallerdendir. Dürzîler, diğer Müslümanlarla evlenmediklerinden, nesilleri her türlü karışıklıklardan uzaktır. Simaları bir hususiyet taşır. Çoğunlukla iri, tendürüst, aza tenasübüne maliktirler. İçlerinde sarı saçlı ve mavi gözlüler de vardır. Cesur ve misafirseverdirler. İntikam almaya, kan dökmeye alışkındırlar.

DÜRZİLERDE AHLÂKÎ KARAKTER VE HUSUSİYETLER

Dürzîlerin sabır ve tahammülleri ziyadedir. Lisanlarını kötü söz söylemekten korur, gazap halinde bile birbirlerine fena söz söylemezler. Sözlerine ve sözleşmelerine çok riayet ederler. Dost tanıdıkları kimselere son derece sadakat gösterip icabı halinde onların uğrunda nefislerini tehlikeye atmaktan çekinmezler.

Meselâ Dürzîlerden biri, düşmanın evine uğrayıp zevcesini bir işle meşgul bularak ona muavenet kaydında iken kocası gelirse, ona âdeta bir dostu gibi selâm verip yemek yedirmesi ve avdetinde teşyi ederken veda sırasında **"biz yine eski halimiz üzereyiz, yani adavetimiz bakidir"** dediği görülmüş hallerdendir.

Yine bunun gibi Dürzîlerden İbrahim Nüket adında biri, karısı hakkında bazı şüphelere düşmüş. Hali kollamak maksadiyle bir akşam üzeri **"işim var, Deyr'ül-Kamer'e gideceğim"** diyerek atına binip gitmiş, yolda bir konakta gece olmasını bekledikten sonra dönmüş, evinin civarına gelince atını bir ağaca bağlamış, sessizce evine yaklaşıp kapının kilitli olmasına rağmen içeriden sesler işitmiş, zevcesine seslenmiş, cevap alamayınca kapıyı göğüsliyerek içeri girdiği zaman yabancı bir erkekle karşılaşmış; erkek korkusundan ne yapacağını şaşırmışken, İbrahim onun korkusunu hafifletmek maksadiyle elinden tutup **"selâmetle git ve lâkin hali kimseye söyleme, eğer duyulursa katline sebeb olur"** demiş. Bu vaziyette zevcesi de hayatından ümidi kesmişken güya hiç bir şey olmamış gibi ona da bir şey demeyip ve fena muamele yapmayıp bir müddet geçtikten sonra bir başka şeyi bahane ederek ve hakikatı hali kimseye sezdirmiyerek boşamıştır.

Bu gibi haller Dürzîler indinde âdab ve edebiyat kabilindendir. Şer'î ahkâm için kadıları vardır, bunlar İslâm şeriatına göre hükmederler. İbadet, nikâh, boşanma gibi hallerde kendilerine mahsus usulleri ve âdetleri vardır.

Bazı muamelelerde İslâm şeriatına aykırı âdetleri de görülür. Meselâ usullerince bir adam bütün mallarını evlâdından birine vasiyet ederek diğerlerini mahrum edebilir. Bu mahrumiyet, yalnız kendi kazanciyle elde edilmiş mallar üzerindedir. Yoksa ecdadından intikal etmiş mallara ait olamaz. Onlar, varisler arasında taksim edilir.

Sultan İbrahim'in boğduruluşu. (Münif Fehim'in fırçasile)

"DELİ., liği hâlâ tartışma konusu olan

SULTAN İBRAHİM MUAMMASI

Yazan : ZİYA NURİ

Bu konuyu lâyıkiyle incelemek için, Osmanlı Tarihinin çok ötelerine gitmek gerekir.

Gerçi Osmanoğulları içinde sinirleri gevşek, vehimli, hatta bazen tam akıl hastası padişahlar gelip geçmiştir. Fakat, ondokuzuncu Osmanlı Padişahı Sultan İbrahim deli miydi, değil miydi?..

Bu hususu incelemek için tâ Ondördüncü Yüzyıl'ın ortalarına dönmek, hadiseleri oradan izliyerek Onyedinci Yüzyıla gelmek icap eder.

★ ★ ★

Yıl, 1389.. Ağustos ayının sekizinci günü... Murat Hüdavendigâr, Kosova Sahrasında Haçlılar'ı bozguna uğratmış, Otağı Hümâyûn'u önünde zafer tebriklerini kabul etmektedir. Bu sırada hain bir el, Sırp asılzadelerinden Miloş Kabiloviç'in kaatil eli muzaffer Hükümdarı bir hançer darbesiyle şehit etmiştir.

Hadiseden sol kanat kumandanı Şehzade Yakup Bey'in haberi yoktur. Zaferi kutlamak için babasının çadırından içeri girince, cellâtlar tarafından ip atılarak boğulur. Günahsız Şehzadenin cesedi, şehit babasının naaşının yanına uzatılır.

Olay, Osmanlı tarihinde ilk defa meydana gelmektedir. Gerçi Yakup Bey'in ağabeyi Savcı Bey de böyle bir kaza eceline kurban gitmişti. Ne var ki, Savcı Bey, babasına isyan etmiş, onunla savaşmış, neticede kaza ölümüyle can

vermiştir. Yakup Bey'in ise, böyle bir suçu yoktu. Saltanat sırasının ağabeyi Bayezit'te olduğunu biliyordu. Kaderine razıydı. Büyük amcası Şehzade Alaettin Bey gibi, ağabeyi Bayezit'e vezirlik, yahut kumandanlık yapacaktı. Ne var ki, babasının çadırına girince, O'nu karşılıyan ecel oldu ve cellâtların kemendi altında can verdi. İki şehitin defin töreni birlikte yapıldı.

Kardeş öldürme âdeti bu tarihten başlar (1389) ve tâ Birinci Ahmet (1603 - 1617) zamanına kadar sürüp gider.

Fatih Sultan Mehmet, bu âdeti daha bir nizama soktu. **"Fatih Kanunnâmesi"**nde **"Muhafaza-i Saltanat ve nizam-ı âlem"** için kardeş katli caiz görüldü ve bunu sağlamak için ünlü kişilerden fetvalar alındı.

ÜÇ FAKTÖR

Osmanlı şehzadelerinin, bilhassa veliaht şehzadelerin zayıf sinirli ve vehimli olmasında üç büyük faktör vardır :

1 — Her ân çekilen ölüm korkusu,
2 — Saraydaki kadın entrikaları,
3 — İdare ve din büyüklerinin şehzadeler üstündeki tahakküm ve nüfuzu.

Şehzadelerin sık sık baş kaldırması, kardeşleriyle kıyasıya çarpışması, boğuşmadan galip çıkanın mağlûbu merhametsizce öldürmesi bu yüzdendir. Fetret devrinde ve Bayezit II ile Şehzade Cem arasında olduğu gibi...

★ ★ ★

Biçare İbrahim Han'ın vehimli olduğu doğrudur. Bu vehmin sebebi, yukarda saydığımız üç unsurun hayatı boyunca tesiri altında kalmış olmasıdır..

Önce, Ağabeyi Dördüncü Murat'tan aşırı derecede korkuyordu. Hatta Sultan Murat ölüp de taht sırası kendisine geldiği zaman, habere inanmamış ve :

"— Bana meğr-ü âl edersiz. Benim saltanatta hevesim yoktur, hemen şevşevketlü ağabeyim sağ olsun." demiş, verilen teminata, edilen yemin ve kasemlere inanmamıştı. Sonradan Dördüncü Murat'ın cenazesi kendisine gösterilince biraz şaşırmış ve tahta cülûsu kabul etmişti.

İkinci faktör ise, bütün şiddetiyle hükmünü icra etmekteydi. Annesi Kösem Mahpeyker Sultan, iktidar düşkünü, çok ihtiraslı bir kadın idi. Genç yaşında dul kalmış, Sultan Mustafa (1617 - 1618), Genç Osman (1618 - 1622) ve ikinci defa Mustafa (1622 - 1623) saltanatları sırasında büyük dolaplar çevirmişti. Sıra, oğlu Dördüncü Murat'ın saltanatına gelince, bu defasında çocuk Padişahın resmen Naib'i olmuş, devlet idaresini tamamiyle eline almıştı. Ne var ki, Bağdat Fatihi, çarçabuk kendisini toparlamış, annesinin elinden hükümranlık hukukunu tekrar geri almıştı. Sultan Murat genç yaşta ölünce, yerine biçare İbrahim Han geçmişti. Kösem Mahpeyker Sultan, yeni bir umutla **"Devlet Arabası"** nın dizginlerini ele almak istedi. Fakat Sultan İbrahimin direnmesiyle karşılaşınca, öz oğluna karşı derin bir kin ve nefret duymaya başladı. Bu kin, daha sonra biçare Padişahın tahttan indirilmesine ve boğulmasına sebep olacaktır.

Üçüncü faktöre gelince. İdare ve din büyüklerinden bazıları genç padişahın aleyhinde çalışıyordu. Ezcümle Yeniçeri Ağası ve Ordu Kadısı.. Kara Çelebi Zade Abdül'aziz Efendi, Şeyhülislâm olmak sevdasındaydı.. Fakat, Sultan İbrahimden yüz bulamayınca bütün şiddetiyle aleyhine döndü. Türlü entrikalarla tahttan indirilmesine ve boğdurulmasına sebep oldu. Bundan sonra da muradına erdi ve yıllarca özlemini çektiği Şeyhülislâmlık makamına geçti.

DIŞ POLİTİKASI

Bu üç kötü unsurun tesiri altında İbrahim Han'ın sinirleri elbette ki gevşemiş olacaktı. Fakat, halk tarafından çok seviliyordu. Merhametli ve âdil bir "iç idare" kurmuştu. Dış politikaya gelince: O'nun devrinde Osmanlı İmparatorluğu yeniden hatırı sayılır bir devlet haline gelmişti. Buna birkaç misal verelim :

Nicedir devam eden Girit Muhasarasına O'nun zamanında başlanmış, şöhretli Kandiye Kalesi O'nun zamanında zaptedilmişti (22 Ağustos 1645).

Almanların Türk egemenliğini kabul etmesi, gene Sultan İbrahim devrine rastlar.

Tarihe "**Deli**" adıyla geçen İbrahim' in Rus Çarına gönderdiği mektup çok enteresandır.

Rusya tahtına yeni çıkan Çar Aleksi'-ye Sultan İbrahimin gönderdiği mektupta hûlasa olarak şöyle deniliyordu :

"Sen ki Moskovlu Beyisin. Senden önce ataların Kırım Hanına vergi ödeye gelirlerdi. Sen dahi mesfurların ödediği vergiyi âdet üzere vakt-ü zamanıyla Kırım Hanına irsal edesin. Zerrece ihmal eylemiyesin, şöyle bilesin."

"DELİ" LÂKABININ MENŞEİ

Böyle bir padişaha "**Deli**" demek elbette haksızlık olur. Esasen, İbrahim Hana' önce "**Deli**" lâkabını reva gören zat, tarihçi Kara Çelebi Zade Abdül'aziz Efendidir. Öteki Osmanlı müverrihleri, Abdül'aziz Efendinin "Ravza-tul Ebrar" adlı tarih kitabından bu kaydı almış, ve etraflı bir incelemeye lûzum görmeden kendi kitaplarına aktarmışlardır. Kara Çelebi Zade ise, Sultan İbrahim'-in can düşmanı idi. Hal' fetvasını bu zat verdiği gibi, Kösem Mahpeyker Sultan'ın öz oğlunu öldürtmek için hazırladığı plâna da yardım etmiştir. Kısacası, İbrahim Hanın deliliği hakkında Kara Çelebi Zade'nin rivayetinden başka hiç bir kayıt şahadet etmez. Aksine olan şahadetler ise, sayılamayacak kadar çoktur. Meselâ, Padişah tahttan indirilince bütün İstanbul halkı ayaklanmış :

"— Bu ne denlü iştir. Sultan İbrahim Han kusursuz, günahsız, neden tahttan indirilir? Biz padişahımızı isteriz, illâ bir kalana dek kırılırız. Bize İbrahim Han'dan başkası gerekmez" diye sokaklara dökülmüştür. Teb'anın bu kadar sevdiği bir hükümdar şüphesiz bir "**deli**" olamazdı. Kaldı ki, dış siyasette büyük başarı kazanmış, içteki Celâlî ayaklanmalarını hızla ve başarıyla bastırmıştır. Halk tarafından nasıl ve ne derece sevildiğini, yazımızın sonuna ekliyeceğimiz SEYYAHÎ adlı bir halk şairinin cidden derin bir içlilik ve duygu ifade eden şiirinden anlıyacağız.

TAHTTAN İNDİRİLİŞİ

Başta Mahpeyker Kösem Valide Sultan olmak üzre Sarayın, din adamlarından Ordu Kadısı Abdül'aziz Efendi'nin ve Yeniçeri Ağası'nın çevirdikleri dolap, gün geçtikçe daha hızlı dönmekteydi. Bu dolapların daha da hızlanmasına Vezir-i Âzam Ahmet Paşa -bilmiyerek- sebep oldu :

Anadolu'daki Celâli isyanları, İstanbuldan idare ediliyordu. Padişahın başarı ve nüfuzunu çekemiyen Yeniçeri Ağası, öteki ağalarla birleşerek bir "**Ağalar Saltanatı**" kurmak istiyordu. Ahmet Paşa bunu bildiği için, konağında içkili bir ziyafet tertipledi. Maksadı, bu ziyafette ağalara bol bol içki verip hepsini sarhoş etmek, sonra icaplarına bakmaktı.

Plân iyi hazırlanmıştı. Ne çare ki, Vezir-i Âzamın sarayında ağaların casusu vardı. Keyfiyeti haber aldılar ve ziyafet sofrasından birer ikişer ayrıldılar. Konaktan çıkan ağalar Yeniçeri Ortalarında toplandı ve "**istemezük!**" naralarıyla kazanları Et Meydanına çıkardılar.

Hareket, önce Damat Ahmet Paşa aleyhindeydi. Fakat sonradan saraydan gönderilen haberle ve Kara Çelebi Zadenin teşvikiyle padişahın aleyhine dön dü. Biçare Sultan İbrahim tahttan indirilerek, yerine Dördüncü Mehmet iclas edildi.

Ne var ki, Sultan İbrahim'in tahttan indirilişi, İstanbul halkı üzerinde şiddetli bir tepki uyandırdı. Halk silâhlanarak sarayı sardı :

" —Bize İbrahim Han'dan başka sultan gerekmez. Cümlemiz Padişahımızın uğruna kırılırız!" sesleri ayyuku tuttu.

İstanbulda her ân toplu bir hareket beklenebilirdi. Böyle bir kıpırdama karşısında ise, başta Mahpeyker Valide Sultan olmak üzre, Yeniçeri Ağası, özellikle Kara Çelebi Zade ağır şekilde cezalandırılır, belki de her üçü de kellelerini kaybederdi. Bu endişe iledir ki, cüretkâr ve fecî bir karar alındı :

Sabık Padişahı öldürmek...

"NİZAM-I ÂLEM" İÇİN YENİ BİR CİNAYET

Fakat bu karar çok tehlikeliydi. Teb'a tahtan indirilmiş Padişahı seviyor, **"İbrahim Han uğruna bir kalana dek**

kırılırız!" diye bu sevgisini açıklıyordu.

İkinci bir tehlike de, Sultan Osman vak'ası idi. Genç Padişah, Yedikule zindanlarında boğulduktan sonra "Yeniçeri ve Sipahi" arasında korkunç bir uçurum açılmış, "Halk" denilen büyük ve canlı kuvvet de mazlum Padişahın hatırası yanında yer almıştı. Bu yüzden ölüm kararı kolay kolay verilemiyordu.

Talihsiz Padişahın öz annesi, ihtirasının önüne dikilen her maniayı aşmağa kararlıydı. Her zaman, her devirde olduğu gibi, caniyane kararını şer'an ve dinen haklı gösterecek birkaç hoca buldu. Gene **"Nizam-ı âlem"** perdesi altında oğlunun idam fetvasını aldı.

★ ★ ★

Çocuk Padişah Dördüncü Mehmedin cülûsu üzerinden çok bir zaman geçmemişti. Genç Valide Hadice Turhan Sultan, henüz Saray'a hâkim olamamış, idareyi büyük Valide Sultan olan Kayınvalidesi Kösem Sultan'a bırakmıştı. Ordu üzerinde Yeniçeri Ağasının, din adamları üzerinde **"Kara Müftü"** adıyla anılan Abdül'aziz Efendinin, Sarayda ise Kösem Sultanın nüfuzu hâkimdi. Bu üç kuvvet bir araya gelince istediğini yapabilirdi. Nitekim yaptı. Cellât Kara Ali, beraberinde iki yardımcısıyla Sultan İbrahim'in kapalı bulunduğu daireye girerek günahsız padişahı şehit ettiler .

Oğlu İbrahim'in ölümünden sonra Kösem Sultan geniş bir nefes aldı. Artık, Osmanlı İmparatorluğunu gönlünce, ihtirasları istikametince ve rahatça idare edebilecekti.

Ne var ki, Tanrının adaleti yetişmekte gecikmedi. Kösem Sultan'ın, genç Valide Hadice Turhan Sultanla arası açıldı. Bu rekabet içten içe, fakat gün geçtikçe daha da büyüyerek sürdü, gitti. En nihayet Kösem Sultan da ettiğini buldu ve cellât kementleri altında boğularak öldürüldü.

SULTAN İBRAHİM'İN ARKASINDAN DEYİŞLER

Şimdi, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve boğulmasıyla ilgili ağıt'ı sunarak, bu Padişahın halk tarafından nasıl sevilmiş olduğunu belirtmek isteriz :

Sultan İbrahim der, ey felek sana,
Gelenler, yanuben tütsün, ağlasın.
İlâhi, zulmedip bize kıyanlar,
Dünyadan nâmurat gitsin, ağlasın!

Canıma kasdetti, yiyenler nân'ım,
Huda zalimlerde koymasın kanım.
Oğlum, genç aslanım, Mehemmet Han'ım,
"Kani benim atam?" desün ağlasın.

Fermanım yürürdü, bahr ile berde,
İkbalimiz yâr olmadı bu serde
Tuzum, ekmeğimle olan perverde
Çorbasına ağu katsın, ağlasın.

Elfirak, ey benim tatlı çağlarım,
Genç yaşımda az ömrüme ağlarım.
Şahbazlarım, paşalarım, beylerim
Yas kılıp matemler tutsun ağlasın.

SEYYAHÎ, der, aklın başına deren,
Zulmeden kişinin ahırı viran
Padişahın bunca ihsanın gören,
Eğninden libasın satsın ağlasın.

TASARRUFLARINIZI EN VERİMLİ ŞEKİLDE DEĞERLENDİREN BANKA
TÜRKİYE İŞ BANKASI
PARANIZIN İSTİKBALİNİZİN EMNİYETİDİR

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI

Bugünün Yarını da var.

REFAH ve SAADETİNİZİN KAPISI,

Tarih — 401

(Basın: A. 20155 — 10681)

PARANIZIN EMNİYETİ
APARTMAN DAİRELERİ
VE
PARA İKRAMİYELERİ

%6,5 kadar faiz

TÜRKİYE EMLÂK KREDİ BANKASI

Tarih — 402

(Basın: A. 20475 — 12015)

HER MEVSİMDE

SİZE

akfil

YAKIŞIR